

T.C. CUMHURBAŞKANLIĞI DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI

HZ. PEYGAMBER CAMİ VE NAMAZ

Genel Yayın No: 2848

Halk Kitapları: 832

Yayın Yönetmeni: **Cafer Tayyar DOYMAZ**

Yayın Koordinatörü: **Önder ÖZKAN**

Editörler: **Dr. Lütfiye Gülay BİLGİN**

Dr. Mustafa ÇUHADAR

Tashih: **Ali AYGÜN**

Grafik&Tasarım: **Ali YÜCEER**

Baskı: Ayrıntı Basım

Saray Mahallesi 126. Cadde No: 20/A

Kahramankazan/ANKARA

Tel: [0 312] 802 00 53-54

Sertifika No: 49599

© Diyanet İşleri Başkanlığı

Sertifika No: 46325

1. Baskı, Eylül 2025

ISBN: 978-625-5792-30-3

Eser Yayın Kurulu Kararı: 10.07.2025/81

2025-06-Y-0003-2848

İletişim

Dini Yayınlar Genel Müdürlüğü

Basılı Yayınlar Daire Başkanlığı

Tel: [0 312] 294 43 93 Faks: [0 312] 294 42 57

e-posta: diniyayinlar@diyanet.gov.tr

HZ. PEYGAMBER CAMİ VE NAMAZ

İÇİNDEKİLER

TAKDİM	7
<i>Prof. Dr. Safi ARPAGUŞ</i>	
DİNİMİZDE CAMİNİN YERİ VE ÖNEMİ	11
<i>Doç. Dr. Abdülkadir ERKUT</i>	
TOPLUMSAL BİRLİK İÇİN DİN GÖREVLİLERİ VE CAMİLER	23
<i>Mustafa SOYKÖK</i>	
HZ. PEYGAMBER'İN HAYATINDA NAMAZ VE MESCİT	31
<i>Dr. Şaban KONDİ</i>	
HZ. PEYGAMBER'İN UYGULAMASI İLE CEMAATLE NAMAZ	45
<i>Prof. Dr. Muhammet YILMAZ</i>	
GENÇLİK, NAMAZ VE CAMİ: NEDEN BİRLİKTE OLMALI?	59
<i>Dr. Öğr. Üyesi Abdülmelik KUTLUAY</i>	
YENİ NESİLLERİN İNŞASINDA CAMİ VE NAMAZ	71
<i>Dr. Öğr. Üyesi Mahmut Yusuf MAHİTAPOĞLU</i>	

**HZ. PEYGAMBER DÖNEMİNDE KADINLARIN
CAMİ EKSENLİ FAALİYETLERİ..... 81**

Dr. Öğr. Üyesi Ayşe GÜLTEKİN

**İSLAM MEDENİYETİNİN TEMELİ: CAMİLER
VE EĞİTİM GELENEĞİ.....93**

Mehmet Zahir DOĞAN

MODERNİZM SARMALINDA CAMİLERE OLAN İHTİYAÇ .107

Prof. Dr. Mustafa ÜNVERDİ

TÜRK DİN MÛSİKÎSİ VE CAMİ İLİŞKİSİ123

Doç. Dr. Tacetdin BIYIK

**DÜNDEN BUGÜNE ALMANYA'DA DİN HİZMETLERİ
VE CAMİLER.....133**

Dr. Abdullah KUŞLU

**KURTUBA'DAN GRANADA'YA İKİ CAMİNİN YANKISI:
ENDÜLÜS'TE HAFIZA VE KİMLİĞİN SEMBOLİK
YOLCULUĞU.....145**

Arş. Gör. Ahmet Zahid ÖZCAN

TAKDİM

Prof. Dr. Safi ARPAGUŞ

Diyanet İşleri Başkanı

Allah Resûlü inanç, anlam ve ahlak ekseninde bütüncül bir hayat modeli ortaya koymuş örnek bir şahsiyettir. Onun örnekliği, sadece inananlar için değil; hakikate susamış, adalete muhtaç ve merhamete aç herkes için çağları aşan bir ilham kaynağıdır. Hiç şüphesiz bu eşsiz örnekliğin temelinde Hz. Peygamber'in Rabbiyle kurduğu derin, samimi ve sarsılmaz ilişki vardır. Onda bir bilinç hâline gelen ve hayatının her anına yön veren bu ilişki, özellikle ibadet ve mabet bağlamında daha da görünür olmuştur. Onun inşa ettiği toplumda hayat, daima cami ekseninde şekillenmiştir.

Hız. Peygamber'in anlam dünyasında camiler, namaz ibadeti- nin eda edildiği bir mekân olmanın yanı sıra vahdetin, kardeşli- ğin, dayanışmanın, ümmet bilincinin ve ortak aklın inşa edildiği merkezler olmuştur. Onun mescide ve namaza olan düşkünlüğü- nün özünde bedenleri aynı safta ve kalpleri aynı mekânda buluş- turma, hem bireyin ruhunu hem de toplumun vicdanını tevhid istikametinde sürekli canlı tutma arzusu yer almıştır. Bu sebeple o, ümmetini, namazları camilerde cemaatle kılmaya teşvik etmiş, cematı terk edenleri ise hoş karşılamamıştır. Esasen onun mescit inşa ederken bizzat çalışması, hastalığı esnasında bile cemaati terk etmemesi ve insanların bireysel ve toplumsal sorunlarını mescitte çözmeye çalışması, mabede verdiği değerin apaçık bir

göstergesidir. Medine'ye hicretiyle birlikte inşa ettiği Mescid-i Nebevî, bu anlayışın en somut tezahürüdür. Zira Mescid-i Nebevî, sadece bir ibadet mekânı değil, aynı zamanda inanç, ilim ve ahlak eğitiminin merkezi olmuştur. İslam'ın ufkuyla hayata bakmayı öğreten bir mektep olmuştur. Müslümanların inanç dünyasından toplumsal ilişkilerine, kulluk bilincinden sosyal hayatın inşasına, eğitimden sanata, aileden çevreye kadar hayatın bütün alanlarına yönelik değerlerin ruh köklerinin birleştiği bir mekân olmuştur. Hayatın merkezinde yer alarak İslam'ın değerlerini topluma taşımıştır.

Peygamber Efendimizin izinden yürüyen Müslümanlar, Medine ve Mescid-i Nebevî örneğinden hareketle Asr-ı Saadet'ten itibaren medenileşmenin merkezi olacak mabetler yapmanın gayreti içinde olmuştur. Camilerin bünyesinde kurdukları vakıflar bunun en somut göstergesidir. Söz konusu vakıflar, tarih boyunca kadın erkek, genç yaşlı, Müslüman gayrimüslim, yediden yetmişe her insanın ihtiyacını giderdiği cami merkezli birer iyilik abideleri olarak hizmet vermiştir. Böylelikle camiler, toplumsal birlik, beraberlik ve kardeşliği pekiştirdiği kadar birlikte yaşama kültürünün gelişmesinde ve güçlenmesinde de önemli bir fonksiyon icra etmiştir.

Yaşadığımız çağ, ne yazık ki hem bireyin iç dünyasında hem de kolektif hafızada kutsalın yerini belirsizleştirmiştir. Bu vahim savrulmadan etkilenen Müslümanların zihin ve gönül dünyasında cami, namaz ve nebevî örneklik gibi temel değerler, maa-lesef gerçek anlamından uzak düşebilmektedir. Örneğin kulun Allah'ın huzuruna doğrudan kabul edilmesini, Rabbine gönülden teslim oluşunu ve boyun eğişini simgeleyen namaz, bireyin ruhunu disipline eden, zamanı anlamlandıran ve varoluşa derinlik kazandıran bir ibadet olmaktan çıkarak günlük akış içinde ertelenebilen, ötelenen şekli bir görev hâline getirilebilmektedir. Camiler ise Hz. Peygamber'den itibaren İslam toplumlarında

üstlendiği ibadet, eğitim, danışma, dayanışma işlevlerinden büyük ölçüde uzaklaştırılıp toplumsal hayattan izole edilmiş pasif mekânlara dönüşme tehlikesiyle karşı karşıya kalabilmektedir. Bu minvalde en belirgin kırılma ise Hz. Peygamber'in örnekliğinin bir bilgi nesnesi olarak algılanmasıdır. Oysa Resûlullah'ın örnekliği, sadece öğrenilecek bir bilgi değil, hayata taşınması gereken bir bilinçtir. Dolayısıyla bu dört değerın günümüzde doğru bir şekilde anlaşılması, yalnızca dinî bir uyanış için değil, aynı zamanda insanın kendisi, çevresi ve Cenab-ı Hak ile irtibatını doğru bir şekilde yeniden tesis etmesi bakımından da hayati öneme sahiptir.

Elinizdeki eser, Hz. Peygamber, cami ve namaz ekseninde şekillenmiş bir şuur inşasına katkı sunma niyetiyle kaleme alınmıştır. Unutulanı hatırlamaya, alışılmışın ötesinde düşünmeye davet eden bu eser, Cenab-ı Mevla'nın inayetiyle, Hz. Peygamber'in örnekliğinde cami ve namaz bilinci üzerine bir farkındalık oluşturacak ve okuyucunun zihin dünyasında kalıcı izler bırakacaktır. Bu vesileyle eserin hazırlanmasında emeği bulunan, fikirleriyle değerli katkılar sunan herkese teşekkür ediyorum. Okuyucunun gönlünde Hz. Peygamber'in örnekliğini, caminin kuşatıcılığını ve namazın ruhunu yeniden yeşertmesini diliyor, istifadeye medar olmasını Yüce Rabbimizden niyaz ediyorum.

DİNİMİZDE CAMİNİN YERİ VE ÖNEMİ

Doç. Dr. Abdülkadir ERKUT

Din İşleri Yüksek Kurulu Uzmanı

İslam dinine göre bir Müslüman dünyanın neresi olursa olsun temiz bir toprak parçası üzerinde namazını kılabilir. Zira namaz ibadetini eda için belli bir mekân şartı bulunmamaktadır. Bununla birlikte namazları cemaatle eda etmek, dinî değerleri öğrenmek ve öğretmek, din kardeşleri ile bir araya gelip kardeşlik bağlarını pekiştirmek de müminlerin sorumlulukları arasındadır. Zikredilen hususlar, müminlerin ortak bir mekânda buluşmasıyla mümkün olmaktadır ki bu mekân da camidir. Bu sebeple caminin tarihi, insanların ilahi dine muhatap olmasına paralel olarak insanlık tarihi kadar eskidir.

Kur'an'da Kâbe'nin insanlar için kurulan ilk mabet olduğu ifade edilmiştir.¹ Onun tarihini Hz. Âdem'e kadar götüren bazı rivayetler varsa da kimin tarafından bina edildiğine dair kesin bir bilgi yoktur. Hz. İbrâhim'in yaptığı şey, kaybolmuş eski temelleri açığa çıkararak bunların üzerine Kâbe'nin binasını yükseltmektir.² Kâbe, Hz. İbrâhim'den Hz. Peygamber zamanına kadar bir mabet olarak varlığını devam ettirmiştir. Ancak müşrikler Kâbe'yi Beytullah olarak görmelerine rağmen zamanla çevresine

1 Âl-i İmrân, 3/96.

2 Bakara, 2/127.

kendilerini Allah'a yaklaştırdığına inandıkları putlar dikmişler, Hz. İbrâhim'in dinini tahrif etmişlerdi. Bununla birlikte putpe-rest inancını reddedip Hz. İbrâhim'in dinine bağlı olarak Kâbe'yi ziyaret edenler de bulunmaktaydı.

İslâm dini, Mescid-i Harâm ve Kâbe-i Muazzama ile özdeş Mekke'den bütün dünyaya yayıldı. İlk ayetler Hz. Peygamber'e (sas) Mescid-i Harâm'a nazır Hira Mağarası'nda nazil oldu. Allah Resûlü, ayetleri önce en yakınlarından başlamak üzere insanlara tebliğ etmeye başladı. İslam davetine gönül verenler bu seçimlerinden dolayı pek çok eza ve cefaya maruz kaldılar. Müşriklerin çeşitli engellemelerine rağmen Hz. Peygamber bu dönemde, Mescid-i Harâm'da namaz kılmaya çalışırdı. Ancak bu herkes için mümkün değildi. Mescid-i Harâm'da ibadet etmelerine mâni olunan Müslümanlar, müşriklerin müdahale edemeyeceği başka mekânlarda gizlice bir araya gelirlerdi. Dolayısıyla onlar müşriklerin baskılarına rağmen cemaatle namaz kılmak, Kur'an okumak için belirli mekânlar belirlemişlerdi. Hatta namaz kıldıkları yerlerden biri de hayvan ağıllarının namaz kılınabilecek temiz bölümleri idi.³ İslam'ın bu ilk döneminde toplandıkları yerlerden bir diğeri de Dârülerkam'dı. İlk Müslümanlardan olan Erkam b. Ebi'l-Erkam'ın evi Müslümanların gizlice toplanıp ibadet ettiği bir yerdi. Hz. Peygamber burada onlara İslam'ı öğretirdi. Onları, inançları uğruna her türlü acıya tahammül edebilecek insanlar haline gelecek şekilde eğitirdi. Müslüman olmak isteyen, Kureyş'in eziyetine uğramamak için gizlice Safâ Tepesi'nin yakınındaki bu eve gelirdi. Allah Resûlü ve ashâbı, Hz. Ömer Müslüman olana kadar bu evde kaldılar.⁴

3 Buhârî, Salât, 49.

4 Muhammed Ebû Şehbe, *es-Sîretü'n-Nebeviyye fîd Dav'il-Ku'ani ve's-Sünne* (Dımaşk: Dâru'l-Kalem, 1992), 289.

Hız. Ömer'in Müslüman oluşuna, tercihe değer görülen rivayete göre⁵ Mescid-i Harâm'da Hız. Peygamber'den Kur'an'ı dinlemesi vesile olmuştur. Ömer, Hız. Peygamber'i Kâbe'de görünce içinden "Keşke bu gece onu dinlesem, söylediğini işitsem!" diye geçirdi. Ancak ürkütürüm düşüncesi ile yaklaşmaktan da çekindi. Gizlice Kâbe'ye yaklaşıp örtünün altına girdi. Namaz kılarken okuduğu Kur'an'ı dinlemeye başladı. Kur'an'ı işitince ondan etkilenip gözü yaşardı ve İslam kalbine nüfuz etti. Allah Resûlü namazını bitirip ayrıldığında, ona yetişti. Peygamberimiz onu sesinden tanıdı ve kendisine eziyet etmek için peşine düştüğünü zannetti. "Ey Hattab'ın oğlu, bu saatte seni buraya getiren nedir?" diye çıkıştı. Hız. Ömer de "Ben Allah'a, Resûlüne ve onun Allah katından getirdiğine iman etmek için geldim." dedi. Bunun üzerine Peygamber Efendimiz Allah'a hamdedip "Allah seni hidayete erdirdi ey Ömer!" diye karşılık verdi. Ardından göğsünü sıvazladı ve imanda sebat etmesi için ona dua etti.⁶ Hız. Ömer gibi güçlü bir kişinin İslam'la şereflenmesi ile Müslümanlar güç kazanmış oldular. Müslüman olduklarını müşriklerden korkmadan açıkça ilan edebildiler. O İslam'a girene kadar Müslümanlar Kâbe'nin yanında namaz kılamiyordu. Onun İslam'a girişinden sonra Müslümanlar ilk defa Kâbe'de toplu bir şekilde namaz kıldılar.⁷

Müslümanların camiye gösterdikleri ihtimam, Medine'ye ilk hicret edenlerde de görülmektedir. Bunlardan Kubâ'da oturanları, Hız. Peygamber Medine'ye hicret etmeden önce oraya bir mescit inşa etmişlerdi. Bu mescitte bir araya gelip namaz kılardı.

5 Mustafa Fayda, "Ömer", *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 34/51.

6 Ebû Muhammed Cemâlüddin Abdülmelik İbn Hişâm, *es-Siretü'n-nebeviyye* (Kâhire: Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1955), 1/446-448.

7 Buhârî, *Fedâ'ilü ashâbî'n-nebî*, 6; İbn Hişâm, *es-Sire*, 1/342.

Namazları Ebu Huzeyfe'nin azatlısı Sâlim kıldırırdı.⁸ Medine'de oturan Müslümanlar da aynı şekilde hareket ettiler. Hz. Peygamber'in hicretinden sonra mescidini bina edeceği hurma kurutma yerine hicretten önce çatısı olmayan duvarlarla çevrilmiş bir mescit inşa ettiler. Mescidin banisi Es'ad bin Zûrare, Hz. Peygamber hicret etmeden önce orada Müslümanları toplar, onlara namaz kıldırırdı.⁹

Hz. Peygamber'in hicret ettiğinde ise konakladığı Kubâ'da ilk yaptığı iş daha önce inşa edilen yere daha geniş bir mescit inşa etmek oldu. Kubâ mescidi için ashabına taş getirmelerini emretti, sonra temele ilk taşı bizzat kendisi koydu, ardından sırasıyla Hz. Ebû Bekir, Ömer, Osman ve diğer sahâbîlerin de taşlarını koymalarını istedi. Hz. Peygamber, Kubâ Mescidi'ni inşa ederken bizzat kendisi de taş taşıyarak çalıştı.¹⁰

Hz. Peygamber, Medine'ye ulaştığında da önceliği bir mescit inşa etmek oldu. Devesi, o zamana kadar Medine'deki Müslümanların namaz kıldığı, Sehl ve Süheyl adındaki iki gence ait hurma kurutma yerinde çöktü. Allah Resûlü bu iki genci çağırdı ve burada mescit inşa etmek için onlarla pazarlık yaptı. Onların bağışlama teklifini kabul etmedi ve orayı satın aldı. Mescidin yeri belirlendikten sonra zemin temizlenerek mescit yapımına elverişli hale getirildi ve inşasına başlandı. Kerpiç bir yapı olan mescidin direkleri hurma kütüklerinden, çatısı ise hurma dallarından ve otlardan yapılmış gölgelik şeklindeydi.¹¹ Mescid-i Nebvî'nin inşasından sonra Medine'de zamanla ihtiyaca binaen

8 Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Kâtib el-Hâşimî İbn Sa'd, *et-Tabâkâtü'l-Kübrâ* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1410), 4/233.

9 İbn Sa'd, *et-Tabâkâtü'l-Kübrâ*, 1/184.

10 Ebû'l-Kâsım Müsnidü'd-dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb et- et-Ta-berânî, *el-Mu'cemü'l-Kebîr* (Kâhire: Mektebetü İbn Teymiye, 1433), 2/339; 24/317-318.

11 İbn Sa'd, *et-Tabâkâtü'l-Kübrâ*, 1/184-186.

çok sayıda mescit bina edildi.¹² Bu durum sadece Medine ile sınırlı kalmadı, İslam'la şereflenen kabileler de döndüklerinde yaşadıkları yerlere mescitler inşa ettiler. Buraya kadar hem Mekke hem Medine dönemi ile ilgili zikredilen uygulamalar, camilerin İslam toplumunun ayrılmaz bir parçası olduğunu göstermektedir.

Hız. Peygamber döneminde Mescid-i Nebevî Müslümanların hayatının merkezinde yer alıyordu. Mescit sadece namaz kılınan bir yer değil içinde çeşitli sosyal faaliyetlerin de icra edildiği bir mekândı. Müslümanları ilgilendiren bütün konular burada konuşulur, istişare edilir ve neticeye bağlanırdı. Örneğin Uhud ve Hendek Savaşlarında savaşta uygulanacak stratejiyi belirlemek için Mescid-i Nebevî'de toplanıp karar vermişlerdi.¹³

Mescid-i Nebevî, Müslümanların birbirlerinin sıkıntılarından haberdar olup onları gidermek için yardımlaşmalarına vesile olan bir mekândı. Nitekim bir gün hâllerinden son derece muhtaç oldukları anlaşılan bazı kimseler mescide geldiler. Bunların çok yoksul olduklarını gören Resûlullah'ın yüzünün rengi değişti. Bilâl'e ezan okumasını söyledi. Öğle namazını kıldıktan sonra cemaati sadakaya teşvik babında özlü bir hitapta bulundu. Herkesin dinarından, dirheminden, elbisesinden, buğdayından, kuru hurmasından -bu yarım hurma da olsa- sadaka vermesi gerektiğini vurguladı. Ashâb-ı kirâm peş peşe bir şeyler getirdiler. Sonunda oradakilerin ihtiyaçlarını karşılayacak kadar bir mal toplandı. Bu durumu gören Resûlullah'ın mübarek yüzleri altın gibi parladı, ashâbına memnuniyetini izhar etti.¹⁴

12 Ebû Zeyd Ömer İbn Şebbe, *Târîhu'l-Medînetü'l-Münevvera*, thk. Fehim Muhammed Şeltût (Cidde: b.y., 1399), 1/57-75.

13 Buhârî, İ'tisam bi'l-Kitab ve's-Sunne, 28; İbn Hişâm, *es-Sîre*, 2/63.

14 Müslim, Zekât, 69.

Mescid-i Nebevî’de aynı zamanda eğitim faaliyetleri de sürdürülüyordu. Ashâbı Suffe adında, ilim öğrenmeye kendini adanmış Müslümanlar mescitte kendilerine ayrılan mekânda Kur’an tilaveti ve ilimle meşgul olurlar, vakitlerini Hz. Peygamber’i dinlemeye tahsis ederlerdi. Hz. Peygamber, ashabına gerek minberden hitap ederek gerek mescitte oturup onlarla sohbet ederek sordukları sorulara cevap verir, onları irşad ederdi.¹⁵ Hz. Peygamber’in örnekliğinden hareketle cami gece gündüz, yaz kış fark etmeksizin, hiçbir öğrenciyi geri çevirmeyen bir eğitim yuvası olmuştur. Cami, rahmetin kuşattığı, huzurun indiği ve meleklerin etrafını sardığı ilim meclislerini barındırmaktadır. Bu meclisler tarihte sadece dinî ilimlerle sınırlı kalmayıp diğer ilimler için de kurulmuş; böylece köklü üniversiteler camilerin çatısı altında büyüüp gelişmiştir. Ayrıca cami, dinin teorik öğretilerinin pratiğe döküldüğü bir alandır. İslam, ilkelerini sadece soyut bir fikir olarak ortaya koymamış; aksine bu değerleri cami vasıtasıyla Müslüman’ın günlük hayatına kopmaz bir şekilde bağlamıştır.¹⁶

Camiye verilen önem, Hz. Peygamber ve ashabının uygulamalarında görüldüğü gibi Kur’an ayetlerinde ve Hz. Peygamber’in hadislerinde de görülür. Kur’an’da “*Mescidler yalnız Allah’ındır. O hâlde Allah ile birlikte başkasına da tapmayın.*”¹⁷ buyrulurken camiler Allah’a nispet edilmiştir. Camilerin Allah’a ait olduğunun ifade edilmesinde bir şereflendirme ve taltif söz konusudur ki bu da onların değerini ve yüceliğini göstermektedir.¹⁸ Camilerin özel oluşu bir hadiste ise şöyle ifade edilmektedir:

15 Müslim, İmâre, 149; Tirmizî, Fedâilu’l-Cihâd, 16.

16 Yûsuf el-Karadâvi, *el-İbâdetü fi’l-İslâm* (Kahire: Mektebetü Vehbe, 1416), 239-241.

17 Cin, 72/18.

18 Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh el-Kurtubî, *el-Câmi’li-ahkâmî’l-Kur’ân* (Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1427), 21/297.

“Yerleşim yerlerinin Allah’a en sevimli olan mekânları mescidlerdir.”¹⁹ Zira camiler Allah’ın zikredilmesi için tahsis edilmiş, takva duygusuna sahip insanların salih ameller işledikleri, bu yüzden ilahi rahmetin ve lütfun indiği mekânlardır.

Kur’an’da müminin cami ile ilgili tutumuyla imanı arasında münasebet kurulmaktadır ki bu da caminin öneminin diğer bir ifadesidir. “Allah’ın mescidlerini, ancak Allah’a ve ahiret gününe inanan, namazı dosdoğru kılan, zekâtı veren ve Allah’tan başkasından korkmayan kimseler imar eder. İşte onların doğru yolu bulanlardan olmaları umulur.”²⁰ ayetinde kişinin camiye olan ilgi ve alakası imanının emaresi olarak görülmüştür. Ayette söz edilen imar, caminin maddi ihtiyaçlarının karşılanması, temizliğinin sağlanması, güzelleştirilmesini ifade ettiği gibi orada sürekli ibadet edilmesi, ilim öğrenilmesi ve varoluş amacına aykırı işlerden onun korunmasını da ifade eder.²¹ Camiye olan ilgi ve alakanın uhrevi mükâfatına dair rivayetler de bu konuda örnek verilebilir. Hz. Peygamber: “Her kim Allah için bir mescid inşa ederse Allah da ona cennette onun benzeri bir ev inşa eder.”²² buyurmuştur. Hadiste başka bir saikle değil sadece Allah rızasına erişmek için cami inşa edenlere bir müjde verilmektedir. Müjde olarak benzer bir ev bina edileceği ifade edilmişse de buradaki benzerlik nicelik açısından değildir. Zira cennette bina edilecek ev nitelik açısından dünya evlerinden katbekat üstündür. Nitekim tek bir ev belki yüzlerce evden daha kıymetli olabilir.²³

19 Müslim, Salât, 1473.

20 Tevbe, 9/18.

21 Muhammed el-Amâdî Ebüssuûd, *İrşâdû'l-'akli's-selîm ilâ mezâya'l-Kitâbi'l-Kerîm* (Beyrut: Dâru l-Hyâi'l-Türâsî'l-Arabî, ts.), 4/51.

22 Tirmizî, Salât, 237.

23 Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî b. Muhammed eş-Şevkânî, *Neylû'l-Evtâr Şerhu Münteke'l-Ahbâr* (Kâhire: Dâru'l-Hadîs, 1413), 2/174.

Kur'an'da cami ile ilgili olumsuz tutum sergileyenlerin cürümlerinin büyüklüğü şöyle belirtilmektedir: “Allah'ın mescidlerinde O'nun adının anılmasına engel olan ve onların harap olması için çalışandan daha zalim kim olabilir? Aslında bunların oralara ancak korka korka girmeleri gerekir. Böyleleri için dünyada rezillik var, âhirette de onlar için büyük azap vardır.”²⁴ Camilerin tahribi maddi ya da manevi olabilir. Maddi tahrip, yıkmak, yok etmek ve pisletmektir. Manevi tahrip ise orada Allah'ın adının anılmasına mâni olmaktır. Ayet genel bir durumdan söz etmektedir. Buna Kâbe'yi yıkmak için gelen Fil ordusu da Hudeybiye'de Allah Resûlü'nün umre yapmasını engelleyen Kureyş de dâhildir. Bu sebeple Allah, onları hem şeran hem de fiilen mescitlere girmekten men ederek cezalandırmıştır. Onlar, Allah'ın kullarını korkuttuklarından, Allah da onları korkutmuş; ancak korku ve zillet içinde oraya girebilir hâle gelmişlerdir. Hz. Peygamber çok geçmeden Mekke'yi fethetmiş ve müşriklerin Beytullah'a yaklaşmaları şöyle yasaklanmıştır: “Ey iman edenler! Müşrikler ancak bir pisliktir, bu yıldan sonra Mescid-i Haram'a yaklaşmasınlar.”²⁵ Fil ordusunun akıbeti ise Kur'an'da “Sonuçta Allah onları yenilip ezilmiş ekine çevirdi.”²⁶ diye ifade edilmiştir. Dolayısıyla Allah'a düşmanlık ve karşı gelme amacıyla mescitleri tahrip etmeye çalışan tüm zalimler de bu kapsamdadır.²⁷

Camiler, dinî hayatımızdaki bu öneminden dolayı dinin şiarlarından biri olarak kabul edilmiştir. Şiar (çoğulu şeair) Allah tarafından vazedilen, O'na kulluk etmeye vesile olan, saygı gösterilmesi ve korunması gereken belli ibadet, işaret ve semboller

24 Bakara, 2/114.

25 Tevbe, 9/28.

26 Fil, 5/105.

27 Abdurrahmân b. Nâsır es-Sa'dî, *Teyşîru'l-Kerîm'r-Rahmân fî Tefsîri Kelâm'i-Mennân* (Dâru's-Selâm li'n-neşri ve't-Tevzî', 1422), 1/57.

diye tarif edilir.²⁸ Şeair, bazen ibadetin kendisine bazen da ibadet edilen yere ad olarak verilir. Bu çerçevede ezan, cemaatle namaz, cuma ve bayram namazları ile hac ibadeti şeairden olduğu gibi hac ibadetinin eda edildiği yerler de camiler ve minareler de şeairdendir.²⁹ Kur'an-ı Kerim'de şeaire saygısızlık edilmemesi gerektiği ve bunları yüceltmenin Allah'a bağlılıktan kaynaklandığı belirtilmektedir.³⁰

Camiler, günümüz dünyasının şartları düşünüldüğünde daha da önem kazanmaktadır. Çünkü bugün Müslümanlar varlıklarını tehdit eden dünyevileşme ve bireyselleşme gibi iki tehlike ile karşı karşıyadırlar. Müminler camide düzenli olarak ilahi huzurda durup Rablerine yöneldiklerinde, namazın verdiği huzuru soluklayıp bu ibadetin hazzına ererler; dünya varlığına aşırı tamahın anlamsızlığını idrak ederler. Cami vesilesi ile bir araya geldiklerinde birbirilerinden haberdar olur; aralarındaki birlik ve beraberliği güçlendirirler. Camilerin fonksiyonlarını tam olarak ifa edebilmesi, müminlerin hayatlarına yön verebilmesi için çaba ve gayret içinde olurlar; böylece "camileri imar edenler" payesine nail olurlar.

Kaynakça

Abdurrahmân b. Nâsır es-Sa'dî. *Teysîru'l-Kerîm'r-Rahmân fî Tefsîri Kelâm'i-Mennân*. Dâru's-Selâm li'n-neşri ve't-Tevzi', 2. Basım, 1422.

Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl. *el-Câmi'u's-sahîh*. b.y.: Dâru Tavkî'n-Necât, 1. Basım, 1422.

Ebû Abdillâh Muhammed b. Ali b. Muhammed eş-Şevkânî. *Ney-lü'l-Evtâr Şerhu Munteka'l-Ahbâr*. Kâhire: Dâru'l-Hadîs, 1. Basım, 1413.

28 M. Sair Özervarlı, "Şiâr", *DİA* (İstanbul, 2010), 39/123.

29 M. Hamdi Yazır Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili* (İstanbul: Yenidoğan Yayın Dağıtım, 1997), 1/451.

30 Mâide, 5/2; Hac, 22/32.

Ebü Şehbe, Muhammed. *es-Sîretü'n-Nebeviyye fîd Dav'il-Ku'ani ve's-Sünne*. Dimaşk: Dâru'l-Kalem, 1992.

Ebüsşuûd, Muhammed el-Amâdî. *İrşâdü'l-'akli's-selîm ilâ mezâya'l-Kitâbi'l-Kerîm*. Beyrut: Dâru İhyâi'l-Türâsi'l-Arabî, ts.

Elmalılı, M. Hamdi Yazır. *Hak Dini Kur'an Dili*. İstanbul: Yenidoğan Yayın Dağıtım, 1997.

İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik. *es-Sîretü'n-nebeviyye*. Kâhire: Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1955.

İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Kâtib el-Hâşimî. *et-Tabâkâtü'l-Kübrâ*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1. Basım, 1410.

İbn Şebbe, Ebû Zeyd Ömer. *Târîhu'l-Medînetü'l-Münevvera*. thk. Fehim Muhammed Şeltût. Cidde: b.y., 1399.

Karadâvi, Yûsuf. *el-İbâdetü fi'l-İslam*. Kahire: Mektebetü Vehbe, 24. Basım, 1416.

Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh. *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1. Basım, 1427.

M. Sair Özervarlı. "Şiâr". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 39. İstanbul, 2010.

Mustafa Fayda. "Ömer". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 34. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.

Müslim, Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî. *el-Câmi'u's-sahîh*. Beyrut: Dâru İhyâi'l-Türâsi'l-Arabî, ts.

Taberânî, Ebû'l-Kâsım Müsnidü'd-dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb. *el-Mu'cemü'l-Kebîr*. 25 Cilt. Kâhire: Mektebetü İbn Teymiye, 2. Basım, 1433.

Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre. *el-Câmi'u's-sahîh*. thk. Beşşâr Avvâd Maruf. Beyrut: Dâru'l Ğarbi'l-İslâmî, 1998.

TOPLUMSAL BİRLİK İÇİN DİN GÖREVLİLERİ VE CAMİLER

Mustafa SOYKÖK

Tekirdağ İl Müftüsü

Camilerimiz Yüce Allah'ın “el-Câmi” isminin yeryüzündeki tecellileridir. Onlar, sadece bedenleri değil, gönülleri de huzurlu atmosferlerinde bir araya getirir. Oysa sanıldığı gibi camiye “el-Câmi” kılan mihrap, minber, kürsü, minare, kubbe gibi fiziksel-mekânsal donanımları değildir. Camiyi cami yapan demiri, çimentosu, tuğlası, mermeri hiç değildir. Bir mabedi cami kılan, içinde aşk ve samimiyetle görev yapan; Hz. Peygamber'in (sas) ahlakını, nezâketini ve zarafetini kuşanmış din görevlisidir. İşte o zaman cami, sadece taş ve tuğladan ibaret olmaktan çıkar, kalpleri birleştiren, gönülleri kaynaştıran bir “el-Câmi”ye dönüşür.

Biz ona “imam” diyoruz. Onu, “anne” anlamına gelen “ümm” kelimesinden türetilmiş bir kelime ile isimlendiriyoruz. Çünkü imam, cemaatini anne şefkatiyle kucaklayan, merhamet ve sevgiyle onların üzerine titreyen bir öğretmendir. Hz. Peygamber'in (sas) mescidinde yaşanan hadiselerde de bu yaklaşımın izlerini görmek mümkündür. Nitekim siyer ve hadis kaynaklarında, camide karşılaşılan nice kabalıkların ve görgüsüzlüklerin, eğitim metodunun bir parçası olarak görmezden gelindiğini; tatlı bir dil ve güler yüzle bertaraf edildiğini okuruz.

Kelam âlimleri Hz. Peygamber'in (sas) hissi, aklı ve haberi pek çok mucizesini dile getirerek "nübüvveti" ispat için gayret göstermişlerdir. Bununla birlikte Allah'ın Elçisi'nin (sas) en büyük mucizesi hiç şüphesiz Kur'an-ı Kerim'dir. Kur'an-ı Kerim, edebî üslubu, belagati, evrensel mesajı, korunmuşluğu ve insanlığa sunduğu kuşatıcı öğretileriyle eşsiz bir mucizedir.

Hız. Peygamber'in (sas) nübüvvetini ve emanetini ortaya koyan en önemli mucizelerinden biri de insan yetiştirmesidir. Onun imametinde cami, "En Güzel Örneğin En Güzel Örnekleri" olan sahabe nesli için bir okul; Kur'an-ı Kerim ise bu okulun temel ders kitabı olmuştur. Daha dün kadar yol kesip eşkıyalık yapan, putların gölgesinde kurdukları ekonomik düzen içinde tefecilik ve haksız kazanç peşinde koşan; kız çocuklarını bir utanç vesilesi sayarak masum yavruları diri diri toprağa gömen, arsızlık ve hırsızlıkla anılan, vahşet ve canilik içinde yaşayan bir toplum; Hız. Peygamber'in (sas) önderliğinde "Allah'ın onlardan razı, onların da Allah'tan razı olduğu" güzide bir cemaate dönüşmüştür.

İman tohumunu yüreklere ekmekle iş bitmez; o tohumun filizlenip kökleşmesi için korunması, kollanması, uygun ortamda beslenip büyütülmesi gerekir. İşte imam, bu kutsal emeğin kahramanı; cami ise bu üretimin mekânıdır. Cami, birlik ve beraberliğin pekiştirildiği, milleti millet yapan millî ve manevî değerlerin topluma aktarıldığı en yaygın eğitim kurumudur. Cami gölgesinde yetişmeyen, onun bütünleştirici havasını solumayan ve "cami adabını" bir kimlik ve kişilik olarak benimsemeyenler, en küçük bir sarsıntıda savrulmaya mahkûmdur. Nitekim 15 Temmuz hain darbe ve işgal teşebbüsünde görüldüğü üzere cami terbiyesinden mahrum kalanlar millete karşı gâflet ve ihanet içine düşebilmişlerdir.

İmam demek, “önder” demektir. Tespih tanelerini bir arada tutan parçaya “imame” denilmesi, bu anlayışın kültürümüzde köklü bir yer edindiğinin göstergesidir. Tarih boyunca pek çok hadise, bu gerçeği gözler önüne sermiştir. Nitekim Müftü Âlim Efendi’nin öncülüğünde imamlar köy köy, mahalle mahalle dolaşarak Yunan işgaline karşı halkı uyandırmış, birlik ve beraberlik içerisinde istiklal ateşini Manisa ve çevresinde alevlendirmişlerdir. Maraş’ta Rıdvan Hoca, Fransız işgaline karşı cemaatini harekete geçiren bir lider olarak öne çıkmıştır. Elbette tarihten daha nice örnek zikretmek mümkündür. İşte bu vasıflarıyla imamlar, 15 Temmuz gecesi minarelerden yükselen salalarla milletimizi birlik ve beraberliğe davet etmiş, hainlere karşı dimdik durma çağrısı yapmışlardır.

Caminin çağrısı, “Saflarınızı sıklaştırın!” çağrısıdır. Bu, yalnızca namaz esnasında omuz omuza gelmekten ibaret değildir; aynı zamanda “Durmayın, camileşin, cemaatleşin, kardeşleşin!” davetidir. Safların sıklaştırılması, bizi birbirimize düşürmek isteyen, birlik ve beraberliğimize zarar vermeye çalışan her türlü şer odağına ve kötü niyetli kimselere fırsat vermemek anlamına gelir. Toplumsal birlik ve beraberliğin önündeki engellerle mücadele edecek, camiye herkesin camisi hâline getirecek olan da yine imamdır. Zira unutulmamalıdır ki düşmanlık, hata yapan insana değil; hataya, yanlışla ve günaha yöneltilmelidir.

Cami, amirin de memurun da zenginin de fakirin de şehirlinin de köylünün de aynı safta buluşup sosyalleştiği müstesna bir mekândır. Müslüman toplumlarda camilerin üstlendiği inşa edici rol, sosyolojik açıdan henüz tam anlamıyla ortaya konulmuş değildir. Arapların “şerefu’l-mekân bi’l-mekân” sözü, bir mekânın değerinin orada bulunanlarla, yaşananlarla ve hayatın akışı içinde üstlendiği fonksiyonlarla ölçüldüğünü ifade eder. Bu bağlamda cami, sadece bir ibadet yeri değil; toplumsal dayanışmanın,

kültürel aktarımın ve manevi eğitim ile sosyalleşmenin merkezi konumundadır.

Birbirimizin ayaklarının dibinde alnımızı secdeye koymamız, Allah'ın huzurunda el pençe divan dururken aynı mekânı paylaşmamız; ötekileştirmenin, değersiz görmenin ve tekebbürün en güçlü ilacıdır. Cami, müminlerin birbirinden haberdar olmasını, tanışıp kaynaşmasını, halleşip helalleşmesini ve dertleşip dayanışmasını sağlayan bir gönül ocağıdır.

Dijitalleşmenin ve “sanallaşmanın” bir çığ gibi hayatı kuşattığı bir çağda yaşıyoruz. Bu hızlı dönüşüme hem ayak uydurmak hem de onun zararlı etkilerini azaltmanın gayreti içerisinde olmak zorundayız. Hayata yeniden bağlanmanın, sanal dünyanın karmaşasında kaybolan insanı yeniden keşfetmenin yolu, şehirlerin kalbi olan camilerden geçmektedir. Bu sebeple camileri eskisinden çok daha etkin kılmanın yollarını konuşmalı ve hayata geçirmeliyiz.

Cami görevlisi hocalarımız; yalnızca caminin değil, mahallenin ve şehrin imamıdır. Onlar, bulundukları çevrede caminin temsil ettiği değerlerin öğretmenidirler. Halklarının en mutlu günlerinde de en hüzünlü anlarında da yanlarında olurlar. Yürekte yüreğe yol bulmayı, birbirlerine sırt dönmeden omuz omuza ve gönül gönüle olmayı öğretirler. Popüler kültürün dayatmalarına, küresel güçlerin İslam toplumları üzerine kurduğu tuzaklara karşı elimizde camiden daha güçlü bir panzehir yoktur.

İrkçilik, ayrımcılık ve her türlü tekebbür; hakkıyla camileşmemenin, cemaat olamamanın ve kardeşlik ruhunu içselleştirememenin bir sonucudur. Hz. Peygamber (sas) bu durumu, “*Ey Ebû Zer! Sen de hâlâ Câhiliye kalıntıları mı var?*” sözüyle açık bir şekilde ifade etmiştir.

Tâbiinden bir zat bu cümlede ismi geçen Hz. Ebû Zer'i (ra) ziyaret eder. Ziyareti esnasında geçmişte Hz. Peygamber'in (sas):

“Gök kubbenin altında ve yeryüzünde ondan daha doğru sözlü ve daha vefalı kimse yoktur.”¹ şeklindeki iltifatına mazhar olan bu büyük sahabenin, yanında çalışan ve aynı zamanda camide beraber saf tuttukları hizmetlisine kardeş gibi muamelede bulunmasına, fazlasıyla ikram etmesine hayret eder. Bu şaşkınlığını dile getirdiğinde ise Hz. Ebû Zer, geçmişteki bir hatasını hatırlatır: İslam’ın ilk müezzini Bilâl (ra) ile arasında geçen bir olayda, kınacı bir söz söylemiş ve bunun üzerine Allah Resûlü (sas) tarafından sert bir şekilde uyarılmıştır. Bu olaydan sonra, hayatı boyunca insanlara kardeşlik hukukuna riayet etmeyi bir şiar edinmiştir.

Bir gün, bir mesele sebebiyle Bilâl-i Habeşî (ra) ile tartıştık. Nefsimizin araya girmesiyle sözler sertleşti. O an öfkeye kapılarak, ona “Kara kadının oğlu” diye hitap ettim. Hâlbuki ben, soylu bir kabilenin reisi iken Bilâl (ra), Hz. Ebû Bekir’in (ra) azat ettiği eski bir köleydi. Sözlerim, kardeşim Bilâl’in kalbini derinden yaraladı. Bunun üzerine Peygamber Efendimize (sas) giderek şikâyetle bulundu: “Müslüman olduktan sonra da hala rengimizden dolayı suçlanacak mıyız ya Resûlullah?” diyordu. İslam, bizi izzetli ve şerefli kıldıktan sonra “cami”de bir araya getirdikten sonra hâlâ birbirimizi ötekileştirecek miyiz? Allah vergisi bazı özelliklerimizden dolayı kınanacak hor hakir mi görüleceğiz? Elbette hayır. Allah Resûlü’nün (sas) camiye hayatın merkezine alarak inşa etmeye çalıştığı toplum modeli buna izin veremez. Hz. Peygamber (sas) Hz. Ebû Zer’i (ra) çağırırdı: “Ey Ebû Zer! Onu annesinden dolayı mı ayıplıyorsun? Ey Ebû Zer! Sen de hâlâ Cahiliye kalıntıları mı var?” diye çıkıştı.

Hz. Ebû Zer (ra) öyle mahcup ve pişman olmuştu ki öfkeyle söylediği sözlerin ne kadar ağır ve yakışsız olduğunu derinden hissetti. Camide omuz omuza saf tuttuğu, imanla kardeşleştiği bir insanı, yalnızca derisinin rengi ya da soyu sebebiyle nasıl

1 Tirmizî, Menâkıb, 35.

küçümseyebilirdi? Bu düşünce onu adeta kahretti. Boylu boyunca yere uzandı, başını toprağa koydu. Yanındakiler, “Ebû Zer, kalk yerden!” dediler. Kılını kıpırdatmadı. Israr ettiler. O ise kararlıydı: “Bilâl gelecek, o simsiyah ayaklarıyla beyaz yüzüme basacak; ancak o zaman başımı yerden kaldıracam.” dedi. Bilâl çıktı geldi “Haydi, ne olur, kalk yerden!” dedi. “Kalkmam!” dedi Ebû Zer. “Sen yüzüme basmadıkça başımı yerden kaldırmayacağım.” Kollarından sıkıca tutup hızla çekti kendisine, “Müslüman’ın yüzüne basılmaz, biz kardeşiz!” dedi ve kaldırıp kucakladı. Her ikisi de hüngür hüngür ağlıyor ve sıkıca birbirine sarılıyorken onları görenler de gözyaşlarını tutamıyordu.² “İslam’ın Camisi” buna benzer nice duygulu ve ibretli sahnelerle şahit olmuştur ve kıyamete kadar şahitlik etmeye devam edecektir.

Camilerimiz yaz aylarında çocuk sesleriyle şenlenir. Nice yavrumuz, burada hem eğlenir hem öğrenir; camiye dair unutulmaz hatıralar biriktirir. Yaz Kur’an kurslarında yalnızca hocalarımız değil, cami cemaatimiz de büyük bir gayret gösterir. Daha fazla çocuğun camiye gelmesi, Kur’an-ı Kerim’i tanıyıp sevmesi, cemaati sahiplenmesi için ellerinden geleni yaparlar. Diyanet İşleri Başkanlığımız ve müftülüklerimiz de çeşitli yarışmalar ve etkinlikler organize ederek bu emeğe katkı sunmak ister. Bu kapsamda 2025 yılında Yaz Kur’an Kursları arasında bir “Anı Yazma Yarışması” tertip edilmişti. Yukarıda aktardığımız sahabe hatırasını yazımıza konu etmemizin sebebi, söz konusu yarışmada Tekirdağ il birincisi olan ortaokul çağındaki Özgenaz isimli kızımızın bu olaya dair duygulandır. Öğrencilerle dopdolu geçen bir günün sonuna doğru, hocamız siyer dersi kapsamında Hz. Bilâl-i Habeşî (ra) ile Hz. Ebû Zer (ra) arasında yaşanan bu ibretli kıssayı anlatmış. Ardından öğrenmenin daha kalıcı olabilmesi için öğrencilerini camiye götürmüş ve bu hadiseyi tiyatro oyunu şeklinde sahneletmiş. Çocukların heyecanla canlandırdığı

2 Buhârî, İmân, 22.

bu tablo, hem gönüllere dokunmuş hem de zihinlere kazınan unutulmaz bir ders olmuştur.

Özgenaz diyor ki “Hocamız bu olayı canlandırmamızı istedi. O sahneyi yaşarken kelimeler boğazıma düğümlendi. Affetmenin ne kadar yüce bir erdem olduğunu, İslam’ın renkleri, dilleri, ırkları aşan o büyük kardeşlik ruhunu bir kez daha hissetmiştim.

Ben bir Roman kızıyım. Hayatımda, sadece kimliğim yüzünden haksız sözler işittim. Ama yaz Kur’an kursunda hiçbir ayrım yok. Burada Roman, Türk, Kürt demeden hepimiz kardeşiz. Hocamız hep der ki ‘Allah katında üstün olan, en çok ibadet eden ve ahlakı en güzel olandır.’ Ve bunu sadece söylemez, yaşar. Hepimize aynı şefkatle sarılır, başımızı okşar, değer verir.

O gün anladım ki sevgi, en güçlü bağıdır. Sevmek ve sevilmek, insanın kalbine düşen en güzel nimettir. Peygamberimiz de böyle yapmadı mı? Biz de öyle yapmalıyız.

Bugün, Allah’a her zamankinden daha içten dua ettim. ‘Allah’ım bu kursları çoğalt, bizleri doğru bilgilerle yaşat, kalplerimizi birbirine sevgi ile bağla!’ Âmin. Hocalarımıza bizlere değer verdikleri için teşekkür ediyorum.”

Camiler ve Din Görevlileri Haftası vesilesiyle din-i mübin-i İslam’a hizmet etmek, insanlığa ve necip milletimize faydalı olmak için fedakârca gayret sarf eden, kocaman yürekli hocalarımıza bizler de teşekkür ediyoruz. Bizim için değerlisiniz. İyi ki varsınız. İyi ki hocamızsınız.

Kaynakça

Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl. *el-Câmi’u’s-sahih*. b.y.: Dâru Tavkî’n-Necât, 1. Basım, 1422.

Tirmizî, Ebû İsmâ Muhammed b. İsmâ b. Sevre. *el-Câmi’u’s-sahih*. thk. Beşşâr Avvâd Maruf. Beyrut: Dâru’l Ğarbi’l-İslâmî, 1998.

HZ. PEYGAMBER'İN HAYATINDA NAMAZ VE MESCİT

Dr. Şaban KONDI

Din Hizmetleri Genel Müdürü

Giriş

H z. Peygamber'in (sas) hayatında namaz ve mescit, ayrılmaz bir bütünün iki temel parçasıdır. Namaz, kulun Allah ile olan irtibatını canlı tutan bir ibadet; mescit ise bu ibadetin hayat bulduğu kutsal mekândır. Kur'an'da mescitlerin sadece Allah için secde edilen, yalnızca O'na dua ve ibadet edilen mekânlar olduğu vurgulanır: “Şüphesiz mescidler Allah'ındır; öyleyse Allah ile birlikte kimseye ibadet etmeyin.”¹ Resûlullah (sas) da mescitleri “Allah'ın evleri” olarak nitelendirir.² Ayet ve hadislerde Müslümanların ibadet mekânları genellikle mescit olarak anılmıştır ki bu adlandırma oldukça manidardır. Allah Resûlü (sas), “Kulun, Rabbine en yakın olduğu an, secde ânidir.”³ buyurarak secdenin ibadetteki özel konumuna dikkat çekmiştir. Bu yönüyle mescit/cami, yalnızca mimari bir eserden, bir taş ve harç yığınınan, içindeki süslemelerden ibaret değil; müminin ruhunu besleyen, karakterini inşa eden, toplumu bir araya getiren, vahdetin ve kardeşliğin vücut bulduğu yerdir. Ruhları arındıran ve doyuran rahmani ziyafet sofraları-

1 Cin, 72/18.

2 Müslim, Mesâcid, 282.

3 Müslim, Salât, 215.

dır. Cinsiyet ve ırk gözetmeksizin herkesin sığınabileceği ve Rabbine iltica edebileceği mekânlardır. İslam medeniyetinin ve şehirlerin kalbidir. Zararlı akımlardan ve alışkanlıklardan dolayı biçare kalmış kişilerin en güvenli sığınağıdır. Doğru ve sahih bilgilerle hayatımızı güzelleştirdiğimiz ilim ve irfan yuvalarıdır. Müslüman'ın hayatında namazın şekillendirdiği kulluk bilinci ile mescidin inşa ettiği toplumsal şuur, birbirini tamamlayan iki unsur olarak hep var olagelmıştır. Kur'an-ı Kerim'de, "*Muhakkak ki namaz, hayâsızlıktan ve kötülüktен alıkoyar.*"⁴ buyrulurak ibadetin bireysel ve toplumsal hayata kazandırdığı istikamet vurgulanır. Mescitler ise bu istikameti toplumsal hayata taşıyan Allah'a en sevimli olan mekânlardır. Nitekim Hz. Peygamber (sas), cami ve mescitleri hayatın merkezine yerleştirmiş ve onları, "*Şehirlerin Allah'a en sevimli mekânları*" olarak tanımlamıştır.⁵ Bu bağlamda mescitler, sadece namazların eda edildiği bir yer değil; aynı zamanda ilim, hikmet, istişare merkezi olarak İslam toplumuna rol model olmuştur.⁶

Yeni Bir Medeniyetin İnşasında Kubâ Mescidi ve Mescid-i Nebevî'ye Duyulan İhtiyaç

Hz. Peygamber (sas) İslam medeniyetine ilk harcı önce Kubâ'da sonra Mescid-i Nebevî'de koymuştur. Hz. Peygamber (sas) Medine'de bir İslam toplumu inşa etmek istediğinde ilk yaptığı iş müminlerin toplanma merkezi olabilecek bir mescit inşa etmek olmuştur. Böylece mescitler, İslam toplumunda sadece ibadet mekânları değil, aynı zamanda müminlerin hayatının merkezinde yer alan ve onlara her an Rabbinin huzurunda oldukları bilincini kazandıran kutsal mekânlar olarak kabul edilmiştir.

4 Ankebût, 29/45.

5 Müslim, Mesâcid, 288.

6 Hamidullah, *İslam Peygamberi*, 2/732.

Hiz. Peygamber'in (sas) Medine'ye hicreti esnasında, inşa edilen Kubâ Mescidi, İslam tarihinin ilk mescidi olarak bilinir. Resûlullah (sas), bu mescidin yapımında bizzat çalışarak onun yalnızca ibadet yeri değil; birlik, dayanışma ve kardeşliğin sembolü olduğunu, yeni bir medeniyetin temel taşların burada atıldığını ümmetine göstermiştir. Kur'an-ı Kerim'de Kubâ Mescidi'nin takva üzere kurulduğu, hemen yakınında münafıklar tarafından inşa edilen Mescid-i Dırar'ın ise mescit görüntüsü altında inananları bölüp parçalamak için camiye alternatif bir fitne yuvası olduğuna dikkat çekilmiş, Hiz. Peygamber (sas) orada asla namaz kılması için uyarılmıştır: *"Onun içinde asla namaz kılma. İlk günden temeli takva (Allah'a karşı gelmekten sakınmak) üzerine kurulan mescid (Kubâ Mescidi), içinde namaz kılmana elbette daha layıktır. Orada temizlenmeyi seven adamlar vardır. Allah da tertemiz onları sever."*⁷ Bu ayetler, İslam toplumunun birliğini sarsacak, fitne ve fesadı körükleyecek her türlü alternatif yapı ve oluşuma karşı kesin bir duruş ortaya koymaktadır. Camilere alternatif olarak kurulan ve müminlerin birliğine zarar verecek her türlü yapı ve oluşum ne kadar masum ve iyi niyetli görünürse görünsün reddedilmiştir.

Hiz. Peygamber'in (sas) Hayatında Namaz

Namaz bütün semavi kitaplarda peygamberlere ve gönderildiği toplumlara emredilen bir ibadettir. Biz bunu Kur'an'daki birtakım ayetlerden anlamaktayız. Nitekim ayetlerde ve hadislerde bahsi geçen peygamberlerin hemen tamamıyla birlikte namazdan da söz edilir.⁸ Kendilerine kitap verilmiş kimselerin

7 Tevbe, 9/108.

8 Bazı ayetler için bk. Âl-i İmrân, 3/39; Yûnus, 10/87; Hûd, 11/87; İbrâhîm, 14/40; Enbiyâ, 21/73; Hac, 22/26; Lokmân, 31/17; Sâd, 38/24. Bazı hadisler için bk. Buhârî, Enbiyâ', 11/ 40,

namazlarını kıldıkları ise özellikle vurgulanır.⁹ Kur'an-ı Kerim, Hz. İbrâhîm ve Hz. İsmâîl'in namaz kıldıklarını ve kendilerine tabi olanlara da namazı emrettiklerini¹⁰, Hz. Mûsâ'nın namazla mükellef kılındığını¹¹, İsrail oğullarından namaz kılmalarına dair söz alındığını¹², Hz. Lokman'ın (as) çocuğuna namazı emrettiğini¹³, Hz. Dâvûd'un namaz kıldığını¹⁴, Hz. Zekeriyâ¹⁵ ve Hz. Meryem'in namazla mükellef olduklarını bildirmektedir.¹⁶

Bu ayetlerden de anlaşıldığı üzere namaz sadece İslam dininde değil, şekil ve içeriği farklı olsa da hem önceki ümmetlere¹⁷, *hem de belirli vakitlerde müminlere farz kılınmış*¹⁸, belirli şartlarla, bilinen dua ve rükünlerle yapılan¹⁹ ve üzerinde ısrarla durulmuş bir ibadettir.

Allah (cc) namaz ibadetinde de zorluğu Müslümanlardan kaldırmıştır. Mesela su bulunmadığı zaman temiz bir toprakla teyemmüm yapılması, hasta olan kişinin oturarak, yatarak ya da imkânı müsait olduğu şekilde kılması, seferde namazların iki rekât olarak kılınması, namaz da sağlanan kolaylığı gösterir.²⁰

Hz. Peygamber'in (sas) hayatına baktığımızda, namaz ve mescidin ayrılmaz bütünlüğü açıkça görülür. Daha Mekke'de davetin ilk yıllarında, Peygamber Efendimiz (sas) Kâbe'nin

9 Beyyine, 98/5.

10 Bakara, 2/125; İbrâhîm, 14/37; Meryem, 18/54-55.

11 Tâ-hâ, 20/14.

12 Bakara, 2/83.

13 Lokmân, 31/17-18.

14 Sâd, 38/24-25.

15 Âl-i İmrân, 3/38-39.

16 Âl-i İmrân, 3/42-43.

17 Nisâ, 4/103.

18 Bakara, 2/153.

19 Curcânî, *Tarifât*, 134.

20 Emin Abdulaziz, *ed-Dâvetu'l kavâidü ve usuluhu* (Kahire: 1999) 4. bs., 197.

civarında namaz kılar, ibadet ederdi.²¹ Evinin bir bölümünü mescit olarak belirleyen ilk Müslüman Ammâr b. Yâsir, evinin avlusuna küçük bir mescit yapan ise Hz. Ebû Bekir olmuştur.²²

Hz. Peygamber (sas) müşriklerin bütün engellemelerine rağmen nübüvvetin ilk yıllarında namazını gizlice kılıyordu. İbadet için bir mescit bulunmasa da müminlerin bir araya geldiği her mekân, âdetâ bir mescit hüviyeti kazanmıştı. Hz. Peygamber (sas) ve ashabı, kimi zaman vadilerde kimi zaman Erkam b. Ebi'l Erkam'ın evinde buluşarak ibadet ediyorlardı.²³ Bu ev aynı zamanda İslam'ın ilk eğitim, tebliğ ve istişare merkezlerinden biri olmuştu.

Namaz Hz. Peygamber'in (sas) hayatında en çok önem verilen ibadetlerden biridir. Hatta bu konuda Peygamberimize (sas) has kılınan gece namazlarını da göz önünde bulundurursak ilk sırayı aldığı rahatlıkla söylenebilir. Nitekim salat kelimesi Türkçedeki namaz manasıyla seksenden fazla ayette geçmektedir.²⁴ Kur'an'da bu sıklıkla atıfta bulunulmuş başka bir ibadet yoktur. Hz. Peygamber'in (sas) hayatında uygulamalı olarak gösterilen ve üzerinde ısrarla durulan ibadet yine namazdır.

Hz. Peygamber'in (sas) hayatında namazın önemini bizlere hatırlatan birkaç örneği burada paylaşmak istiyorum:

- a. Hz. Peygamber (sas) sabahları Hz. Ali (öl. 40/661) ile Hz. Fâtıma'nın (öl. 11/632) Mescid-i Nebevî'ye geçerken onların kapılarını tıklatıp “Namaza kalkmıyor musunuz?” diye

21 Müslim, Cihâd ve Siyer, 107.

22 Buhârî, Kefâlet, 4.

23 Halebî, *es-Siretü'l-Halebiyye*, 1/457.

24 Muhammed Fu'âd Abdülbâkî, *el-Mu'cemu'l-müfehres li-elfâzi'l-Kur'âni'l-kerîm* (Kâhire: y.y., 1364), 'slv' maddesi.

uyarmasıdır. Hz. Ali ile Hz. Fâtıma’dan bir ses işitmeyince gelip aynı şekilde onları namaz için uyandırmıştır.²⁵

- b. Hz. Peygamber (sas), namazın kılınmasını, yerlerde sürünerek de olsa namaza gidilmesini tavsiye etmiş, namazın üç mazeret dışında (uyku, unutma, bayılma) terk edilemeyeceğini vurgulamıştır. Nitekim Hudeybiye²⁶ veya Hayber²⁷ Seferlerinden dönüşte sahabenin uykuya dalması sonucu sabah namazı kaçırılmış, Efendimiz (sas) namazı başka bir yerde kaza etmiş ve şöyle buyurmuştur: *“Sizden uyuyan ya da unutan (ve bu sebeple namazını geçiren) işte böyle yapsın!”*²⁸
- c. Korku ve her türlü olumsuz şartın hüküm sürdüğü savaş meydanlarında bile namazın kılınmasından vazgeçilmemesi gerektiğine dair Kur’an-ı Kerim’de özel bir vurgu yapılmaktadır.²⁹ Allah Resûlü ve ashâbı Zâtü’r-Rikâ Gazvesi’nde namazlarını cemaatle kılmaktan geri durmamışlardır.³⁰ Müşriklerin bütün engellemelerine rağmen bu ibadeti aksatmamıştır. Zâtü’r-Rikâ Gazvesi gibi savaş meydanlarında bile namazın cemaatle kılınması terk edilmemiş, Kur’an’da bu hususa özel bir vurgu yapılmıştır.

Namaz: İnsanı Bütün Kötülüklerden Koruyan Bir Kalkan

Resûlullah (sas), namazı mümin için bir kalkan olarak görmüş, *“Her kim sabah namazını kılarsa, o kimse Allah’ın koruması*

25 Nesâî, Kıyâmü’l-leyl, 5; Buhârî, Teheccüd, 5.

26 İbn Hanbel, 1/391.

27 Müslim, Mesâcid, 309.

28 İbn Hanbel, 1/386.

29 Nisâ, 4/102.

30 Müslim, Müsâfirîn, 311.

*altındadır.*³¹ buyurmuştur. Namaz, sadece bireyi kötülüklerden uzak tutan bir ibadet değil, aynı zamanda Allah'ın himayesine girmenin de en güvenilir yoludur. Namaz, zorluklara ve sıkıntılara karşı insana direnç göstermeyi ve sabretmeyi öğreten bir ibadettir.³²

Namazı Terk Etmenin Büyük Kaybı

H. Peygamber (sas) namazın vaktinde eda edilmesine engel bir mazeret olarak sadece uyku unutmama,³³ aklı geri gelinceye kadar delilik hâli ve buluşa erinceye kadar çocukluk hâli³⁴ zikredilmiştir. H. Peygamber (sas) bir vakit namazı terk etmenin, tüm servetini kaybetmekle eşdeğer olduğunu vurgulamış ve *“İkinci namazını kaçırın kimse, sanki ailesini ve malını yitirmiş gibidir.”*³⁵ buyurmuştur. H. Peygamber (sas) farz namazlarını hakkıyla eda edenleri cennetle müjdelemiş, *“Şayet bir mümin önce güzelce abdest alır, sonra da kalkıp baştan sona kalbiyle ve yüzüyle (yani bütün varlığıyla) namaza yönelip tam bir huzur ve huşû içinde namazını kılarsa cennet ona vâcip olur.”*³⁶ buyurmuştur. Bazı namazların (ikinci ve yatsı namazı) kılınmamasını da münafıklık alameti olarak belirtmiştir.³⁷

Namazlarına gereken hassasiyeti göstermeyen, namazı mazeretsiz kılmayıp terk edenlerin akıbeti de ayet ve hadislerde net bir şekilde açıklanmıştır. Kulun kıyamet günü ilk önce namazından hesaba çekileceği³⁸ bildirilmiş, namazlarını ciddiye

31 Müslim, Mesâcid, 262.

32 Bakara, 2/153.

33 Ebû Dâvûd, Hudûd, 17.

34 İbn Mâce, Salât, 10; Ebû Dâvûd, Salât, 11; Tirmizî, Salât, 18.

35 Buhârî, Mevâkîtü's-salât, 14; Müslim, Mesâcid, 200.

36 Müslim, Tahâret, 17.

37 Müslim, Mesâcid, 252.

38 Tirmizî, Salât, 305.

almayanlar kınanmıştır.³⁹ Ayrıca Allah'ı anmaktan ve namazdan insanı alıkoyanın şeytan olduğu ifade edilmiştir.⁴⁰

Müslüman'ın hayatında bu kadar önemli olan namaz ibadetini yerine getirebilmesi için Allah (cc) bu ibadette zorluğu kaldırmıştır. Mesela su bulunmadığı zaman temiz bir toprakla teyemmüm yapılması, hasta olan kişinin oturarak, yatarak ya da imkânı müsait olduğu şekilde kılması, seferde namazların iki rekât olarak kılınması, namaz da sağlanan kolaylığı gösterir.⁴¹

Namaz: İmanın Hayata Yansıması ve Cennet Vesilesi

Hız. Peygamber'in (sas) gözünde namaz cennet vesilesidir. Rabbimiz, “*Senin ümmetine beş vakit namazı farz kıldım. Onları vaktinde ve hakkını vererek kılanları cennete koyacağımı kendi katımda vaat ettim.*”⁴² buyurarak namazı cennet vesilesi kılmıştır. Namaz, imanin hayata yansıması ve göstergesidir. Resûlullah (sas) “*Dinin başı İslâm, direği ise namazdır.*” sözleriyle namazı İslâm'ın özü olarak ifade etmiştir.⁴³ “*Bir kişinin sürekli mescide gittiğini görürseniz onun imanına şahitlik ediniz!*”⁴⁴ buyurarak mescitlerin insanların imanına şahadet eden merkezler olduğuna vurgu yapmıştır.

Hız. Peygamber (sas), cemaatle namazın önemine vurgu yapmış⁴⁵, ömrünün son günlerinde dahi cemaatle namazı bırakmamış, zorlukla da olsa mescide gelmiş, Hız. Ebû Bekir'in

39 Mâûn, 107/4-5.

40 Mâide, 5/91.

41 Emin Abdulaziz, *ed-Dâvetu'l kavâidü ve usuluhu* (Kahire 1999) 4. bs., 197.

42 Buhârî, Mevâkîtü's-salât, 6.

43 Tirmizî, İmân, 8.

44 Tevbe, 9/18; Tirmizî, İmân, 8; İbn Mâce, Mesâcid, 19.

45 Müslim, Mesâcid, 249.

imamlık yaptığı cemaate oturarak iştirak etmiştir. Namaz, onun için hayatın son nefesine kadar terk edilmeyen bir kulluk bilinci olmuştur. Cemaatle namaz, evden, işten, dünyevilikten; Hakk'ın evine, O'nun katına sığınılan bir hicrettir âdeti. Mükâfatı, Resûl-i Ekrem tarafından şöyle dile getirilir: “Her kim sabah akşam mescide giderse, her sabah ve akşam gidişinde Allah ona cennette bir yer hazırlar.”⁴⁶, “Bir kimse camiye gitme niyetiyle evinden çıktığında, attığı bir adımla kendisine bir sevap yazılır; diğer adımıyla bir günahı silinir.”⁴⁷

Bireysel ve Toplumsal Barışın Sağlanmasında Namazın Rolü

Namaz, müminin Allah ile irtibatını canlı tutan, hayatını ilahi ölçüler çerçevesinde şekillendiren imandan sonra en temel ibadettir. Namaz, insanın içindeki kirleri temizleyen bir maneviyat pınarıdır. Namaz sadece bireysel bir ibadet değil; camiyle birleştiğinde toplumsal huzurun, kardeşliğin ve barışın anahtarıdır. Cami, müminlerin günde beş vakit buluştuğu, omuz omuza saf tuttuğu, kalplerin bir olduğu bir mekândır. Namaz ve cami birlikteliği, insanı arındırdığı gibi toplumu da birleştirir, diriltir.

Namaz, bireyin kalbini kötülüklerden arındıran bir manevi eğitimidir. Namaz, ruhu, iradeyi güçlendirir; dünyalık hırs ve gösteriştten korur, sabır ve şükre alıştıır. Her rekât, insanın gönlünü yeniden diriltir, nefisini terbiye eder. İnsanı sabra, dürrüslüğe, merhamete, paylaşmaya alıştıır. Günahların yükünden arınmış bir kalp, hem kendi huzurunu bulur hem de topluma güven telkin eder. Ayrıca namaz, hayatın merkezine Allah'ı yerleştirir. Namaz, insanı sürekli hesaba çeken bir bilinç kazandırır; vicdanın özgür sesini dinlemeyi öğretir. Bu disiplin, karakter

46 Buhârî, Ezân, 37; Müslim, Mesâcid, 285.

47 Nesâî, Mesâcid, 14; İbn Hanbel, 2/320.

gelişimine zemin hazırlar. Dolayısıyla Peygamber Efendimizin namazı yoğun şekilde içselleştirmesi, ümmetine manevi bir örnek sunmuştur.

Ailede Namaz

Aile, toplumun temelidir. Namazın ailede yerleşmesi, evde huzurun artmasına, sevgi, saygı ve karşılıklı iletişimin gerçekleşmesine vesile olur. Peygamberimiz, “*Çocuklarınıza yedi yaşında namazı öğretin.*”⁴⁸ buyurmuştur. Ailecek camiye gitmek, çocukların dinî kimliklerini güçlendirir, aile bağlarını pekiştirir. Gençlik, insanın en dinamik çağıdır. Resûlullah (sas), “*Allah, gençliğini ibadetle geçiren genci sever.*”⁴⁹ buyurmuş, ayrıca “*Rabbine kulluk ederek yetişen genç, kıyamet günü arşın gölgesinde gölgelenecek yedi sınıf insandan biridir.*”¹ hadisiyle gençliğin değerini ortaya koymuştur.

Sonuç

Namaz ve cami birlikteliği, toplumsal barışın temel taşlarından. Cemaat ruhu, bireylerin birbirini tanımasını, yardımlaşmasını sağlar. Namaz insanın kendini bulma yolculuğunda bir pusula, kulluk bilincinde bir mihenk taşı oluşturur. Hz. Peygamber (sas) için namaz; Allah’a sığınma, günahlardan arınma, imanını diri tutma, sabrı öğrenme ve cennete giden yolun en sağlam vesilesi olmuştur. Namazı terk etmek büyük bir kayıp, huşu ile kılmak ise hem bireysel hem toplumsal huzurun teminatı olarak görülmüştür. Peygamber Efendimizin hayatında namaz, dinin özü ve kulluğun zirvesi olarak tecelli etmiştir.

Namaz, sadece ibadet değil, hayatı düzenleyen bir disiplindir. Modern dünyada hızın, tüketimin ve yalnızlığın kısılcındaki insan için namaz, nefes alma, sükûnet bulma ve yeniden

48 Ebû Dâvûd, Salât, 26.

49 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 2/180.

istikamet tayin etme fırsatıdır. Namaz, modern insanın kaybolmuş huzurunu yeniden bulduğu önemli sığınaktır. Dua ve iltica makamıdır. Namaz, kalbî bir eylem olan imanın görünür ve yaşanır ölçüsü olarak kabul edilmiştir. Namaz, bireyi arındırır; cami ise bu arınmayı toplumsal boyuta taşır. Namaz ve cami birlikteliği, aileden gençliğe toplumun tüm kesimlerini ihya eder.

Bugün gençliğin cami ile bağına güçlendirmek, onları doğru bilgi ve ibadetle buluşturmak zaruridir. Çünkü namaz, gence kimlik kazandırır; sabrı öğretir, sorumluluk bilinci aşılar. Namazla yoğrulmuş bir genç, aileye, topluma ve insanlığa faydalı bir birey hâline gelir. İbadet, gençliği boş heveslerden, zararlı alışkanlıklardan ve yıkıcı ideolojilerden koruyan en sağlam kaledir.

Sonuç olarak camiler, gençlerin yalnızca ibadet ettikleri mekânlar değil, aynı zamanda kimliklerini yoğurdıkları, ruhlarını güzelleştirdikleri ve toplum için faydalı bireyler olarak yetiştikleri ilahi mekânlardır. Camiye bağlı gençlik, milletin geleceği; namazla büyüyen gençlik ise ümmetin dirilişidir.

Kaynakça

Abdülbâkî, Muhammed Fuâd. *el-Mu'cemu'l- Mufehres li Elfâzı'l-Kur'ân*. Kahire 1991.

Ahmed b. Hanbel (öl. 241/855). *el-Müsned*. I-X, İstanbul 1992.

DİB Komisyon. *Namaz İlmihali*. Ankara: Diyanet Yayınları, 2019.

Ebû Dâvûd, Süleymân b. Eş'as (öl. 275/888). *es-Sünen*. İstanbul 1992.

Buhârî, Ebû 'Abdillâh Muhammed b. İsmâ'il (öl. 256/869). *Sahîhu'l-Buhârî*. I-VIII, 2.bs., İstanbul 1992.

Curcânî, 'Alî b. Muhammed es-Seyyid eş-Şerîf (öl. 816/1413). *et-Ta'rîfât*. Beyrut 1995.

Emîn 'Abdul'azîz. *ed-Dâ'vetu Kavâ'iduhu ve Usuluhu*. Kahire 1999.

Nesâî, Ebû 'Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb, (öl. 330/941), *es-Sünen*, I-VIII, İstanbul 1981.

Halebî, Ali b. İbrahim b. Ahmed. *es-Siretü'l-halebiyye*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1427.

Hamidullah, Muhammed. *İslâm Peygamberi. I-II*, trc. Salih Tuğ, İstanbul 1993.

İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvînî. *Sünen-i İbn Mâce*. nşr. M. Fuad Abdülbaki, I-II, Kahire, 1373/1953, Dâru'l-İhyâi'l-Kutub.

Küçük, Abdurrahman. "İslam Medeniyetinde Mescid ve Fonksiyonları". *Diyanet İlmi Dergi*, 37/2 (2001): 45-67.

Muslim, Ebû Huseyn Muslim b. Haccâc el-Kuşeyrî, (öl. 261/874). *es-Sahih. I-IV*, İstanbul 1992.

Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre (Yezîd). *el-Câmiü's-Sahih*. (nşr. Ahmed Muhammed Şakir), Beyrut ts.

Topaloğlu, Bekir. "Namaz." *DİA*, C 32, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2006.

Yıldız, Abdurrahman. "Hz. Peygamber'in Hayatında Namazın Yeri". *İlahiyat Tetkikleri Dergisi*, 41 (2014): 125-150.

HZ. PEYGAMBER'İN UYGULAMASI İLE CEMAATLE NAMAZ

Prof. Dr. Muhammet YILMAZ

Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Yüce Rabbimiz, insanoğlunun yaratılış gayesini “Sadece ve sadece, bir olan Allah’a kulluk/ibadet etmek”¹ olarak bildirmiş ve bu kulluk görevini ölüm kendisine gelinceye kadar sürekli şekilde yerine getirmesi gerektiğini ona emretmiştir.² Bu sürekliliği her gün belirli aralıklarla kişiye kazandıran ve hatırlatan temel ibadet, dinin direği olan namazdır. Namaz; abdestle başlayan ve ezanıyla, tekbiriyle, tesbihiyle, zikir, dua ve selam gibi daha birçok rüknüyle sahibini Rabbine en yakın kılan; onu maddi ve manevi kurtuluşa ulaştıran yegâne kulluk nişanesidir. O, bir alışkanlık ya da atılması gereken bir ağırlık değil; bilakis dünya ve âhiretin anlamı, vakit hassasiyeti ile günü tarayan, Rabbe kulluk andını her gün tazeleyen bir esas duruştur.

Hiz. Peygamber ve Namaz

Hiçbir ilahi din ve ümmet, namaz ibadetinden mahrum bırakılmamış; tüm resüller ve peygamberler bu ibadetle mükellef

1 Zâriyât, 51/56.

2 Hicr, 15/99.

tutulmuştur.³ İslam'ın ilk farzı, tevhid akidesine iman; ikinci farzı, tevhidin zorunlu ve pratiğini ifade eden namaz ibadetidir.⁴ Hz. Peygamber de risaletle görevlendirilmesinden itibaren namaz kılmakla mükellef kılınmıştır. Ancak şu var ki ilk zamanlarda Mescid-i Harâm'da pek fazla aşikâre namaz kılmaz, evinin bir köşesinde ya da Mekke'nin ıssız vadilerinden birinde bu görevini ifa ederdi.⁵ Fakat sonrasında namaz ibadeti, Mekke döneminin son yıllarında gerçekleşen Miraç hadisesinde Hz. Peygamber'in şahsında tüm ümmete farz kılınan en önemli hediye olmuştur. Hz. Peygamber bu hediyeyi, "*Ailene namazı emret ve kendin de ona (kararlılıkla/sabırla) devam et!*"⁶ emri gereğince başta ailesi ve akrabaları olmak üzere ashabına ve dolayısıyla da tüm ümmete uygulamalı olarak öğretmiştir.⁷

Hiz. Peygamber'in Hayatında Cemaatle Namaz

Güne başlarken, gün içerisindeki koşuşturmalarımıza ara verirken ve nihayetinde gün sonuna noktayı koyarken hayatımızın en merkezinde olan namaz ibadetinin cemaatle kılınışı, Efendimiz Hz. Muhammed Mustafa'nın (sas) ve onun yirmi üç yıl boyunca ilmek ilmek dokuyup ortaya çıkardığı Kur'an neslinin biz ümmetine bıraktığı en önemli mirastır.⁸ Allah Resûlü'nün namazları cemaatle eda etme hassasiyetinin, işte ya da yemekte olma gibi durumlarda da değişmediği görülür. Evinde yemek

3 M. Ahmed İsmail el-Mukaddem, *Niçin Namaz Kılıyoruz*, çev. Ebu Muaz Seyfullah Erdoğmuş (İstanbul: Polen Yayınları, 2006), 16;

4 Abdullah Yıldız, *Haydi Namaza* (İstanbul: Pınar yayınları, 2006), 18.

5 Ebû Muhammed Cemaleddin Abdülmelik İbn Hişâm, *es-Siretü'n-Nebeviyye* (Kahire: Dâru İbn Kesîr, t.y), I-II, 290-291.

6 Tâ-hâ, 20/132.

7 Abdullah Kahraman, *İslam'da İbadetlerin Değişmezliği* (İstanbul: Akademi Yayıncılık, 2002), 220-249.

8 Ahmet Bulut, *Cennete Götüren Namaz* (İstanbul: Timaş Yayınları, 2013), 105.

yor iken⁹ veya herhangi bir işle meşgul iken cemaatle namaz için davet edildiğinde mescide gider ve ashabına vakit namazını kıldırırdı.¹⁰

Hangi durumda ve şartta bulunursa bulunsun, vefatına yakın son bir iki günü dışında farz namazlarını daima ashabıyla birlikte ve onlara imamlık yaparak eda etmiş olan Efendimiz (sas), fâni dünyadan dar-ı bekaya irtihal etmeden önceki son hastalığında, yatağından mescide gidebilecek bir gücü kendisinde hissettiği her vakitte iki kişinin yardımıyla da olsa mescide gelmiş ve Hz. Ebû Bekir'in arkasında saf tutmuştur.¹¹ Efendimizin çok hasta ve mecalsiz olmasına rağmen iki kişinin kolları arasında, mübarek ayakları yerlerde sürünürken yine de cemaate katılması, biz ümmetine çok şeyler anlatıyor olsa gerek!

Cemaatle Namazda Hz. Peygamber'in Tavsiyeleri

Hz. Peygamber (sas); namazın müminlere farz kılınışından hayatının son anına kadar cemaatle namaz kılmayı kendisine şiar edinmiş, tek başına namaz kılmaktan yirmi yedi derece daha faziletli olduğunu bildirdiği cemaatle namazı, yirmi üç yıl boyunca ilmek ilmek dokuduğu ashabına özellikle tembihlemiştir. Savaş, hastalık, yorgunluk, yolculuk gibi sıkıntılı ve meşakkatli hâllerde dahi cemaatle namazın ihmal edilmemesini vasiyet etmiştir. Bu sebeptendir ki naslardan hareketle Hanbelîlerin çoğunluğu, cemaatle namaz kılmanın “farz-ı ayn” (kişisel farz); Şâfiîlerin çoğunluğu ise “farz-ı kifaye” (toplumsal farz) kabul etmişlerdir. Ebû Hanîfe ve İmam-ı Mâlik ile bu mezheplere müntesip

9 Buhârî, Ezân, 43.

10 Buhârî, Ezân, 44.

11 Buhârî, Ezân, 39, 51, 67; Hz. Enes'in naklettiği bir rivâyette, Hz. Peygamber (sas) yalnızca hayatının son üç gününde cemaatle namaza iştirak edememiştir. (Buhârî, Ezân, 46)

fakihlerin çoğunluğu da, İslam toplumunun özelliği ve niteliği olarak görüldüğü içindir ki namazların cemaatle kılınmasını vacip derecesinde “sünnet-i müekkede” saymışlardır.¹²

Hız. Peygamber'in; bu derece önem verdiği husus olan cemaatle namazın daha makbul, verimli ve etkin olabilmesi için yaptığı ve yapılmasını istediği, böylece namazları cemaatle kılarken ashabı üzerinden ümmetine vasiyet ettiği bir takım uygulamalar, görevler vardır. Bu bölümde; cemaatle namazlarını eda edenler için gerek namaz öncesinde ve sonrasında, gerekse cemaatle namaz esnasında dikkat etmesi gereken hususları başlıklar altında aktarmaya çalışacağız:

1. Erkenden Hazırlık Yapmak

Namaz vakti yaklaştığında camide cemaatle namazı eda etmek için erkenden hazırlık yapıp vakarlı ve rahat bir eda ile camiye gidilmelidir.¹³ Bilinmelidir ki namazın fazileti, güzelliği ve kalitesi, öncesinde yapılacak hazırlık ve alınacak tedbirlere bağlıdır. Allah Resülü şöyle buyurmuşlardır: “*Her kim güzelce abdest alıp farz bir namazı (cemaatle) kılmak üzere evinden çıkarsa, onun sevabı, ihrama girmiş bir hacının alacağı sevaba denktir...*”¹⁴ Ayrıca bu durumun; Müslüman'ın derecesini artıracığı, günahlarının affına vesile olacağı ve o kişiye ayrı bir ibadet sevabı kazandıracığı haber verilmiştir.¹⁵

12 İsmail Hakkı Bursevî, *Tefsîru Rûhu'l-Beyân* (İstanbul: Meketebetü'l-Furkân, h. 1417), I, 34-36; III, 398; Mustafa Kisbet, “Beş Vakit Namazın Cemaatle Edasına Dair Fikhî Görüşler ve Değerlendirilmesi”, *İslâmî İlimler Dergisi*, XIII/13, İstanbul (Güz, 2018), 271-277, 289.

13 Buhârî, Cuma, 18; Müslim, Mesâcid, 151.

14 Ebû Dâvûd, Salât, 48.

15 Buhârî, Ezân, 30.

2. Temiz ve Düzenli Olmak

Camiye namaz kılmak için gidileceği zaman temiz olunmalı ve güzel elbiseler giyinilmelidir. Zira Yüce Allah, “Ey Âdemoğulları! “Her (namaz vaktinde) mescide giderken, (güzel ve temiz giyinerek) ziynetinizi takınız.”¹⁶ buyurmuştur. Bu bağlamda Hz. Peygamber’in, cemaate giderken imkân nispetinde güzel giyinmeyi, dişleri fırçalama gibi genel vücut temizliğine ve hatta saçın, sakalın düzenli oluşuna dikkat etmeyi emrettiği görülür.¹⁷

Temizlik ve düzen noktasında bir diğer husus ise soğan ve sarımsak gibi cemaati rahatsız edici, manevi ortamı bozucu yiyeceklerin yenilmesi hâlinde ya kokuyu giderici tedbirler alınıp camiye gidilmesi yahut da koku gidinceye kadar cemaatle namaza iştirak edilmemesidir.¹⁸ Günümüz için ise sigara ve çorap kokusu gibi insanlara rahatsızlık veren hususlara karşı da gerekli tedbirler alınmalıdır.¹⁹ Zira Allah Resûlü, cemaati rahatsız edici bir şekilde mescitlere girmeyi yasaklamış, soğan ve sarımsak gibi etrafa nahoş kokular yayan gıdalar alındıktan hemen sonra camilere gitmeyi doğru görmemiş ve bu müstesna mekânlara adım atacak olanlardan kendilerine çeki düzen vermelerini, aksi takdirde insanlardan uzak durmaları gerektiğini bildirmiştir.²⁰

3. Sakince ve Vakarla Camiye Gitmek

Camiye; acele etmeden, sükûnet ve vakar içerisinde gidilmelidir. Hz. Peygamber şöyle buyurmuşlardır: “Namaza giderken sakın ve vakarlı olmayı ihmal etmeyin! (Yetiyeceğim diye de) sakın

16 A'râf, 7/31.

17 Müslim, Tahâret, 42; Ebû Dâvûd, Tahâret, 127; İbn Mâce, İkâmet, 83.

18 Müslim, Mesâcid, 72, 73, 76.

19 Heyet, *Hadislerle İslam* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2013), II, 195.

20 Müslim, Mesâcid, 72, 73, 76.

koşmayın! (Camiye geldiğinizde ise) yetiştığınız rekâttan (namazınızı) devam ettirin ve (selam verildikten sonra namazın başından) kaçırdığınız kısmı tamamlayın."²¹ Bu davranış, cemaate geç kalma, hatta cemaatle namazı kaçırma ihtimali bulunsa dahi kişi için değişmez. O hâlde kişi, camiye doğru yol alırken her hâlükârda sakinliğini ve ağırbaşlılığını korumalıdır; zira kişi, Allah Resûlû'nün ifadesi ile camiye gitmek için yola çıktığı andan itibaren namazdaymış gibi kabul edilmektedir.²²

4. Sağ Ayakla ve Dua ile Camiye Girmek

Camiler, aynı zamanda Kâbe'nin özdeşi ve Beytullah'ın birer şubesi olarak değerli ve önemlidir. Mümin kişi bu kutsal mekânlara girerken gelişi güzel ve sıradan bir hâl ile değil; Yüce Mevla'nın huzuruna kabul edilmiş bir bilinçle girmelidir. Gerek sözlü gerekse de fiilî olarak mescit adabının nasıl olması gerektiğini ahabına uygulamalı olarak öğretmiş olan Hz. Peygamber, bu güzide mekânlara adım atarken hangi tavır ve söylemle hareket edilmesi gerektiğini bildirmiştir.²³ Buna göre bir Müslüman camiye girerken önce sağ ayakla girmeli ve bu esnada, "*Allah'ın adıyla camiye giriyorum. Resûlullah'a salat ve selam ediyorum. Günahlarımı affeyle ve rahmet kapılarını bana aç Allah'im!*"²⁴ duasını okumalıdır.

21 Buhârî, Ezân, 23; Cuma, 18; Müslim, Mesâcid, 151.

22 "Biriniz namaza niyetle (mescide doğru) yürüdüğünde, o kişi (tıpkı) namazda imiş gibi sayılır." (Müslim, Mesâcid, 152).

23 Heyet, "Mescit ve Camiler", *Hadislerle İslâm*, II, 294-295; Vecdi Akyüz, *Namaz* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2006), 438.

24 Tirmizî, Salât, 18, 117, 314; İbn Mâce, Mesâcid, 13; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 283; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ani'l-Azîm*, III, 390.

5. Gönüllü Namazda, Kulağı Ezanda Olmak

Namaz vaktini camide beklemek şart değildir; ancak kişi her nerede bulunuyorsa namaz vaktinin ve cemaate iştirak etmenin şuuru içerisinde olmalıdır. Meşhur ifadeyle namazın sırrına erebilmek için gönül namazda, kulak ezanda olmalıdır. Kişinin bu şekil bekleyişi bir hadis-i şerife göre “ümmetin ibadete adanmışlığı” olarak değerlendirilmiş²⁵, başka bir hadiste ise “namazda imiş gibi sevap kazanmasına vesile” görülmüştür.²⁶ Diğer bir hadise göre de “meleklerin af ve merhamet dualarına ulaşma” olarak takdir edilmiştir.²⁷

Kişinin camide bulunduğu zaman dilimleri kerahet vaktine denk gelmemişse, iki rekât nafîle namaz kılması sünnettir. Zira Hz. Peygamber'in mescide ilk girdiğinde -şayet kerahet vakti değilse- orayı selamlama adına tahiyetü'l-mescid namazı kıldığı²⁸, mescitlere her girişte ve çıkışta dua ettiği²⁹, bu uygulamayı ashabına öğütlediği³⁰ rivayet edilmiştir.

6. Kur'an'la Konuşmak

Amellerin en faziletliyelerinden biri de Kur'an'ı hem yüzünden hem de gönülden okumaktır. Bu fazileti yürekten hisseden bir Allah dostu şöyle demiştir: “Rabbimle konuşmak istediğimde namaza duruyorum; Rabbim benimle konuşsun istediğimde ise Kur'an okuyorum.” Bu mukabeleye en uygun mekânlardan biri camilerdir. Bu bağlamda camideyken namazın edasına vakit

25 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 582.

26 Müslim, *Mesâcid*, 275.

27 Buhârî, *Ezân*, 36; *Büyû'*, 49; Ebû Dâvûd, *Salât*, 48.

28 Buhârî, *Teheccüd*, 25; Müslim, *Müsâfirin*, 69-70; Tirmizî, *Mevâkît*, 118; Tirmizî, *Deavât*, 82.

29 İbn Mâce, *Mesâcid*, 13.

30 Müslim, *Müsâfirin*, 73-74.

varsa Kur'an'la meşgul olmak; Kur'an dinlemek veya Kur'an okumak, onunla ilgili ders yapmak³¹ yahut sohbet/vaaz yapıyorsa sohbe iştirak etmek müstehap/güzel kabul edilmiştir.

7. Sükûneti Korumak ve Rahatsızlık Vermemek

Müslüman camide; etrafı rahatsız edecek, namazı ifsad edecek, insanları tedirgin edecek kavga-gürültü, bağırıtı-çağırıtı gibi şeylerden uzak durmalı, bireysel meseleleriyle cemaati asla meşgul etmemelidir. Camiye gelen kişi Yüce Allah'ın himayesinde olduğu içindir ki O'nun huzurunda ve evinde olduğu bilincinde olmalı, ona göre davranışlarına dikkat etmelidir. Zira melekler, edep ve usulüne riayet ederek camide bulunan Müslümanlar için Mevla'dan af (istiğfar) ve rahmet dilerler.³² Buna karşın mescitlerde dünya kelamı konuşmanın tıpkı hayvanın otu yiyip bitirdiği gibi sevapları azaltıp bitireceği belirtilmiştir.³³

Bu bağlamda diğer bir husus da camilerde bir yerden diğer bir yere geçerken ya da saf tutarken gelişigüzel, lakayt bir edayla değil de nereden geçtiği bilinciyle, insanları rahatsız etmeden, namazdakinin huşûunu bozmadan, secde edilen yere ayak basmadan bilinçli bir şekilde bu geçişlerin yapılmasıdır. Bu meyanda Allah Resûlü; mescitlerde kayıp ilanında bulunulmasını³⁴, bağırıp çağırarak yüksek sesle konuşulmasını, kavgayı ve tartışmayı, dedikodu ve gıybet gibi hoş olmayan şeylerle vakit geçirilmesini, alışveriş yapılmasını, kınından sıyrılan kılıçla mescide girilmesini, okların sivri uçlarının açıkta bırakılmasını

31 Müslim, Zıkr, 38; Ebû Dâvûd, Vitir, 14; Tirmizî, Kırâat, 12; İbni Mâce, Mukaddime, 17.

32 Nesâî, Mesâcid, 40.

33 Ebû'l-Kasım Carullah Mahmûd b. Ömer b. Muhammed, ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf* (Beyrut: Dâru'l-Kütûbi'l-İlmiyye, 2015), II, 246; Bünyamin Çalık, "Camilerde ve Mescitlerde Dinen Caiz Olan ve Olmayan Davranışlar", *Kafkas Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi*, II/3 (Ocak, 2015), 113.

34 Müslim, Mesâcid, 79-80.

da yasaklamıştır.³⁵ Kesici ve delici aletlerle mescide girme zorunluluğu bulunduğunda ise kimseye zarar verilmemesi için gerekli tedbirlerin alınmasını istemiştir.³⁶

8. Ezanı Camide Dinlemek

Gerek namaza davet gerekse de cemaate katılmak ezana iştirakle başladığı içindir ki imkân nispetinde ezanı dinlemek ve nebevî emir gereğince de³⁷ bir yandan ezana kulak verirken diğer yandan müezzinin söylediklerini tekrar etmek, ezan bitiminde ise Allah Resûlü'nün bizzat yapmış olduğu şu duayı okumak müstehaptır: “Ey şu eksiksiz (ve mükemmel) davetin (ezanın) ve kılınacak namazın Rabbi olan Allah'ım! (Peygamber'in) Hz. Muhammed'e (sana yaklaştıncı her türlü) vesileyi, fazileti ve yüksek derece(leri) ihsan eyle! Onu, kendisine (Kur'an-ı Kerim'de) vaad etmiş olduğun Makâm-ı Mahmûd'a (övgü makamına) ulaştır! Muhakkak ki sen, asla vaadinden dönmezsın.”³⁸

9. İlk Tekbire Yetişmek

Cemaatle namaza ilk tekbirde yetişmek oldukça faziletli bir sünnettir. Allah Resûlü bu duruma işaretle şöyle buyurmuşlardır: “Kim Allah rızasını umarak ilk tekbirine yetişmek suretiyle kırk gün cemaatle namaz kılsa, o kişiye (Allah tarafından) iki berat verilir; biri ateşten (cehennemden), diğeri de münafıklıktan uzak kalış beratıdır.”³⁹ Görüleceği üzere bu hadis-i şerifte, söz konusu iki beratı almak için kırk gün cemaate devam etme şart koşılmakta ve

35 İbn Mâce, Salât, 5.

36 Müslim, Birr, 120.

37 Buhârî, Ezân, 7.

38 Buhârî, Ezân, 8; Müslim, Salât, 11; Ebû Dâvûd, Salât, 36, 37; Tirmizî, Menâkıb, 1; Nesâî, Ezân, 37.

39 Tirmizî, Salât, 64.

aynı zamanda iftitah (namaza başlangıç) tekbirini kaçırmama, dolayısıyla da ilk rekâta yetişme şartı getirilmiştir.

10. Sabah ve Yatsı Namazlarına Özen Göstermek

Beş vakit namazın her birerinin cemaatle kılınmasının fazileti hakkında rivayetler bulunmakla birlikte,⁴⁰ özellikle de sabah ve yatsı namazlarına ayrı bir ihtimam atfedilmiştir. Nitekim Hz. Peygamber; sabah ve yatsı namazlarında cemaate iştirak etmenin müminle münafığın farkını ortaya koyan bir özellik olduğunu⁴¹, yatsı namazını cemaatle kılan bir Müslüman'ın gecenin yarısını, hem yatsı ve hem de sabah namazını cemaatle kılanın ise gecenin tamamını cemaatle kılmış gibi sevap kazanacağını⁴², kıyamet gününün dehşetinden emin olmaya, o günde nurdan minberlere kurulmaya sahibini sevk edeceğini haber vermiştir.⁴³ Bir defasında da “Şayet insanlar yatsı ve sabah namazının (cemaatle kılınma) faziletini bilselerdi; sürünerek (emekleye emekleye) de olsa kesinlikle bu iki namaza (iştirak etmek için cemaate) gelirlerdi.”⁴⁴ buyurarak cemaatle kılınan bu namazların bedenî ve ruhî getirisi yanında dünya gözüyle bilinmeyecek nice fayda ve kazanımlarının olduğunu müjdelemiştir.

40 Buhârî, Ezân, 9, 31-32, 93, Mevâkîtü's-Salat, 16; Bed'ü'l-Halk 6, Tevhid 23, 33; Müslim, Mesâcid, 210, 246, 260, Salât, 129; Ebû Dâvûd, Salât, 47; Tirmizî, Salât, 51; Nesâî, Mevâkî, 20; Muvatta', Cemâat, 6; İbn Mâce, Mesâcid, 18; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 278, 303, 375, 533.

41 Muvatta', Salâtü'l-Cuma', 2; Buhârî, Ezân, 34; Müslim, Mesâcid, 252.

42 Müslim, Mesâcid, 260; Ebû Dâvûd, Salât, 47; Tirmizî, Salât, 51.

43 Ebû'l-Kâsım Müsnidü'd-Dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb et-Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Kebîr* (Beyrut: Dâru İhyai't-Türasi'l-Arabî, 1985), VIII, 142; Ebû'l-Hasan Nureddin Ali b. Ebî Bekr b. Süleyman el-Heysemî, *Mecmeü'z-zevâid ve Menbeu'l-fevâid* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1988), II, 30.

44 Buhârî, Ezân, 9, 32, 93; Müslim, Salât, 129; Nesâî, Mevâkî, 20; Muvatta', Cemâat, 6; İbn Mâce, Mesâcid, 18; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 278, 303, 375, 533.

Özellikle de Efendimiz (sas), duaların bir şekilde mutlaka icabet bulduğu müstesna zaman dilimlerini içerisinde barındıran cuma günü sabah namazının cemaatle eda edilmesinin oldukça faziletli bir amel olduğunu söylemiştir.⁴⁵

11. Saf Düzenine ve İlk Safta Bulunmaya Özen Göstermek

Hız. Peygamber'in uygulamalarından; namazda safları düzgün, sık ve aynı hizada tutmanın, imamın hemen arkasından başlamak suretiyle⁴⁶ boşluk bulunan safta ya da safın devamında namaza durmanın; dolayısıyla her hangi bir safa katılmaksızın tek başına bir saf icat etmemenin⁴⁷ ve de ön saftaki boşlukları doldurmanın nebevî bir sorumluluk olduğu anlaşılmaktadır.⁴⁸ İlk safı düzgün ve sıkı tutmayı meleklerin Yüce Allah'ın huzurunda saf tutmalarına benzeten Allah Resûlü,⁴⁹ buna karşılık; safların sık tutulmamasının ise, şeytanların kara koyunlar gibi gevşek saflar arasında dolaşmasına sebep teşkil edeceğini bildirmiştir.⁵⁰

12. Birden Çok Cemaat Yapmamak

Cemaatle namaz kılınan bir camide, ezan ve kamet getirildikten sonra birinci cemaatle birlikte aynı mekânda ve aynı anda ikinci ya da üçüncü bir cemaat oluşturup namaz kılmak, tefrikaya ve dedikoduya sebep teşkil edeceği içindir ki -en

45 Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, I, 156 (no: 366).

46 Ebû Dâvûd, *Salât*, 93; Nesâî, *İmâmet*, 25.

47 Buhârî, *Salât*, 96; İbn Mâce, *İkâmetü's-Salât*, 53.

48 Buhârî, *Ezân*, 72, 74, 76, 132; Müslim, *Salât*, 124, 126; Ebû Dâvûd, *Salât*, 94; Nesâî, *İmâmet*, 27, 28, 30.

49 Müslim, *Salât*, 93, 119.

50 Ebû Dâvûd, *Salât*, 93; Nesâî, *İmâmet*, 28.

hafifiyle- mekruh kabul edilmiştir; yani sünnete aykırı kabul edilerek doğru bulunmamıştır.

13. Namazın Sonunda Dua Etmek

Efendimiz (sas), cemaatle kılınan farz namazlarından sonra hem kendisi hem de cemaati için dua etmiştir.⁵¹ Allah Resûlü, namazlardan sonra müminlerin Yüce Allah’a nasıl yakarmaları gerektiğini, nelerden O’na sığınmak zorunda olduklarını ve neleri O’ndan istemelerinin uygun olacağını bizzat uygulamalı olarak öğretmiştir. Bizler de Hz. Peygamber’in ümmeti olarak onun yaptığı, öğrettiği ve tavsiye buyurduğu özlü duaları tıpkı sahabe-i kiram gibi hem öğrenmeli ve yeri geldiğinde yapmalı hem de çocuklarımıza, gelecek nesillere bu duaları aktarmalıyız.⁵²

14. Camiden Sol Ayakla ve Dua İle Çıkmak

Camiye girerken gösterilmesi gereken saygı ve tazimin aynı-
sının camilerden çıkışlarda da yerine getirilmesi gerektiğini yine Allah Resûlü bizlere haber vermiştir. Buna göre bir Müslüman camiden ayrılırken sol ayakla ve de “Allah’ın adıyla camiye giriyorum. Resûlüllah’a salat ve selam ediyorum. Günahlarımı affeyle ve fazilet kapılarını bana aç Allah’ım!”⁵³ duasını okuyarak çıkmalıdır. Böylece Müslüman; besmele, salatüselam, günahların affı ve hayırlı güzelliklerin elde edilmesi için yaptığı bu özel dua ile sosyal hayata adım atmış ve bir sonraki namaz için de hazırlığını yapmış olmaktadır. Zira dışarıya kıyasla daha hayırlı olan bu mekâna girilirken kullanılan sağ ayak, bir sonraki seferde ait olduğu yere ilk önce girmek üzere camiye en son veda etmiştir

51 Ebû Dâvûd, Tahâret, 43; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V, 259.

52 Buhârî, Cenâiz, 87; Müslim, Mesâcid, 128; Salât, 223.

53 Tirmizî, Salât, 18, 117, 314; İbn Mâce, Mesâcid, 13; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 283.

Kaynakça

Akyüz, Vecdi. *Cemaat ve Cuma*. İstanbul: Yeni Şafak Kitaplığı, 1995.

Bulut, Ahmet. *Cennete Götüren Namaz*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2013.

Bursevî, İsmail Hakkı. *Tefsîru Rûhu'l-Beyân*. İstanbul: Meketebe-tü'l-Furkân, h. 1417.

Çalık, Bünyamin. “Camilerde ve Mescitlerde Dinlen Caiz Olan ve Olmayan Davranışlar”. *Kafkas Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi* II/3, (Ocak, 2015), 110-132.

Heyet. *Hadislerle İslam*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2013.

Heysemî, Ebû'l-Hasan Nureddin Ali b. Ebî Bekr b. Süleyman. *Mec-meû'z-zevâid ve Menbeu'l-fevâid*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1988.

İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemaleddin Abdülmelik. *es-Sîretü'tü'n-Nebeviyye*. Kahire: Dâru İbn Kesîr, t.y.

Kahraman, Abdullah. *İslam'da İbadetlerin Değişmezliği*. İstanbul: Akademi Yayıncılık, 2002.

Kisbet, Mustafa. “Beş Vakit Namazın Cemaatle Edasına Dair Fıkhi Görüşler ve Değerlendirilmesi”. *İslâmî İlimler Dergisi* XIII/13, İstanbul (Güz, 2018), 265-294.

Mukaddem, M. Ahmed İsmail. *Niçin Namaz Kılıyoruz*. çev. Ebu Muaz Seyfullah Erdoğan. İstanbul: Polen Yayınları, 2006.

Taberânî, Ebû'l-Kâsım Müsnidü'd-Dünyâ Süleyman b. Ahmed b. Eyyüb. *el-Mu'cemü'l-Kebîr*. Beyrut: Dâru İhyai't-Türasi'l-Arabî, 1985.

Yıldız, Abdullah. *Haydi Namaza*. İstanbul: Pınar yayınları, 2006.

Zemahşerî, Ebû'l-Kasım Carullah Mahmûd b. Ömer b. Muham-med. *el-Keşşâf*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2015.

GENÇLİK, NAMAZ VE CAMİ: NEDEN BİRLİKTE OLMALI?

Dr. Öğr. Üyesi Abdülmelik KUTLUAY

Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Hayatın en dinamik ve enerjik dönemi olan gençlik, insanın kişiliğinin ve değerlerinin şekillendiği çok kıymetli bir süreçtir. Bu dönemde kazanılan güzel alışkanlıklar ömür boyu kişiyi olumlu şekilde etkiler. Namaz ise genci disipline eden, sorumluluk bilinci kazandıran ve iç dünyasını güçlendiren en önemli ibadetlerden biridir. Cami de müminlerin bu ibadeti birlikte ifa ettikleri kutsal bir buluşma noktasıdır. Bu yazıda, gençlik-cami-namaz birlikteliğinin anlamı, önemi ve gerekliliği üzerinde durulacaktır.

1. Namazın ve Caminin Gençlerin Hayatındaki Önemi

İslam'da, inancın ifadesi olan kelime-i şهادetin hemen ardından dinî yaşantının en önemli temeli olarak namaz yer alır. Ancak günümüzde namazdan ve camiden uzak olan, bir vakit namazı bile eda etmeyen, namazın nasıl eda edileceğini bilmeyen, hatta bunun gerekliliğinin bile farkında olmayan çok sayıda kişi özellikle de genç bulunmaktadır. Bu sebeple gençlere, namaz ve caminin müminlerin hayatındaki önemini anlatmak hayati öneme haizdir.

Müminlere namazı tavsiye eden, namazın önemini ortaya koyan çok sayıda ayet ve hadis vardır. Ayetlere baktığımızda, kurtuluşa eren müminler anlatılırken namazı huşu içerisinde eda

ettikleri¹, namazlarını korudukları² (namazın şartlarına riayet ettikleri; farz ve sünnetleri tam olarak yerine getirdikleri³) ve namazı ikame ettikleri⁴ (dosdoğru kıldıkları) gibi niteliklerden söz edildiğini görürüz. Bu ayetlerde, müminlerin vasıfları arasında yalnızca namaz kılmanın sayılmaması; bununla birlikte namazın zahir ve bâtın şartlarına riayet etmelerinin istenmesi; müminlerin zaten namaz kıldıkları, ama namazlarının dosdoğru olmasının beklendiğini çağrıştırmaktadır. Zira bir müminden namazı tamamen terk etmesi beklenmemektedir.

Hız. Peygamber'in Muaz'a şu tavsiyesi, namazın İslam'daki yerini göstermektedir: “*Sen, Ehl-i kitap'tan bir topluma gidiyorsun. Onları ilk olarak tevhid inancına davet et. Eğer bunu kabul ederlerse, onlara Allah'ın kendilerine günde ve gecede (toplam) beş vakit namazı farz kıldığını bildir.*”⁵ Hız. Muaz'a verilen bu nebevi talimat, yalnızca bir tebliğ yöntemi değil, aynı zamanda insanın özellikle de gençlerin fıtratına uygun bir hayat inşa etmenin rehberidir. Birey, önce tevhid inancıyla hayatına anlam ve amaç kazandırır; ardından namazla bu amacı her gün tazeleyerek diri tutar. İşte bu manevi bağ, gençleri modern dünyanın savurucu rüzgârlarına karşı koruyan en sağlam kale niteliğindedir.

Namaz gibi ibadetlerin gençlik dönemindeki önemini vurgulayan Hız. Peygamber (sas), Allah'ın ibadetiyle yetişen gencin kıyamet gününde arşın gölgesinde gölgeleneceğini bildirmiştir. Bununla beraber, kalbi mescitlere bağlı kişileri de bu gruptan

1 Mü'minûn, 23/2.

2 Me'âric, 70/34.

3 Nâsiruddîn Ebû Said Abdullah b. Ömer el-Beydâvî, *Envâru't-tenzil ve Esrâru't-tev'il*, thk. Muhammed Abdurrahman el-Mer'âşilî (Beyrut: Dâru İhyâi Tûrâsî'l-Arabî, 1418.), 5/246.

4 Mâide, 5/55.

5 Buhârî, Tevhîd, 1.

biri olarak saymıştır.⁶ Ayrıca Hz. Peygamber (sas) namaz kılanlar ve kılmayanlar arasındaki farkı şu sözlerle dile getirmiştir: “Allah Teâlâ beş vakit namazı farz kılmıştır. Kim bu namazların abdestini güzel alır, onları vaktinde kılar, rükûunu ve huşûunu tam olarak yerine getirirse, Allah’ın onun için bir bağışlama vaadi vardır. Bunları yapmayan için ise Allah katında bir güvence yoktur; Allah dilerse onu bağışlar, dilerse azap eder.”⁷ Burada beş vakit farz namazı Allah’ın istediği şekilde ifa eden kimsenin Allah’ın onu bağışlayacağına dair vaadi büyük bir müjdedir. Namazı kılmayan için ise bu vaadinin olmadığını ve onların azap edilebileceğini belirtmesi namazın önemini ortaya koymak için yeterlidir.

Namaz, kişinin ameli noktasında hesaba çekileceği ilk ameldir. Nitekim Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “Kişinin amellerinden ilk hesaba çekileceği şey namazdır. Eğer namazı düzgünse (şartlarına riayet edilerek eda edilip kabul edilmişse) kişi kurtulur ve başarılı olur. Eğer bozuksa (istenilen şekilde eda edilmeyip kabul edilmemişse) hüsrana uğrar ve kaybeder.”⁸ YKS, KPSS gibi önemli sınavlara hazırlanan adaylar, çıkmış ve çıkabilecek soruları dikkatle incelerler. Hocaları “Şu konu sınavda yüksek ihtimalle çıkar.” dediğinde, öğrenciler o başlığa özel bir özen gösterir ve en iyi cevabı vermek için gayret ederler. İşte Hz. Peygamber (sas) en büyük sınavda kesin çıkacak ilk soruyu bize açıklamıştır. Bize düşen görev ise bu kesin soruya -yani namazın hesabına- en iyi şekilde hazırlanmak ve cevabını hakkıyla verebilmektir.

Namaz, cennette Peygamberimize (sas) komşu olmayı arzu edenler için en önemli anahtarlardan biridir. Nitekim cennette kendisine arkadaşlık etmek isteyen isteyen sahabiye: “O hâlde, çokça secde ederek bana bu isteğinde yardımcı ol.”⁹ diye buyurmuş-

6 Buharî, Ezân, 36.

7 Ebû Dâvûd, Salât, 9.

8 Tirmizî, Salât, 190.

9 Müslim, Salât, 489.

tur. Hz. Peygamber'in (sas), kişinin ahirette kendisine cennette refakat etme gibi ulvi bir saadete erişmesi için namaz kılmasını tavsiye etmesi, bu ibadetin İslam'daki müstesna konumunu açıkça ortaya koymaktadır.

Namazın dindeki merkezî konumunu teyit eden deliller, yalnızca teşvik edici mükâfatlardan ibaret değildir. Bilakis bu ibadeti terk etmeye yönelik belirlenen ağır cezalar da namazın önemini aynı derecede güçlü bir şekilde ortaya koymaktadır. Nitekim ayette cehennem ehline “Sizi *cehenneme sürükleyen nedir?*”¹⁰ diye sorulacağı belirtilmektedir. Buna cehennem ehli “*Namaz kılanlardan değildik.*”¹¹ diye cevap verirler. Bu ayetten hareketle kişinin vacip/farz olan namazları eda etmemesinin cehenneme girmesine neden olacağı belirtilmiştir.¹² Ancak birçok kişi namazı terk etmenin büyük bir günah olduğunun farkında bile değildir. Özellikle de gençler namaz kılmama alışkanlığını yalnızca bir günah görmekte ve zamanla bu günahı küçük görmeye başlamaktadır. Hâlbuki namaz en önemli ibadet olup bunu ifa eden çokça sevap kazandığı gibi terk eden de büyük bir günah işlemektedir. Dolayısıyla bu ibadeti ihmal etmenin ciddi bir kayıp olduğu unutulmamalıdır. Nitekim Hasan-ı Basrî şöyle der: “Ey Âdemoğlu! Namazın gözünde değersizleştiyse dininden geriye senin için değerli ne kalır ki?”¹³ Ayrıca namaz kılmama alışkanlığına sahip kimse yalnızca bir günah işlememektedir. Aksine kılmadığı her bir namaz kendisi için ayrı bir günah olarak yazılmaktadır. Dolayısıyla bir vakit kılmadığı zaman “Zaten

10 Müddessir, 74/42.

11 Müddessir, 74/43.

12 el-Beyzâvî, *Envâru't-tenzîl ve Esrâru't-tevil*, 5/263; Ebu's-Suûd Muhammed b. Muhammed Mustafa, *İrşâdu'l-akli's-selîm ilâ mezâya'l-kitâbi'l-kerîm*, (Beyrut: Dâru İhyâi tûrâsî'l-arabî, t.y.), 9/62.

13 Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn el-Beyhakî, *Şuabu'l-îmân*, thk. Abdulalî, Abdulhamîd Hâmid, (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 2003.), 4/514.

ben kılmıyorum.” diye düşünerek diğer vaktin namazını ihmal etmemeli, onu kılmalıdır.

2. Gençlerin Namaza ve Camiye Mesafeli Yaklaşımı: Sebepler ve Çözümler

Namazın önemine vakıf olan gençlerin dahi namaz ve camiye karşı mesafeli durduğu görülmektedir. Bu paradoksal durumun ardında, onları namaz ve cemaatten uzaklaştıran çok sayıda etken bulunmaktadır. Bu etkenlerden biri de erteleme alışkanlığıdır. Zira şeytan, “Henüz gençsin; hayatını yaşa. Nasıl olsa ileride tövbe edersin, Allah seni bağışlar.” diye insana durmaksızın telkinde bulunur. Bu telkine uyanlar gençliklerinde ibadetle buluşmamaktadır. Ancak şeytanın bu telkinleri aldatmadan başka bir şey değildir. Zira kişinin yaşlanıp yaşlanmayacağı belli değildir. Hatta bir dakika daha bile yaşayacağını kimse garanti edememektedir. Onun için ölümün kişiye en yakın şey olduğu belirtilir. Zira kişinin kendisine en yakın gördüğü unsurdan önce ölümün kendisine ulaşması pek muhtemeldir. Öyleyse kişi yaşadığı anı değerlendirmeli, o an içerisinde yükümlü olduğu ibadetleri, namazları ifa etmelidir.

Kişi yaşadığı her anın özellikle de gençlik döneminin hesabını vereceğinin bilincinde olmalıdır. Zira Hz. Peygamber, kıyamet gününde beş şeyden sorulmadıkça hiçbir kulun, (mahşer yerinde) ayaklarını yerinden oynatamayacağını belirtmiş; bu beş arasında “ömrünü nerede tükettiği” sorusunun yer aldığını da beyan etmiştir.¹⁴ Buna göre ergenlik çağından ölüme kadar olan sürede kişi yaşadığı her anın hesabını verecektir. Ancak bununla birlikte Hz. Peygamber, “Gençliğini nerede çürüttün?” şeklinde ikinci bir sorunun da olacağını belirtmiştir.¹⁵ Ömür içerisinde

14 Tirmizî, Sıfatu'l-Kiyâme ve'r-Rekâik ve'l-Vera', 1.

15 Tirmizî, Sıfatu'l-Kiyâme ve'r-Rekâik ve'l-Vera', 1.

gençliğin hesabı sorulmasına rağmen ayrıca özel olarak gençlik döneminin sorulması, İslam dininin bu döneme verdiği önemi göstermektedir.

Şeytanın bir diğer aldatmacası da gençlere işledikleri günahlar yüzünden asla iflah olmayacaklarını düşünmelerini sağlamasıdır. Onlara, “Sen iflah olmazsın!”, “Allah seni bağışlamaz!”, “Sen cehennemliksin!” gibi ifadeleri fısıldayarak umutsuzluğa sürükler. Gençler de işledikleri günahlar sebebiyle cami ve namaza kendilerini layık görmeyebilmektedir. Oysa kişi ne kadar çok günah işlemiş olursa olsun Hz. Peygamber’in (sas) ifadesiyle “*Can boğaza gelmedikçe tövbesi kabul edilebilir.*”¹⁶ Ayrıca kişinin işlediği günahlar bir yönüyle birbirinden bağımsızdır. Örneğin namaz kılmamanın günahı ayrı, kumar oynamanın günahı ayrıdır. Kişi kumar oynuyor veya faizli işlemler yapıyor diye namaz ve camiden uzaklaşmamalıdır. Bunun yerine vakit kaybetmeden namaza başlamalıdır, zira namaz, kişiyi günah işlemekten koruyacaktır.

Gençlerin namaz ve camiyle buluşmalarına, mükemmeliyetçilik eğilimleri de engel olabilmektedir. Şeytan, “Dinin ya tamamını yaşamalısın ya da kısmî olarak yaşamamanın hiçbir değeri yoktur.” düşüncesini kişiye fısıldamaktadır. Bu bağlamda şeytan, namaz kılmak için camiye gideceğin zaman mükemmel bir Müslüman olman gerektiğini, aksi takdirde namaz kılmamanın bir anlamı olmayacağını söyler. Ancak kişinin dört dörtlük Müslüman olacağı bir zaman belki de hiç gelmeyecektir. Ayrıca “Tamamı elde edilemeyen şeyin cüzü terk edilemez.” şeklinde külli bir kaide bulunmaktadır. Dolayısıyla dini tam olarak yaşayamıyorum diye onu bütünüyle terk etmek doğru değildir. Tam tersine asıl gereken, mevcut ibadetlerin üzerine yenilerini ekleyerek yola devam etmektir.

16 Tirmizî, Deavât, 84; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsne'd*, 5/400.

Çağımızda, gençleri namaz ve camiden uzaklaştıran faktörlerden biri, dinî pratiklerin hayattaki konumunu marjinalleştiren modern söylemlerdir. Bu yaklaşım, dinin özünü sosyal ahlak ve insani değerlerle sınırlayarak, namaz gibi ritüel ibadetleri ikincil konuma indirgeme eğilimi göstermektedir. İslam'ın ahlak ve insani değerlere önem verdiği inkâr edilemez bir gerçektir. Ama bu gerçek ibadetlerin önemini azaltmamaktadır. İslam'da başta namaz olmak üzere ibadetler en az o kadar öneme sahiptir. Zira kul ile Allah arasındaki bağın canlı tutulmasına İslam'da büyük önem verilmiştir. Bu bağı güçlendiren en önemli ibadet de namazdır.

2.1. Gençler Namazı Nasıl Alışkanlık Hâline Getirebilir?

Namazın önemini kavrayanlar bile onu kalıcı bir alışkanlığa dönüştürmekte zorlanabiliyor. Defalarca namaza başlamasına rağmen bu ibadeti bir alışkanlığa dönüştüremediğinden yakınan pek çok insan vardır. Bazen insanlar, namazı ömür boyu her gün kılmaları gereken bir ibadet olarak düşünüp gözlerinde büyüttükleri için başlamaya cesaret edememektedir. Örneğin 20 yaşında olan genç, 60 yıl boyunca namaz kılması gerektiğini düşünerek namazı gözünde ifa edilmesi zor bir ibadet olarak görüp kaçınmaktadır. Oysa namaz ibadetini gözümüzde büyütmeden başlamamız gerekir. Zira kişi sadece vakti giren farz namazı kılmakla yükümlüdür. Nitekim namazın şartlarından biri de vakittir. Ayrıca kişinin o kadar süre yaşayacağı düşünce de yanıldan ibarettir.¹⁷

Gençlerin namazı alışkanlık haline getirebilmeleri için takip edildiklerinin, amellerinin deftere geçirildiği bilincinde olmaları gerekir. Zira kişiyi sürekli takip eden kirâmen kâtibin melekleri

17 bk. Ahmet Bulut, *Namaz Dirilişe Çağrı* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2013.), 34-35.

vardır. Ayrıca namaz kılanlar için meleklerin “Ya Rabbi, biz onlara uğradığımızda onlar namaz kılıyordu, onları bıraktığımızda onlar yine namaz kılıyorlardı.” şeklinde günlük olarak tabiri caizse Allah’a rapor verdiklerini Hz. Peygamber (sas) bizlere aktarmaktadır.¹⁸ Namazı günlük hayatının bir parçası yapanlar için, her gün Allah’a böylesine güzel bir rapor sunulması başlı başına büyük bir müjdedir.

Namaz alışkanlığının edinilmesi noktasında sosyal çevrenin dindar kişilerden oluşması hayati öneme sahiptir. Kişi sosyal çevresini, kendisini Allah’tan uzaklaştıran kişilerden değil, Allah’a yaklaştıran kişilerden oluşturmmalıdır. Nitekim Hz. Peygamber (sas), “Kişi dostunun/arkadaşının dini üzerinedir. Öyleyse sizden her biriniz, kiminle arkadaşlık yaptığını dikkat etsin.”¹⁹ diye buyurmuştur. Kişi namaz kılanlarla arkadaşlık yapması hâlinde, arkadaşları kendisini camiye ve namaza davet edecektir. Bu bağlamda “emir bi’l-ma’rûf ve nehiy ani’l-münker”in işletilmesinde de büyük fayda vardır. Nitekim camiye giden cemaatten her biri, beraberinde birini camiye getirmesi hâlinde camilerin cemaatinde ciddi artışlar gerçekleşecektir.

Gençlerin namaz ve camiyle bağ kurabilmesi için, aile büyüklerinin ve özellikle anne-babaların onlara bu eğitimi erken yaşlarda vermesi büyük önem taşır. Bu çerçevede anne-babalar, çocuklarını namaz kılmaya teşvik etmeli, onlara namaz alışkanlığı kazandırmak için ellerinden gelen gayreti sarf etmelidir. Nitekim Hz. Peygamber (sas), “Yedi yaşına vardıklarında çocuklarınıza namazı emredin.”²⁰ diye buyurmuştur. Anne-babalar bu eğitimi verme konusunda yetersiz olmaları hâlinde ilgili kurumlardan destek almaları gerekir. Örneğin Diyanet İşleri Başkanlığına bağlı 4-6 yaş Kuran kursları bu noktada önemli bir görevi icra

18 Buhârî, Tevhîd, 23; Müslim, Mesâcîd ve mevâdî’u’s-salât, 632.

19 Ebû Dâvûd, Edeb, 19.

20 Ebû Dâvûd, Salât, 26.

etmektedir. Zira çocuk yaşta dinle buluşan kişi, gençlik döneminde dinî emirleri yerine getirmekte zorlanmayacaktır. Nitekim Arap şairi Salih b. Abdulkuddûs'un dediği gibi "Küçüklüğünde terbiye ettiğin kimse, tıpkı dikildiği vakit su verilen bir dal (fidan) gibidir; öyle ki daha önceki kuruluşundan sonra onu canlı, yeşermiş ve yapraklanmış olarak görürsün."²¹ Fidan en çok genç ve tazeyken kök salıp büyür. Çocuklar da hayatlarının ilk yıllarında en şekillenebilir dönemlerindedir. Bu sebeple de çocuklukta kazanılan namaz alışkanlığı, çocuğun ruhunda dinî bir kimlik ve manevi bir aidiyet duygusu inşa eder.

Namazı cemaatle ve camide kılmak, ibadetin sevabını ve manevi etkisini artırır. Nitekim Hz. Peygamber (sas) cemaatle kılınan namazın faziletine birçok hadisinde vurgu yapmıştır. Örneğin "*Mescidlere devam edenlerin imanına şahitlik edin.*"²² diye buyurarak cemaatle namazın önemini ortaya koymuştur. Ancak günümüzde cemaatle namazın, hak ettiği ölçüde önemsenmediği dikkat çekmektedir. Hâlbuki Hz. Peygamber'in (sas) sünnetinden anladığımıza göre namazda asıl olan cemaatle kılınmasıdır. Kişinin namazı tek başına kılması ise istisnai bir durum olarak değerlendirilebilir. Nitekim Hz. Peygamber, savaşta bile namazı cemaatle kılmıştır. Bu da literatürde "havf namazı" diye bir namazın yer edinmesine neden olmuştur. Ayrıca Hz. Peygamber'in (sas) hastalığının en şiddetli anlarında bile namazı cemaatle kılmaya devam etmesi, bu ibadete ne denli büyük bir önem verdiğinin en açık göstergesidir. Hz. Peygamber'in ilgili hadislerini dikkate alan bazı fakihler de cemaatle namaz kılmanın hükmünü

21 Ebû Bekr Abdulkâhîr b. Abdurrahman el-Cürcânî, *Esrâru'l-belâga* (Kahire: Matbaatü'l-Medenî, Cidde: Dâru'l-Medenî, t.y.), 97; Ebu Ömer Yusuf b. Abdulberr, *Câmi'u beyâni'l-îlmi ve fadlihî*, thk. Ebu'l-Eşbâl ez-Züheyri (Suudi Arabistan: Dâru İbni'l-Cevzi, 1994.), 1/369.

22 Tirmizî, *Tefsîru'l-Kur'an*, 10.

farz-ı kifaye olarak açıklamışlardır.²³ Sonuç olarak gençlerin camiyle buluşmaları ve günde en az bir vakit namazını cemaatle eda etmeleri tavsiye edilir.

Kaynakça

Ahmet b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed. *el-Müsned*. thk. Ahmed Muhammed Şâkir, Kahire: Dâru'l-Hadis, 1416/1995.

el-Beydâvî, Nâsiruddîn Ebû Saïd Abdullah b. Ömer. *Envâru't-tenzîl ve Esrâru't-tev'îl*. thk. Muhammed Abdurrahman el-Mer'âşîlî, Beyrut: Dâru İhyâi Tûrâsi'l-Arabî, 1418.

el-Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn. *Şuabu'l-imân*. thk. Abdulalî, Abdulhamîd Hâmid, Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 2003.

el-Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail. *el-Câmi'u's-SaHiH*. Kahire: Dâru et-Te'sîl, 1433/2012.

Bulut, Ahmet. *Namaz Dirilişe Çağn*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2013.

el-Cündî, Ziyâuddîn Halîl b. İshâk. *et-Tavdîh fî şerhi'l-Muhtasan'l-fer'î li İbni'l-Hâcib*. thk. Ahmed b. Abdülkerîm Necîb, b.y.: Merkezü Necîbeveyh li'l-Mahtûtât ve Hidmeti't-Tûrâs, 1429/2008.

el-Cürcânî, Ebû Bekr Abdulkâhir b. Abdurrahman. *Esrâru'l-belâga*. Kahire: Matbaatü'l-Medenî, Cidde: Dâru'l-Medenî, t.y.

Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as es-Sicistânî. *es-Sünen*. thk. Şuayb el-Arnâvutî-Muhammed Kamil Karabelli, b.y.: Dâru'r-Risâle el-Alemiyeye, 2009.

Ebu's-Suûd, Muhammed b. Muhammed Mustafa. *İrşâdu'l-akli's-selîm ilâ mezâya'l-kitabi'l-kerîm*. Beyrut: Dâru İhyâi tûrâsi'l-arabî, t.y.

İbn Abdalberr, Ebu Ömer Yusuf. *Câmi'u beyâni'l-ilmi ve fadlihî*. thk. Ebu'l-Eşbâl ez-Züheyri, Suudi Arabistan: Dâru İbni'l-Cevzî, 1994.

23 Ebû Zekerîyyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî en-Nevevî, *el-Mecmû' şerhu'l-Muhezzeb* (Kahire: Matbaatu et-tedâmunu'l-ehavî, 1444-1447.), 4/184; Ziyâuddîn Halîl b. İshâk el-Cündî, *et-Tavdîh fî şerhi'l-Muhtasan'l-fer'î li İbni'l-Hâcib*, thk. Ahmed b. Abdülkerîm Necîb (b.y.: Merkezü Necîbeveyh li'l-Mahtûtât ve Hidmeti't-Tûrâs, 1429/2008.), 1/441.

İbn Kayyim el-Cevziyye, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb. *Medâricu's-sâlikin*. thk. Muhammed Ecmel el-İslâhî vd., Riyad: Dâru Atâati'l-ilim-Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1441/2019.

Müslim, Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc. *el-Câmi'u's-sahih*. thk. Muhammed Züheyr en-Nâsır, Beyrut: Dâru Tavku'n-Necât, 1433.

en-Nevevî, Ebû Zekerıyyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî. *el-Mecmû' şerhu'l-Mühezzeb*. Kahire: Matbaatu et-Tedâmunu'l-ehavî, 1444-1447.

et-Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ. *es-Sünen*. thk. Ahmed Muhammed Şâkir vd., Mısır: Şeriketü Mektebeti ve matba'ati Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1975.

YENİ NESİLLERİN İNŞASINDA CAMİ VE NAMAZ

Dr. Öğr. Üyesi Mahmut Yusuf MAHİTAPOĞLU

Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Tarihin her döneminde toplumlar kendilerinden sonra gelecek nesillerin akıbeti ve eğitimleri ile yakından alakadar olmuştur. Onları bir arada tutan, belli bir kültür çerçevesinde yaşatan önemli değerleri kendilerinden sonra gelecekler insanlara aktarmak istemişlerdir. Bu değerlerin en önemlisi ise din kaynaklı olanlarıdır. Din toplumu kendi öğretileri etrafında buluşturur, aynı zamanda gelecek nesilleri şekillendirir. İnsanların gündelik hayatları, tavır ve davranışları bu minvalde gelişir. İslam dini, insan hayatını bütün yönleri ile kapsayan, onu doğrudan yönlendiren ve karakterini şekillendiren bir dindir. Bu yönüyle diğer bütün dinlerden ayrılmaktadır. Ona her devir ve zamanda bir dinamiklik katar. Bunun arkasında yatan en önemli fikirlerden birisi Müslümanların cemaat anlayışıdır. Birlikte hareket etme ve birlikte ibadet etmede daha çok ön plana çıkan bu cemaat kavramının mekânsal anlamda gözle görüldüğü yer ise camilerdir.

Cami İnşa Etmenin Amacı

Cami kelime kökeni itibarıyla insanları bir araya toplama işlevine sahiptir. Daha küçük bir yapıda olan mescit ise secde edilen yer anlamına gelmektedir. Bu kutsal mekân Müslümanları hem

birlikte olmaya hem de tevazu ile yalnızca Allah'ın huzurunda olduğunun bilinci ile secde etmeye yönlendirmektedir. Cami ve mescit bu yönüyle Müslümanları bir hedef etrafında birleştirirken aralarında mümkün olabilecek ayrılıkları aynı saf ve secdede buluşturarak gidermektedir. Cemaatle namaz kılmak bireyselliğin önüne geçmek için oldukça önemlidir. Zira cami yalnızca ibadetin yapılmış olduğu bir mekân değil aksine toplumsal değer aktarımının, kültürün, edep ve hayânın da öğrenildiği mekânlardır. Aynı zamanda İslam ülkeleri dışında yaşayan Müslümanların bulundukları yerlerde kimliklerini korumaları açısından oldukça önemli bir yerdir.

Her Müslüman nesil fiili ve kavli dua ile kendisinden sonra gelenleri düşünerek dini mirası onlara bırakmak ister ve dine bağlı olmaları için dua eder. Bu anlamda Kur'an-ı Kerim'de önemli örnekler bulunmaktadır. Hz. İbrâhim ve Hz. İsmâil Allah'ın evini inşa ederken sonraki nesilleri düşünerek şu duada bulunurlar: "İbrâhim İsmâil'le birlikte o evin (Kâbe'nin) temellerini yükseltiyordu: 'Ey rabbimiz! Bizden bunu kabul buyur; şüphesiz sen işitensin, bilensin. Ey rabbimiz! Bizi sana teslim olanlardan eyle, soyumuzdan da sana teslim olacak bir ümmet çıkar. Bize ibadet usul-lerimizi göster, tövbemizi kabul et. Şüphesiz tövbeleri kabul eden, merhameti bol olan yalnız sensin. Soyumuzdan, onlara senin ayet-lerini okuyacak, kitabı ve hikmeti öğretecek, onları arındıracak bir elçi çıkar rabbimiz! Çünkü yalnız sensin kudret ve hikmet sahibi.'"¹

Bir başka ayette ise şöyle buyrulmaktadır: "İbrâhim de bu dini oğullarına vasiyet etti, Ya'kûb da. 'Oğullarım! Allah sizin için bu dini seçti; öyleyse yalnız O'na teslim olmuş müminler olarak can verin!' (dediler). Yoksa Ya'kûb son nefesini verirken siz orada mıydınız? O sırada Ya'kûb oğullarına, 'Benden sonra kime kulluk edeceksiniz?' demiş; onlar da 'Senin, ataların İbrâhim, İsmâil ve İshak'ın

1 Bakara, 2/127-129.

ilahlı olan tek Tanrı'ya kulluk edeceğiz; biz sadece O'na teslim olduk.' demişlerdi."² Bu konuda bir başka örnek ise kendisine hikmet verildiği ifade edilen Lokman'dır (as): *"Yavrucuğum, namazını özenle kıl, iyi olanı emret, kötü olana karşı koy, başına gelene sabret. İşte bunlar, kararlılık gerektiren işlerdendir."*³ Bu ayetler bize Allah'ın evi/evlerinin inşa ediliyor olmasının yalnızca salt bir bina inşa etmek olmadığını ifade etmektedir. Bu ve benzeri ayetler bir arada okunduğunda, nesilleri inşa etmenin de hedeflendiği anlaşılmaktadır. Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: *"Allah'ın mescidlerinde O'nun adının anılmasına engel olan ve onların harap olması için çalışandan daha zalim kim olabilir? Aslında bunların oralara ancak korka korka girmeleri gerekir. Böyleleri için dünyada rezillik var, âhirette de onlar için büyük azap vardır."*⁴ Bu nedenle mekân inşasının asıl amacı nesil inşa etmenin meşru ve güvenilir zeminin oluşturmaktır.

Bir Eğitim Yeri Olarak Cami

Camiler Allah'ın evi olarak insanlara dinlerini hatırlatır. Orada okunan ezanlar, kılınan namazlar, yapılan hayır ve hasenatlar bile kendi başına nesilden nesile aktarılan sessiz bir öğretiler. İslam'ın cemaati ve birlikte olmayı sürekli olarak emretmesi, cemaatle kılınan namazın ferdi kılınan namazdan daha evla olması⁵, haftada bir gün bile olsa cuma namazında müminlerin toplanmasını buyurması bu fiziksel birlikteliğin nice hikmetleri içerisinde barındırdığını göstermektedir.

Hz. Peygamber'in Medine'ye hicreti ile inşa edilen mescit Müslümanların hayatlarının merkezine yerleşmesine neden olmuştur. Mescidin etrafında bir eğitim kurumu olan Suffe'nin

2 Bakara, 2/ 132-133.

3 Lokmân, 31/17.

4 Bakara, 2/114.

5 Buhârî, Ezân, 30; Müslim, Mesâcid, 272.

olması Resûlullah'ın doğrudan sahabe ile ilgilenmesine neden olmuş, burada öğrenilen nebevî öğreti farklı bölgelerdeki insanlara Suffe mensuplarınca ulaştırılmıştır.⁶ Suffe'nin mensupları yalnızca ihtiyaç sahipleri olmamış, ashaptan Resûlullah ile daha fazla vakit geçirmek isteyenlerde burada bulunmuşlardır. Ayrıca yalnızca erkeklere özel bir yapı olarak kalmamış, Suffetü'n-nisâ adı altında Resûlullah ahabının hanımlarına gündüz eğitim vermiştir. Böylece toplumun her kesimi nebevî öğretiden nasibini almıştır. Günümüzde Suffe'nin misyonunu içerisinde barındıran camilerde yapılan eğitim faaliyetlerine dair önemli örneklerle hutbeler, vaazlar, yaz Kur'an kursları, cami dersleri verilebilir. Doğru hutbe, vaaz ve irşad ile insanlar hurafelerden ve bidatlerden uzak sahih bir din anlayışını camiler ile elde edebilir.⁷ Bu nedenle aslında cami doğru bir mümin kimliğinin oluşmasında da oldukça kıymetli bir eğitim mekânıdır.⁸

Camiler din eğitiminin en geniş şekilde uygulandığı yer olması hasebiyle yaygın din eğitiminin en önemli parçasıdır.⁹ Kur'an-ı Kerim'de bu anlamda var olan ayetler buna işaret etmektedir. Cami ve mescitlerde verilen hutbe, vaaz ve cami dersleri ile cemaatin din ile alakalı konulara karşı bakışında ciddi değişiklikler olduğu araştırmalara yansımıştır. Erzurum ili özelinde yapılan bir araştırmaya göre gerek din gerekse sosyal konular ile alakalı birçok konuda insanların camide aldıkları bilgilerden

6 İbrahim Sarıçam, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2020), 140.

7 Ahmet Akın, "Cami içi Din Hizmetleri", ed. Mehmet Bulut, *I. Din Hizmetleri Sempozyumu Kitabı* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2008), 1/245-257.

8 Mehmet Boynukalın, "Minberden Yayılan İlim: Hutbeler", ed. Elif Erdem, Hale Şahin, *Cami ve İlim* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2020), 145.

9 Hüseyin Yılmaz, «Hz. Peygamber Döneminden Günümüze Kadınlar ve Cami Eğitimi», *Değerler Eğitimi Dergisi* 5/14 (2007), 113.

öncesi ile sonrası arasında önemli değişiklikler olduğu tespit edilmiştir.¹⁰ Bu durum camilerin içerisinde verilen eğitimlerin toplumun bilinçlenmesine ve eğitilmesine dair katkıları göstermektedir.

Mescitlerin Müslümanların karakter ve kişiliklerinde değişikliğe neden olan olgulardan birisi kulluğun yalnızca Allah'a karşı yapılacağına öğretilmesidir. Mescitlerin içerisindeki saygı, huşu ve tevazu ile kulluk bilinci gelişir. Aynı safta farklı makam, mevki ve etnik yapıdan birçok Müslüman bir araya gelmektedir. Bu durum insanların gündelik hayatlarında kendi enaniyet ve benlikleri ile baş başa kalmalarını engeller. Kur'an-ı Kerim'de mescitlerin kimin olduğu şöyle ifade edilmektedir: “*Mescidler yalnız Allah'ındır. O hâlde Allah ile başkasına da tapmayın.*”¹¹

Günümüzde çekirdek ailenin gitgide yok olduğu bir toplumsal gerçeklik içerisinde cami insanların arkadaşlık, dostluk ve yakın ilişki kuracakları en önemli mekânların başında gelmektedir. Toplumun her kesiminden birçok insanı aynı mekânda tanımak onlara karşı saygı ve sevgi içerisinde yaklaşmayı öğrettiği gibi genç nesillerin sosyal becerilerini geliştirme açısından da değerlidir. Cami içerisinde yapılan ibadetler ve bu ibadetlerin her bir parçası cemaat üzerinde bir düzen algısı oluşturmaktadır. İbadetlere özellikle müezzinlik ile katkı sağlayan gençler kendisini toplum içerisinde ifade edebilme, sesini kullanma, heyecanını yenme ve diksiyonunu geliştirme gibi birçok hasleti erken yaşlardan itibaren kazanmaya başlamaktadırlar.

10 İbrahim Özler, *Camilerin Zihniyet Değişimindeki Rolü (Erzurum Örneği)* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007), 76,86.

11 Cin, 72/18.

Namaz ve Öğrettikleri

Namaz, İslam dini ile neredeyse özdeş sayılabilecek bir ibadettir. Kur'an-ı Kerim'de Şuayb (as) kıssasında bu durum şöyle anlatılmaktadır: *“Kavmi ise, ‘Ey Şuayb! Atalarımızın taptığı şeylerden yahut mallarımız hususunda dilediğimizi yapmaktan vazgeçmemizi sana ibadetin (dinin) mi emrediyor? Oysa sen uyumlu ve akıllı birisin!’ dediler.”*¹² Zira gün içerisinde sürekli olarak tekrar edilen bir ibadet aslında dine asıl rengini veren unsurdur. Öyle ki Hz. Peygamber *“Namaz dinin direğidir. Onu koruyan dinini korumuş olur, onu yıkan dinini yıkmış olur.”*¹³ buyurmuştur. Namazın önemi bir başka ayette ise şöyle ifade edilmiştir: *“Kitaptan sana vahyedilenleri oku, namazı özenle kıl. Kuşkusuz namaz hayâsızlıktan ve kötülükten meneder. Allah'ı anmak her şeyden önemlidir. Allah yaptıklarınızı bilir.”*¹⁴

Hız. Peygamber'in hadislerinde önemli bir yer teşkil eden cemaatle namaz kılmanın ve cami adabının gençlerin karakter eğitiminde önemli bir yeri vardır. Birlikte ibadet yapmak ortak hareket etme kültürünü geliştirmeye katkı sağlar. Hız. Peygamber cemaatle namaz kılmanın önemi hakkında şöyle buyurmaktadır: *“Bir kimsenin cemaatle kıldığı namazın sevabı, evinde ve çarşı pazarında kıldığı namazdan yirmi beş kat daha fazladır. O kimse abdestini güzelce alıp, sonra sadece namaz kılmak maksadıyla mescide giderse attığı her adım sebebiyle bir derece yükseltilir, bir hatası da silinir. Namazını kıldıktan sonra abdestini bozmadan namaz kıldığı yerde kaldığı müddetçe, melekler ona: ‘Allah'im! O'na rahmetinle muamele et, ona acı!’ Diyerek dua etmeye devam ederler. O kimse namazı beklediği sürece namazdaymış gibidir.”*¹⁵

12 Hûd, 11/87.

13 Tirmizi, İmân, 8.

14 Ankebût, 29/45.

15 Buhârî, Ezân, 30; Müslim, Mesâcid, 272.

Hız. Peygamber'in namaza ön hazırlık olan abdest ile ilgili hadislerinde onun namazın anahtarı olduğunu buyurmuşlardır: "Namazın anahtarı temizliktir. Başlangıcı tekbir, bitimi ise selâmdır."¹⁶, "Cennetin anahtarı namaz, namazın anahtarı ise abdesttir."¹⁷, "Bir kimse abdest alır ve güzelce abdest almaya özen gösterir, ardından da namaz kılsa, bu abdestle namaz arasında işlediği (günahlar) o namazı kılıncaya kadar mutlaka bağışlanır."¹⁸, "Ey Âdemoğulları! Her namaz kılacağınızda güzelce giyinin, yiyin için fakat israf etmeyin. Çünkü Allah israf edenleri sevmez."¹⁹ Bu hadis ve ayet müminlerin namaza başlamadan önce abdest ile temizliğe dikkat etmelerine ilaveten namaz esnasında Allah'ın huzurunda bulunulacağı vakit ise elbiseye dikkat etmeyi hatırlatmaktadır. Namaz bu yönüyle temizliğin kişide bir haslet haline gelmesine önemli bir zemin hazırlar.

Namaz diğer birçok iyilik ile Kur'an-ı Kerim'de zikredilir. Namaz kılan bir kişinin iyilik yapması ve kötü işlerden uzak durması namaz kılmayan bir insana göre daha muhtemeldir. Allah'ın rızasını kazanmak için nefsinin isteklerine sınır çekebilmesi, O'nun önünde eğilmesi, muhakkak ki kendisine kötü sıfatların ve çirkin işlerden de uzak durma iradesini kazanmaya sevk edecektir. Kur'an-ı Kerim'de bu durum şöyle ifade edilmektedir: "Yüzlerinizi doğuya ve batıya çevirmeniz erdemlilik değildir. Asıl erdemli kişi Allah'a, âhiret gününe, meleklerle, kitaba ve peygamberlere iman eden; sevdiği maldan yakınlarla, yetimlere, yoksullara, yolda kalmışlara, yardım isteyenlere ve özgürlüğünü kaybetmiş olanlara harcayan; namazı kılıp zekâtı verendir. Böyleleri anlaşma yaptıklarında sözlerini tutarlar; darlıkta, hastalıkta ve savaş zamanında sabrederler. İşte doğru olanlar bunlardır ve işte takvâ sahipleri

16 Ebû Dâvûd, Tahâret, 31.

17 Tirmizî, Tahâret, 1.

18 Buhârî, Vudû', 24; Müslim, Tahâret, 5.

19 Ârâf, 7/31.

bunlardır.”²⁰ Namazın iman esasları ve salih amel sadedinden birçok fiil ile zikredilmesi oldukça önemlidir. Zira namaz iyiliğin/erdemin aslı unsurlarından birisi sayılmıştır. Ayrıca Allah’tan bir şeyi dilemek için sabretmek ve namaz kılmak da Müslümanlardan talep edilmektedir: *“Ey iman edenler! Sabrederek ve namaz kılarak Allah’tan yardım isteyin! Çünkü Allah, sabredenlerle beraberdir.”²¹*

Namaz ile ilgili gerek zikretmiş olduğumuz gerekse Kur’an-ı Kerim’de var olan diğer ayetler temelde Allah için kulluk fikrini Müslümanlara hatırlatmaktadır. Bu durum Müslümanların hayatlarında yalnızca O’nun rızasını kazanma fikrini doğurarak O’nun dışında rızasının kazanılacağı bir başka üstün varlık tanımamaktır. Böylece Müslüman bütün varlığı ile İslam’ın kendisine öğrettiği ulvi değerler uğruna hayatında doğruyu ve yanlışı bilerek kendisinin ve başkalarının hak ve hukukuna riayet eder. Zira bu hakikat Kur’an-ı Kerim’de şu şekilde geçmektedir *“De ki: “Benim namazım, (her türlü) ibadetim, hayatım ve ölümüm, hepsi âlemlerin rabbi olan Allah içindir.”²²*

Sonuç olarak şunu ifade edebiliriz ki İslam dininde kulun Allah Teâlâ ile olan ilişkisini sürekli olarak ayakta tutan ibadet namazdır. Namazın ihya edildiği mekân ise camidir. Bu sıkı ilişki doğal olarak kulluk bilincinin nasıl verildiğinin hem mekân hem de ibadet boyutunda anlaşılması gereken odak yeri göstermektedir. Namaz kullara temizlik, düzen ve tertip, vakit tayini ve iç huzur gibi bedensel ve ruhsal birçok katkıda bulunurken; cami ve cemaat olma fikri ise insanı yalnız kalmaktan alıkoyarak kendisini gerçekleştireceği ve geleceğe hazırlayacağı bir zemin oluşturmaktadır. Bu yönüyle bir mekân olarak cami ve bir ibadet olarak namaz, idrak edilebilen ve henüz idrak edilmemiş yönleri

20 Bakara, 2/177.

21 Bakara, 2/153.

22 En’âm, 6/162.

ile gelecek nesiller üzerinde nice hikmetli tesirler bırakmaya her zaman hazır iki önemli olgu olacaktır.

Kaynakça

Akın, Ahmet. “Cami içi Din Hizmetleri”. *I. Din Hizmetleri Sempozyumu Kitabı*. ed. Mehmet Bulut. 1/245-257. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2008.

Boynukalın, Mehmet. “Minberden Yayılan İlim: Hutbeler”. ed. Elif Erdem, Hale Şahin. *Cami ve İlim*. 137-146. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2020.

Özler, İbrahim. *Camilerin Zihniyet Değişimindeki Rolü (Erzurum Örneği)*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007.

Sarıçam, İbrahim. *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2020.

Yılmaz, Hüseyin. “Hz. Peygamber Döneminden Günümüze Kadınlar ve Cami Eğitimi”. *Değerler Eğitimi Dergisi*. 5/14 (2007), 107-129.

HZ. PEYGAMBER DÖNEMİNDE KADINLARIN CAMİ EKSENLİ FAALİYETLERİ

Dr. Öğr. Üyesi Ayşe GÜLTEKİN
Uşak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Namazın rükünlerinden birisi olan secde, yeryüzünde Allah'ın halifesi olarak yaratılan ve kendisine varlıkların isimleri öğretilen Hz. Âdem'in yaratılışının başlangıcında şahitlik ettiği bir hürmet ifadesidir.¹ Kul secde ederek Allah'a duyduğu saygı, sevgi, itaat ve tevazuunu en güzel şekilde ifade eder. Tam anlamıyla teslim olup boyun eğerek Rabbine yakınlashır.² İnsanın secdesi isteğe bağlı secdedir ve Allah'ın emrine uyup secde etmenin karşılığında mükâfat vardır. İnsan ve Allah'ın yarattığı bütün varlıkların, Allah'ın koyduğu kanunlara boyun eğip yaratılışlarına uygun davranması ise zorunlu secde olarak değerlendirilir. سجدة kelimesinin ism-i mekânı olan mescit kelimesi, Kur'an'da ve Hz. Peygamber'in hadislerinde Allah'a ibadet edilip tevazu ile alnın yere konulduğu mekân anlamında kullanılmıştır.

Kur'an-ı Kerim'de Kâbe ve çevresini ifade eden Mescid-i Harâm on beş yerde, Mescid-i Nebevî veya Mescid-i Kubâ'nın

1 Bakara, 2/30-34.

2 Nesâî, Tatbik, 61.

kastedildiği “takva temeli üzerine kurulu mescit”³, Mescid-i Aksâ⁴ ve münafıkların yaptıkları Mescid-i Dirâr⁵ birer ayette, mescit kelimesinin çoğulu olan mesacit kelimesi de altı yerde zikredilmiştir. “İnsanlar için kurulan ilk ibadet evi (mescit), Mekke’de âlemlere rahmet ve hidayet kaynağı olarak kurulan Kâbe’dir.”⁶ Hz. Peygamber, bina edilen ilk mescidin hangi mescit olduğunu soran Ebû Zer’e yeryüzündeki ilk mescidin Mescid-i Harâm, ikincisinin ise Mescid-i Aksâ olduğunu söylemiştir.⁷ Arapça cem (toplamak, bir araya getirmek) kökünden türetilip ism-i fail yapılan câmi kelimesi, başlangıçta sadece “el-mescidü’l-câmi” (cemaati toplayan mescit) adıyla cuma namazı kılınan büyük mescitler için kullanılırken hicri IV. (X.) yüzyılın başlarından itibaren tek başına kullanılmaya başlanmıştır. Sonraki dönemlerde ise cuma namazının kılındığı ve içinde hatibin hutbe okuduğu minber bulunan mescitler cami, minberi olmayıp cuma namazı kılınmayan küçük mescitler ise mescit olarak isimlendirilmiştir. Medine’de Mescid-i Nebvî ve Kubâ Mescidi dışında dokuz mescit daha vardı. Ancak buralarda sadece vakit namazı kılınırdı. Cuma namazının kılındığı yer ise Mescid-i Nebvî idi.⁸

Kur’an-ı Kerim ve hadisler, Müslümanları mescitler yapmaya teşvik etmiş⁹, mescidin maddi imarı; yapımı ve yenilenmesi, manevî iman ise ziyareti, içinde bulunulup ibadet edilmesi, Allah’ın zikredilmesi, ilim öğretimi gibi taat ve faziletlerle devam etmek ve bunun dışındakilerden mescidi korumak olarak açık-

3 Tevbe, 9/108.

4 İsrâ, 17/1.

5 Tevbe, 9/107.

6 Âl-i İmrân, 3/96.

7 Buhârî, Enbiyâ, 40; Müslim, Mesâcid, 1, 2.

8 Ahmet Önkâl-Nebî Bozkurt, “Cami”, *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7/46-47.

9 Tevbe, 9/18; Buhari, Salât, 65; Müslim, Mesâcid, 24-25.

lanmıştır.¹⁰ Camileri erkek, kadın ve çocuk cemaatle şeneltmek, şenlendirmek de manevi imar kapsamındadır.¹¹

Dârülerkam'da Kadınlar

Cenab-ı Hak kadınıyla erkeğiyle bütün insanları vahye muhatap kılmış, iman, ilim, ibadetler vb. konularda kadın ve erkek arasında fark gözetmemiştir. Hz. Peygamber, etrafındaki insanları İslam'a davet ederken kadın erkek ayırımı yapmamış, Allah'ın birliğini ve Hz. Peygamber'in risaletini kabul eden kadınlar, İslam'ın ilk yıllarından itibaren erkeklerle birlikte Hz. Peygamber'in eğitiminden nasiplenmişlerdir. İlk Müslümanlardan Erkam b. Ebi'l-Erkam'ın Safa Tepesi'nin yanında, etrafı Kâbe'yi ziyaret için gelenlerle dolup taşan ve Dârünnedve ehli tarafından fark edilmeyecek bir konumda olan evi, İslam'ın ilk mescidi, ilk eğitim kurumu kabul edilmektedir. Erkam'ın Hz. Peygamber'in mensup olduğu Hâşimoğullarının siyasi rakiplerinden olan Mahzumogullarına mensup olması ve Müslümanların namaz kılar-ken hem Mescid-i Harâm hem de Mescid-i Aksâ'ya yönelerek ibadet etme imkânı bulmaları da gizli davet esnasında bu evin tercih edilmesinde etkili olmuştur.¹² Kaynaklardan öğrendiğimize göre Dârülerkam'a girmeden önce Müslümanların sayısı, on üçü kadın olmak üzere elli dört kişidir. Hz. Peygamber Dârülerkam'a girdikten sonra, Hz. Ömer'in Müslüman oluşuna kadar bu mekânda altısı kadın olmak üzere Müslüman olanların sayısı

10 Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili* (İstanbul: Eser Neşriyat, 1979), 4/2479-2480.

11 Nesimi Yazıcı, "Din Hizmetleri Açısından Caminin Yeri ve Önemi", *AÜİFD* 48/2 (2007), 4-6

12 Geniş bilgi için bk. M. Asım Köksal, "Erkam'ın Evi ", *Diyanet Dergisi* 20/3 (1984), 3-8; Yusuf Deveci, *Erkam b. Ebû'l-Erkam'ın Hayatı ve İlk İslam Toplumundaki Yeri* (Adana: Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020), 19-26.

da yetmiş dördü bulmuştur.¹³ Hz. Ömer'in Müslüman oluşu anlatılırken Safa Tepesi'nin yanındaki bir evde toplanıp bir araya gelen kadın erkek Müslümanların sayısının kırka yakın olduğu nakledilmektedir.¹⁴ Müşriklerin saldırısında yaralanan Hz. Ebû Bekir ısrarla Allah Resûlü'nü görmek istemiş, bunun üzerine Ümmü Cemîl ve annesi Ümmü'l-Hayr onu Dârülerkam'da bulunan Hz. Peygamber'e götürmüşlerdir. Hz. Ebû Bekir, annesinin Müslüman olması için Allah Resûlü'nden dua etmesini istemiştir. Hz. Peygamber dua ederek kadını İslam'a davet edince kadın bu davete icabet edip Müslüman olmuştur.¹⁵ Bu bilgiler, Mekke'de İslam'ın ilk yıllarında mescit olarak kullanılan Dârülerkam'a kadınların rahatlıkla girip çıkabildiklerini, Hz. Peygamber'in risaletini kabul edip onun tarafından verilen eğitime katılabildiklerini göstermektedir.

Mescid-i Nebevî'de Kadınlar

Resûlullah'ın Medine'ye hicret edince yaptığı ilk işlerden birisi Mescid-i Nebevî'yi inşa ettirmek olmuştur. Peygamber mescidi sadece namaz kılınan bir yer olmamış, sosyal hayat mescidin içinde ve etrafında şekillenmişti. Hz. Peygamber'in yönettiği devlet işleri orada görüşülüyor; bütçe, harcamalar ve adli davalar orada karara bağlanıyor, gösteriler, şiir söyleşileri orada yapılıyor, nikâhlar orada ilan ediliyor, ordu sefere oradan uğurlanıyor, ihtiyaç duyulduğunda karargâh, hastane veya misafirhane gibi kullanılabiliyordu. Hz. Peygamber veya onun görevlendirdiği sahabilerin verdiği dersler, sayıları kimi zaman dört yüzü bulan

13 M. Asım Köksal, "Erkam'ın Evi II", *Diyanet Dergisi* 21/1 (1984), 27.

14 Ebû Muhammed Cemâlüddin Abdülmelik b. Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, thk. Ömer Abdüsselâm Tedmurî (Beyrût: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1410/1990), 370-371.

15 İmâdüddîn Ebû'l-Fidâ' İsmâîl b. Ömer b. Kesîr el-Kuraşî ed-Dımaşkî, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, thk. Abdullâh b. Abdülmuhsin et-Türkî (Cîze: Dâru Hicr, 1417/1997, 4/76-77.

ve sadece ilim öğrenmekle meşgul olan Suffe ashabının Mescid-i Nebvî'de barınmaları Mescid-i Nebvî'yi bir ilim merkezi hâline getirmişti.¹⁶

Hiz. Peygamber, kadınları cemaatle namaz kılmaya ve namaz sonrası yapılan sohbetle katılmaya teşvik etmiştir. Kıraatı uzun tutma niyetiyle başladığı bir namazı, ağlayan bir çocuk sesi duyduğu zaman annesine meşakkat vermemek için kısa tutarak bitirmiş¹⁷, çocuğuyla gelen kadınları camiden uzaklaştırmak yerine onların durumuna uygun çözümler üretmiştir. Selam verip namazını bitirince mescitten hemen çıkmayıp kadınların rahatça çıkış yapabilmeleri için bir süre oturarak beklemiş¹⁸, hatta onların rahatsız olmaması için kadınlara özel bir kapı tahsis ederek erkeklerin bu kapıdan girmemesini emretmiştir. Hilafeti döneminde Hiz. Ömer de kadınlar kapısından mescide girilmesini yasaklamıştır. İbn Ömer'in ölünceye kadar bu kapıdan girip çıkmadığı bilinmektedir.¹⁹

Hiz. Âişe'nin gözde öğrencilerinden Amrâ binti Abdırrahmân'ın kız kardeşinin ve Hârise b. en-Nu'mân'ın kızı Ümmü Hişâm'ın, Kâf suresini, her cuma günü minberde okuyan Hiz. Peygamber'in ağzından dinleyerek ezberlediklerini söylemeleri, kadınların cuma namazına da iştirak ettiklerini göstermektedir.²⁰ Ümmü Atiyye'nin söylediğine göre Allah Resûlü, kadınların Ramazan ve Kurban Bayramlarına katılmalarını tavsiye etmiş, kadınların da bayramın güzelliğine ve Müslümanların dualarına

16 Mescidde yapılan faaliyetler hakkında geniş bilgi için bk. Ahmet Önkâl-Nebi Bozkurt, "Cami", 7/46-56.

17 Buhârî, Ezân, 65.

18 Buhârî, Ezân, 152.

19 Süleymân b. Dâvûd b. el-Cârûd et-Tayâlisî, *el-Müsne'd*, thk. Muhammed Abdülmuhsin et-Türkî (Cize: Dâru Hicr, 1420/1999), 3/368 (1938); Ebû Dâvûd Salât, 17.

20 Müslim, Cum'a, 50-52.

şahit olmalarını istemiştir. Dışarı çıkacak kıyafeti olmayan kadının ne yapması gerektiği sorulunca “Kız kardeşi ona kendi elbise-sinden giydirdin.”²¹ demesi, kadınları sosyal hayattan tecrit etme-me, her hâlûkârda cemaate dâhil etme çabasının bir göstergesi olarak değerlendirilebilir.

Hız. Âişe mümin kadınların Allah Resûlü sabah namazını kıldırıldığı zaman örtülerini örterek namaza katıldıklarını, daha sonra da evlerine döndüklerini, hava karanlık olduğu için de on-ları kimsenin tanıyamadığını söylemektedir.²² Hız. Peygamber’in “Kadınlarınız geceleyin mescide gitmek için izin istediklerinde onlara izin veriniz.”²³ demesi, geceleyin de olsa mescide gitmek isteyen kadınlara zorluk çıkarılmaması gerektiğine işaret etmektedir. Hız. Ömer eşi Âtike binti Zeyd’in sabah ve yatsı namazlarını mescitte kılmasından hoşlanmasa da Hız. Peygamber’in “Allah’ın kadın kullarını Allah’ın mescitlerinden alıkoymayınız!”²⁴ demesi sebebiyle eşine herhangi bir kısıtlama getirmemiştir.²⁵ Rivayetlerden Âti-ke’nin eşi Hız. Ömer mescitte suikaste uğradığında da mescitte bulunduğunu anlaşılmaktadır.²⁶

Abdullah b. Ömer Resûlullah’ın (sas) “Kadınlarınız mescit-le-re gitmek için sizden izin isterlerse onlara engel olmayın!” sözünü aktarıncı oğlu Bilâl b. Abdullah’ın kadınların mescide gitme-le-rine izin vermeyeceklerini söylemesi, bunun üzerine Abdullah b. Ömer’in kızması ve “Ben sana Allah Resûlü’nün söylediğini haber veriyorum, sen ise onlara engel olacağını söylüyorsun.” diyerek oğlunu azarlaması²⁷, Hız. Peygamber sonrasında kadını

21 Buhârî, İydeyn, 12; Müslim, Salâtü’l-İydeyn, 10-12.

22 Buhârî, Salât, 13, Mevâkitü’s-Salât, 27.

23 Buhârî, Ezân”, 162, Cum’a, 13.

24 Mâlik b. Enes, *el-Muvatta*., Kible, 12; Müslim, Salât, 136.

25 Buhârî, Cum’a, 13.

26 Abdürrezzâk b. Hemmâm, *el-Musannef*, 3/99.

27 Müslim, Salât, 134-135.

sosyal hayatın dışında tutan örf ve âdetlere kısa sürede dönüş yapıldığını ve kadının cemaate devamı konusunda sıkıntılar yaşadığını ortaya koymaktadır.

Kadınların evlerinde veya özel odalarında kıldıkları namazın mescitte kıldıkları namaza göre daha faziletli olduğuna dair rivayetler²⁸, kadınların cemaate katılımı bağlamında farklı şekillerde yorumlanmaktadır. Hadisin söyleniş sebebine işaret eden rivayette göre Allah Resûlü bu sözü camide namaz kılmak isteyip de eşi izin vermeyen bir hanıma cevap olarak söylemiştir.²⁹ Bu sebeple Hz. Peygamber'in bu sözü camiye gitme konusunda ısrarcı olan kadınların eşleriyle aralarında bir huzursuzluk çıkmasını engellemek amacıyla söylediği düşünülebilir. Kaldı ki bu konuda nakledilen rivayetler genellikle zayıf oldukları için eleştirilmektedirler.³⁰ Hz. Âişe'nin "Hz. Peygamber, kadınların (zinetlerini takınarak ve güzel kokular sürünerek) yeni yeni icat ettikleri şeyleri görseydi, İsrâiloğulları kadınlarının mescide gelmesinin yasaklandığı gibi bu kadınların da camiye gelmelerini yasaklardı."³¹ sözü ise durum değerlendirmesi olup yasak anlamına gelmemektedir. Kadınların mescide girerken üzerlerine örtü almaları³², güzel koku sürünmemeleri³³, erkekler başlarını secdeden kaldırmadan önce başlarını kaldırmamaları³⁴ konusunda gelen

28 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 45/37; Heysemî, *Mecmeu'z-Zevâid ve Menbeu'l-Fevâid*, 4/366-368.

29 Heysemî, *Mecmeu'z-Zevâid*, 4/367.

30 Rivayetlerin değerlendirilmesi için bk. Heysemî, *Mecmeu'z-Zevâid*, 4/366-368.

31 Müslim, *Salât*, 144.

32 Abdürrezzâk, *el-Musannef*, 3/98; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 15/405, 16/133; Ebû Dâvûd, *Salât*, 53.

33 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 13/405; Müslim, *Salât*, 143; Ebû Dâvûd, *Teraccül*, 7.

34 Abdürrezzâk, *el-Musannef*, 3/98.

rivayetler de iznin genel, yasağın ise özel durumlarda geçerli olduğunu ortaya koymaktadır.³⁵

Hiz. Ömer, Resûlullah'ın minberine çıkarak kadınlara verilen mehri 400 dirhemle sınırlamak istemişti. Kureyş kabilesinden bir kadının “Siz onlardan birine (kadınlardan birine) yüklerle mehir vermiş olsanız bile verdiğinizden bir şey almayın ...”³⁶ ayetini hatırlatarak ona itiraz etmesi, Hiz. Ömer'in yine minbere çıkarak verdiği karardan vazgeçtiğini ifade etmesi kadınların cemaate devamının raşid halifeler döneminde de devam ettiğini göstermektedir.³⁷

Kadınlar mescitte sadece namaz kılmakla kalmamış, Hiz. Peygamber'in sadaka çağrısına icabet etmiş, ihtiyaç sahiplerine dağıtılmak üzere takılarını feda etmekten de çekinmemişlerdir. Rivayet edildiğine göre Resûlullah (sas) bir gün mescitte vaaz ettikten sonra kadınlara sesini duyuramadığını düşünerek Bilal (ra) ile birlikte kadınların yanına giderek onlara ayrıca vaaz etmiş ve sadaka vermelerini emretmiştir. Kadınlar onun sözüne hemen itaat edip kulaklarındaki küpeleri, parmaklarındaki yüzükleri çıkarıp sadaka olarak vermişler, Bilâl de onları eteğinin içine toplamıştır.³⁸

35 Bu konudaki rivayetlerin değerlendirilmesi için bk. Salih Karacabey, “Hadislerin Metin Tenkidinde Fiili Sünnete Müracaatın Önemi Bağlamında Kadınların ve Çocukların Camiye Gitmeleri İle İlgili Hadislerin Değerlendirilmesi”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/9 (2000), 266-269; Mahmut Yeşil, “Kadınların Cemaate İştiraki İle İlgili Hadisler Üzerine Bir İnceleme”, *SÜİFD* 17 (2004), 53-54.

36 Nisâ, 4/20.

37 Abdürrezâk, *el-Musannef*, 6/180; Ebû Bekr Ahmed b. el-Huseyn b. Ali el-Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ (Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1424/2003), 7/380.

38 Buhârî, İlim, 32.

Muallim olarak gönderilen Allah Resûlü'ne³⁹ erkeklerin de bulunduğu ortamda rahatça soru soramayan kadınlardan birisi, Resûlullah'a (sas) gelerek şöyle demiştir: "Ey Allah'ın Resûlü! Senin sözünü erkekler alıp götürüyor. (Senin sözünden sohbetinden hep erkekler faydalıyor.) Bize bir gününü ayırsan, biz o gün sana gelsek, sen de bize Allah'ın sana öğrettiğinden öğretsen." Hz. Peygamber, "Şu şu günlerde toplanın." buyurmuş, kadınlar toplanınca Resûlullah (sas) onların yanına gelerek Allah'ın kendisine öğrettiklerinden onlara bir şeyler öğretmiştir..."⁴⁰ Bu rivayet kadınların erkek cemaatle birlikte Hz. Peygamber'i dinleme ve onun söyledikleri çerçevesinde bir hayat sürmeye çalışma imkânına ilaveten sadece kadınların bulunduğu özel dersler alma imkânına da sahip olduklarını göstermektedir.

Hız. Âişe'nin bir bayram günü mescitte oyunlar oynayan Habşlileri, başını Hz. Peygamber'in omuzuna koyarak seyrettiğini söylemesi⁴¹, mescidin kadınlar tarafından sadece namaz ve eğitim için kullanılmadığının delilidir. Sa'd b. Muâz Hendek Savaşı'nda yaralanınca yaralıları tedavi eden Rufeide el-Ensâriyye ve Kuaybe bint Sa'îd el-Eslemiyye adlı kadınların onu mescitte kurulan bir çadırda tedavi etmeleri⁴² mescidin kadınlar tarafından hastane olarak da kullanıldığını göstermektedir.

Günümüzde Kadınların Cami Faaliyetlerine Katılımı İçin Alınacak Tedbirler

Arap ülkelerinde kadınlar cuma ve vakit namazlarına bize göre daha yoğun bir katılım göstermektedirler. Ülkemizde

39 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 22/392; İbn Mâce, *Mukaddime*, 17.

40 Buhârî, *İlim*, 35, *İ'tisâm*, 9; Müslim, *Birr*, 152.

41 Müslim, *Salâtü'l-Iydeyn*, 18, 20.

42 Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askalânî, *el-İsâbe fî Temyîzi's-Sahâbe*, thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd-Ali Muhammed Muavviz (Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmîyye, 1415/1995), 8/135-136, 8/297.

ramazan ayı gecelerinde kılınan teravih namazı dışında kadınların cemaate katılımı nadir görülen bir durumdur. Kadınların cemaate ve cami faaliyetlerine katılımı için öncelikle yanlış bilgilerin düzeltilmesi gerekmektedir. Bu konuda Asr-ı Saadet hanımlarının sabah ve yatsı namazlarını bile camide kılmak için gösterdiği çaba örnek alınmalıdır.

Camilerin şehrin merkezinde, ibadet ve eğitim faaliyetlerinin yanında kadınların çeşitli sosyal ve kültürel ihtiyaçlarını da karşılayacak merkezियette mekânlar olarak tasarlanması yararlı olacaktır. Hayat caminin içinde veya etrafında akmalıdır.

Kaynakça

Abdürrezzâk, Ebû Bekir Abdürrezzâk b. Hemmâm b. Nâfi' es-San'ânî. *el-Musannef*. Beyrut: Dâru't-Te'sîl, 1436/2015.

Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdullâh Ahmed b. Muhammed. *el-Müsned*. thk. Şuayb Arnaûd. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1421/2001.

Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Huseyn b. Ali. *es-Sünenü'l-Kübrâ*. thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ. Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1424/2003.

Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil. *Sahîhu'l-Buhârî*. 1. baskı. Dimaşk-Beyrût: Dâru İbn Kesîr, 1423/2002.

Deveci, Yusuf. *Erkam b. Ebû'l-Erkam'ın Hayatı ve İlk İslam Toplumdaki Yeri*. Adana: Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020.

Ebû Dâvûd Süleyman b. el-Eş'as el-Ezdî es-Sicistânî. *es-Sünen*. thk. Şuayb Arnaûd. Beyrut: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 1430/2009.

Heysemî, Nuruddîn Ebû'l-Hasen Ali b. Ebî Bekr b. Süleymân. *Mecmeu'z-Zevâid ve Menbeu'l-Fevâid*. thk. Hüseyin Selim Esed. Cidde: Dâru'l-Minhâc, 1436/2015.

İbn Hacer el-Askalânî, Ahmed b. Ali. *el-İsâbe fî Temyizi's-Sahâbe*. thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd-Ali Muhammed Muavviz. nBeyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1415/1995.

İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik b. Hişâm. *es-Sîretü'n-Nebeviyye*. thk. Ömer Abdüsselâm Tedmurî. Beyrût: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1410/1990.

İbn Kesîr, İmâdüddîn Ebu'l-Fidâ' İsmâîl b. Ömer b. Kesîr el-Kuraşî ed-Dımaşkî. *el-Bidâye ve'n-Nihâye*. thk. Abdullâh b. Abdülmuhsin et-Türkî. Cize: Dâru Hicr, 1417/1997.

İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî. *es-Sünen*. thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. b.y.: Dâru İhyâi'l-Kütübî'l-Arabî, ts.

Karacabey, Salih. "Hadislerin "Metin Tenkidinde Fiili Sünnete Müracaatın Önemi Bağlamında Kadınların ve Çocukların Camiye Gitmeleri İle İlgili Hadislerin Değerlendirilmesi". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/9 (2000), 253-276.

Köksal, M. Asım. "Erkam'ın Evi ". *Diyanet Dergisi*. 20/3 (1984), 3-8

Köksal, M. Asım. "Erkam'ın Evi II". *Diyanet Dergisi* 21/1 (1985), 27-29.

Mâlik b. Enes b. Mâlik el-Asbehî el-Himyerî. *el-Muvatta'*. thk. Muhammed Fuad Abdülbâkî. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1406/1985.

Müslim, Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. el-Kuşeyrî. *Sahihu Müslim*. thk. Muhammed Fuad Abdülbâkî. B.y.: Dâru İhyâi'l-Kütübî'l-Arabîyye, 1412/1991.

Nesâî, Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb b. Ali. *es-Sünenü's-Suğrâ*. 1. baskı, 9 Cilt. Kahire: Dâru't-Teşîl, 1433/2012.

Önkal, Ahmet-Bozkurt, Nebî. "Cami". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 7/46-56. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.

Tayâlisî, Süleymân b. Dâvûd b. el-Cârûd. *el-Müsned*. thk. Muhammed Abdülmuhsin et-Türkî. b.y.: Dâru Hicr, 1420/1999).

Yeşil, Mahmut. "Kadınların Cemaate İştiraki İle İlgili Hadisler Üzerine Bir İnceleme". *SÜİFD* 17 (2004), 47-62.

Yazıcı, Nesimi. "Din Hizmetleri Açısından Caminin Yeri ve Önemi". *AÜİFD* 48/2 (2007), 1-10.

Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi. *Hak Dini Kur'an Dili*. İstanbul: Eser Neşriyat, 1979.

İSLAM MEDENİYETİNİN TEMELİ: CAMİLER VE EĞİTİM GELENEĞİ

Mehmet Zahir DOĞAN

Din İşleri Yüksek Kurulu Uzmanı

Giriş

Yeryüzünde inşa edilen ilk mabet olarak Kâbe-i Muaz-zama'dan bahseden ayetlerde hayatın Âdemoğlu için mescitlerin tarihiyle birlikte başladığı vurgulanır. Bu sebeptendir ki Yüce Allah, “Şüphesiz, âlemlere bereket ve hidâyet kaynağı olarak insanlar için kurulan ilk ev (mâbet), Mekke'deki (Kâbe) dir.”¹ ayetinde bu konuda önemli bir gerçeğe ve büyük bir hikmete işaret eder. Nazil olan ilk buyruğunda okumaya davet eden ve sonrasında bu davetin muhatabı olan bizleri hidayete erişmek üzere sıklıkla akledip tefekkür etmeye ve öğrenmeye çağıran Yüce Mevla, bunun için en uygun mekân olarak mescitleri adres göstermiştir.

Cehaletin, yaşanan çağın adı olacak kadar yoğunlaştığı bir dönemde, “Oku!” emriyle hem bir peygamber hem de bir öğretmen olarak görevlendirilen Hz. Muhammed (sas) için Hira, ilk mektep olmuştur. Böylece Allah, onun vasıtasıyla bütün insanlığa Kur'an'ı, hikmeti, kalemle yazmayı ve bütün bilmediklerini öğretmiştir. İlk olarak Kâbe ve çevresi, Kur'an'ın inmeye başladığı andan itibaren Hz. Peygamber'in (sas) tebliğ görevini

1 Âl-i İmrân, 3/96.

yürüttüğü en kutsal mekân olmuştur. Resûlullah (sas) ilk önce burada “*Rabbinin yoluna hikmet ve güzel öğüt ile davet et.*”² ayeti mucibince vahiy yoluyla aldığı bilgiyi, ilim ve hikmetle insanlara ulaştırmaya başlamıştır. Hicretten sonra da bu hizmetin merkezi olarak Mescid-i Nebî’yi inşa etmiştir. Hz. Peygamber (sas), Arap Yarımadası’nın her köşesinden fevc fevc gelen insanlara dinî eğitimi burada vermiş, çorak kalpleri bu güzide mekânda iman ve ilimle sulamıştır.³ Böylece mescitler ve camiler herkesin seviyesine göre ilim öğrendiği bilgi ve tefekkür merkezlerine dönüşmüştür. Bu sebeptendir ki yeryüzünün gelmiş geçmiş en muhteşem medeniyeti olan İslam medeniyeti, öğrenmenin merkezine camileri almış eşsiz bir medeniyettir.

Tarih boyunca camiler yalnızca ibadet mekânları değil, aynı zamanda eğitim, öğretim, kültür ve sosyal dayanışmanın kalbi olmuştur. İlk örnekleri Hz. Peygamber’in (sas) mübarek elleriyle temellerini attığı Mescid-i Kubâ ve Mescid-i Nebî olan bu kurumlar, İslam nurunun yeryüzünü aydınlatmaya başladığı andan itibaren hayatın merkezinde yer almış; başta insanların dinî bilgiyi edinmelerinden ahlaki değerleri içselleştirmesine kadar geniş bir yelpazede çok mühim vazifeler üstlenmiştir. Günümüze kadar artarak devam eden bu fonksiyonlarıyla camiler, toplumun her kesimine hitap eden, dinî öğrenim faaliyetlerinin belki de en önemli ayağını temsil etmiştir. Bu kutsal mekânlarda sürekli eğitim ve öğretim devam etmiş, emr-i bi’l-ma’ruf ve nehy-i ani’l-münkerin en güzel hâli buralarda gerçekleşmiştir.

Mescitler ve camiler, Müslümanların Allah ile olan ilişkisinin şekillendiği, çocukluktan itibaren İslam boyasına boyandığı Allah Resûlü’nün: “*Ben güzel ahlâkı tamamlamak için gönderildim.*”⁴ diyerek işaret ettiği güzel ahlak ile ahlaklandığı, ilk Kur’an

2 Nahl, 16/125.

3 Buhârî, İlim, 6.

4 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 14/513.

eğitimini aldığı, özetle ilim ve hikmeti keşfettiği nadide mekânlar olmuştur.

İslam medeniyetinde cami, kurumsal manada tüm farklılıkları bir araya getiren tek müessese olmuştur. Diğer bütün kurumlar bir bakıma buradan neşet etmiştir. Camide ibadet edilmekle beraber gerçek fonksiyonu her zaman eğitim olmuştur. Çünkü diğer dinî inanışlarda ibadet için mekân (kilise, tapınak, havra) zorunluluğu varken Müslümanlar temiz olan her yerde ibadet edilebilmektedir. Ancak sağlıklı bir eğitim için muhakkak uygun bir mekâna ihtiyaç duyulmuştur. Bunun için de en uygun yerler cami ve mescitler olmuştur.

İlim ve İrfan Medreselerinin İlki: Mescid-i Nebî

İslam tarihinde camilerin din eğitimindeki rolü doğrudan Mescid-i Nebî'ye dayanır. Burası yalnızca namaz kılınan bir mekân değil, aynı zamanda eğitim-öğretim, devlet yönetimi, misafir ağırlama, sosyal yardımlaşma ve askerî istişare gibi birçok işlevi olan bir merkez olmuştur. Bu mescit, müminlerin maddi ve manevi ihtiyaçlarının karşılandığı, problemlerinin çözüme kavuşturulduğu, kimsesizlerin sığındığı, birey ve toplumu ilgilendiren meselelerde istişarelerin yapıp kararların alındığı mühim bir yer olmuştur. Ancak tüm bunlardan daha önemlisi ilim, irfan ve edebın öğretildiği bir okul olmuştur. Gökteki yıldızlar misali insanlığa rehber olacak sahabe neslinin ve Ashab-ı Suffe'nin yetiştiği bir mektep olmuştur.

Hz. Peygamber (sas), Mescid-i Nebî'yi bir eğitim merkezi olarak kullanmış, zaman zaman sahabenin sorularını mescitte yanıtlamış, kendisine dini öğrenmek üzere gelenlere gerekli dinî bilgiyi burada vermiştir. Peyderpey inen ayetleri mescitte okuyup açıklayarak dinin hükümlerini ve inceliklerini öğretmiş;

vaaz ve hutbeleriyle inanan gönüllere dinin buyruklarını yerleştirmeye çalışmıştır.⁵

Mescid-i Nebî'nin bir bölümünde çoğu muhacirlerden oluşan, sürekli ilimle meşgul olan ve mescitteki bir gölgeliğin altında barındıkları için kendilerine Ashab-ı Suffe denilen seçkin bir sahabe grubu vardı. Sayıları zaman zaman dört yüzü bulan bu grup, Hz. Peygamber'in (sas) her daim yanında bulunup ona sorular sorarak pek çok meselenin cevap bulmasına vesile olmuş ve böylece sistemli bir eğitim öğretim sisteminin kurucuları olmuşlardır. Bu yüzden Suffe, mahiyeti itibarıyla hem ilmi faaliyetlerin yürütüldüğü medrese kurumunun temeli hem de İslam ilim geleneğinin ilk müesses okulu olması bakımından çok önemlidir.

Hz. Peygamber (sas), Ashab-ı Suffe'ye ayrı bir önem vermiş, ihtiyaçlarını bizzat kendisi takip etmiş, sıkıntılı dönemlerde bile önce onları gözetmiştir. Nitekim Hz. Fâtûma'nın evdeki iş yükünün ağırlığından dolayı çok yorulduğunu söyleyerek kendisine yardım edecek bir hizmetçi istemesi üzerine Peygamberimizin (sas) *“Ben size ihsanda bulunup da Suffe ehlini iki büküm olmuş kıvrandır vaziyette açığa terk edemem.”*⁶ buyurması, hazineye gelen malların ve kendisine edilen hediyelerin büyük kısmını onlara ayırması, bu ilim gönüllülerine ne derece ihtimam gösterdiğini ortaya koymaktadır. Hz. Peygamber (sas), mescit içerisinde ilimle meşgul olan bu kimseleri görünce onları överek yanlarına oturur, *“Muhakkak ki ben muallim olarak gönderildim.”*⁷ buyurarak, müzakerelerine eşlik ederdi. Mescitteki bu ilim halkalarında Ebû Hüreyre, Abdullah b. Ömer, Abdullah b. Mes'ud ,Ebû Zerr

5 Hadislerle İslam, “Mescit ve Camiler; Rahman'ın Evleri” (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2014), 2/218.

6 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 2/34.

7 İbn Mâce el-Kazvîni, *Sünen*, thk. Şuayb el-Arnaût (Beyrut: Dârü'r-Risâle el-Âlemiyye, 1430/2009), 1/155.

el-Gıfârî, Huzeyfe b. Yemân, Ammar b. Yâsir, Selmân-ı Fârisî, Ukbe b. Âmir ve Bilal-i Habeşî gibi büyük sahabiler yetişmiştir.⁸ Fıkıh, tefsir ve hadis gibi ilim dallarında öne çıkan birçok sahabi de Suffe’de yetişmiştir.

İlk İslam üniversitesi sayılan Suffe’de yetişen sahabe, Arap Yarımadası’nın dört bir köşesinde ve daha uzak ülkelerde birer mübelliğ ve muallim olarak hizmet ettiler.⁹ Bu şahsiyetler yer-yüzünde ulaşabildikleri her yerde İslam’ın ve ilmin kandilini yaktılar. Bu kandilin merkezi de hep camiler oldu. İslam medeniyetinin yeni şubeleri de cami merkezli kuruldu. Kayrevan, Endülüs, Kudüs, Kahire, Bağdat, Şam ve Anadolu’da cami merkezli ilim, hikmet ve kulluk şuuruyla devasa bir medeniyet inşa ettiler.¹⁰ Böylece Ashab-ı Suffe, İslam’ın yayılmasında önemli rol oynamış, aynı zamanda İslami ilimlerin teşekkülünde kaynak kişiler olarak literatürdeki yerlerini almışlardır. Bununla beraber tefsir, hadis, fıkıh, kelim, tasavvuf vb. sahalara ilişkin kaleme alınan en temel eserlerin kaynaklarını Ashab-ı Suffe teşkil etmiştir. Nitekim birçok hadis isnat silsilesinin ilk halkasını Suffe ehlinde isimler oluşturmaktadır.¹¹

Asr-ı Saadet’te Mescid-i Nebî nasıl erkekler için bir ilim ve hikmet merkezi olduysa kadınlar için de bir ilim ve hikmet merkezi olmuştur. Peygamber Efendimiz (sas) “Allah’ın kadın kullarının mescidlere gitmelerine mani olmayın.”¹² buyurarak mescitlerin sadece erkeklere has olmadığını vurgulamıştır. Ayrıca onların

8 Mustafa Baktır, “Suffe”, *DİA* (Ankara: TDV Yayınları, 2009), 37/469-470.

9 Muhammed Hamidullah, *İslam Peygamberi* (İstanbul: Beyan Yayınları, 2014), 834-836.

10 Bünyamin Albayrak, “Cami ve İlim: Yaratın Rabbinin Adıyla Oku!”, *Cami ve İlim* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2020), 122.

11 Yaşar Akaslan, “İslam İlim Geleneğinde Suffe Okulu ve Ashab-ı Suffe”, *Cami ve İlim* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2020), 72.

12 Buhârî, *İlim*, 35; Müslim, *Salât*, 30.

mescide rahat girip çıkmaları için ayrı bir kapı ve ilim tahsili için onlara ayrı bir mekân ve zaman tahsis etmiştir. Başta Hz. Âişe (ra) validemiz olmak üzere birçok hanım sahabiden tevarüs eden ilmî miras da sözü edilen cami eğitiminin meyvesidir.

Asr-ı Saadet'ten Sonra Mescitlerin Dinî Eğitimdeki Rolü

Mescid-i Nebî'deki ilim halkaları bir gelenek ve kültür halinde İslam tarihi boyunca devam etmiş, bu halkalarda fıkıh, hadis, münazara, tefsir, dil, tıp, şiir, kelim, cedel, kıraat, astronomi vb. ilimler yine camilerde verilmeye devam etmiştir. Her ne kadar inananlara yeryüzü mescit kılınmış ise de Hz. Peygamber'in (sas) işaret etmesi ve öğretmesi ile şehirlerin merkezine cami ve mescitler inşa edilmiş, tarih boyunca Müslümanlar yeryüzünü her biri farklı kültür ve medeniyetlere ait çok çeşitli mimari ve estetik özelliklere sahip muhteşem camilerle donatmıştır. Yine aynı hassasiyetle bünyesinde ilim merkezleri, medreseler, kütüphaneler inşa edilerek camilerin birer ilim ve hikmet merkezi olması sağlanmıştır.

Hz. Peygamber'den (sas) itibaren İslam'ın en önemli üç mescidi olan Mescid-i Haram, Mescid-i Nebî ve Mescid-i Aksa, birer eğitim ve öğretim merkezi olmuşlardır. Bu mescitlerin bahçesinde kurulan ders halkaları günümüze dek varlığını korumuştur. Tarih boyunca Mescid-i Aksa'nın çevresinde medreseler inşa edilmiş, Eyyübîler döneminden itibaren başlayan ve Memlûkler döneminde daha da gelişen medreseler, belki de Kudüs'teki en işlevsel mekânlar olmuşlardır. Bu mescitlerin çevresinde kurulan medreseler, ribatlar, tekkeler, zaviyeler dikkate alındığında aynı anda yüzlerce derslikten oluşan bunca ilmî faaliyet, bugün çok sayıda fakültesi bulunan büyük bir üniversiteye eşdeğerdir. Bu durum, başta da söylediğimiz gibi ilk inen ayeti "Oku!" olan bir dinin ilme verdiği önemi ortaya koymakla beraber İslam'ın

ibadethaneleri olan cami ve mescitlerin nasıl birer ilim ve hikmet yuvasına dönüştüğünü gözler önüne sermektedir.¹³

Hz. Peygamber'den (sas) sonra Hulefâ-i Râşidîn ile Emevî ve Abbâsî dönemlerinde camiler ve mescitler birer ilim ve hikmet yuvası olmaya devam etmiştir. Mekke, Medine, Kufe, Basra, Dimaşk ve Fustat gibi İslam'ın baş şehirlerindeki büyük camiler, dinî ilimleri tahsil etmek için bir araya gelen talebelerle dolup taşmıştır.

XIV. yüzyılda Endülüs'te ilk medrese inşa edilene kadar medreselerin görevini daha çok camiler yerine getirmiştir. Özellikle şehirlerdeki ulu camiler, yüksek tahsilin icra edildiği başlıca eğitim mekânları olmuştur.¹⁴ Selçuklu ve Osmanlı dönemlerine gelindiğinde yine hayatın merkezinde her zaman cami, ilim, hikmet ve irfanın yer aldığı görülmektedir.¹⁵ Nizamiye, Sahn-ı Seman, Enderun, Süleymaniye gibi nice ilim ve irfan merkezleri kuruldu. Bu nadide mekânlardan milletimize yol gösteren, hak ve hakikati öğreten, nice öncü âlimler yetişmiştir.¹⁶ Eğitim ve öğretimin merkezi, yuvası olan camiler, bir taraftan ilme ev sahipliği yaparken diğer taraftan da bu büyük mirası nesilden nesile aktaran kitaplara ev sahipliği yapmış, böylece camiler içerisinde büyük kütüphaneler oluşturulmuştur. Bu bakımdan medrese ve kütüphanelerin camilerin birer parçası olması, kültür ve maarif yönünden camilere apayrı bir konum sağlamıştır.

Allah Resûlü'nden (sas) başlayarak günümüze dek mescit ve camiler, sadece ibadethane olarak kalmamış, bilgi, hikmet ve

13 Selim Argun, "Geçmişten Günümüze İlim ve Hikmet Yuvası Olan Camilerimiz", *Cami ve İlim* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2020), 27.

14 Mehmet Özdemir, *Endülüs* (İstanbul: İSAM Yayınları, 2016), 237.

15 Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti* (İstanbul: Ötüken, 2004), 229.

16 İsmail H. U., *Osmanlı Devletinde İlmiye Teşkilatı* (Ankara: TTK Yayınları, 1988), 45-53.

irfan merkezleri olarak büyük bir görev ifa etmiştir. Eğitim ve ibadet bir bütün olarak düşünülmüş, akaid ve fıkıh gibi İslam düşüncesinin temel disiplinlerinin öne çıkan ekolleri mescitlerde hayat bulmuştur. Tarihi süreç içerisinde büyük İslam medresele-ri, her zaman mescitlerin etrafında kurulmuş, cami ve üniversite adeta iç içe gelişmiştir.

Modern Toplumda Camilerin Dinî Eğitimdeki Rolü ve Önemi

Din eğitimi, bireylerin inanç, ibadet ve ahlaki değerler konusunda bilinçlenmesini ve bunları hayata aktarmasını hedefleyen bir eğitim şeklidir. Bu eğitim temelde örgün, yaygın, aile içi din eğitimi olmak üzere üç ana biçimde yürütülür. Camiler, bu üçlü yapıda özellikle yaygın din eğitiminin en önemli mekânlarından biri olarak öne çıkar. 1924'te kurulan Diyanet İşleri Başkanlığımız, camilerin ibadet fonksiyonunu korurken dinî bilgilerin halka ulaştırılması görevini de üstlenmiştir. Başkanlığımızın son yıllarda büyük gelişmeler kaydeden uygulamalarında da görüldüğü üzere camilerin yaygın eğitim merkezleri olarak konumlandırılması, din hizmetlerinin geleceği açısından öncelikli bir hedef haline gelmiştir.¹⁷

Bugün camilerimiz birer ilim ve hikmet merkezi olarak vaaz programları, hutbeler, 4-6 yaştan başlamak üzere her yaştan insana yönelik düzenlenen Kur'an kursları, yaz kursları, hafızlık eğitimleri, yine her yaştan insana verilen cami dersleri ve her gün bir yenisi açılan cami gençlik merkezleri ile yaygın din eğitiminin ana sahnesi olma görevini sürdürmektedir. Bu bakımdan camilerimiz, ilim, ibadet ve hikmete dayalı bir dinî hayatın şekillenmesinde son derece önemli görevler üstlenmeye devam

17 Diyanet İşleri Başkanlığı, 2024-2028 Stratejik Planı, <https://stratejigelistirme.diyamet.gov.tr/Detay/131/2024-2028-stratejik-plan%C4%B1>, Erişim: 23.08.2025.

etmektedir. Zira tüm bu çalışmalar, ilimle donanmış, şuur sahibi mümin nesillerin yetişmesine büyük katkı sunmaktadır.

Yine Başkanlığımızın üzerinde hassasiyetle durduğu “Yaşayan Cami Modeli” ile camilerin toplumun her kesimine hitap eden bir hizmet merkezine dönüşmesinin yolu açılmıştır. Bu çerçevede camilerde gençlere, çocuklara, kadınlara, ailelere ve engelli bireylere yönelik özel buluşmalar organize edilmekte; haftanın belirli günlerinde vatandaşların katılımıyla Kur’an tilaveti, tesbihat, sohbet ve dua eşliğinde sabah namazı programları ile hadis dersleri yapılmaktadır. Camilerimiz, yalnızca namaz vakitlerinde değil diğer zamanlarda da halkımızın dinî ihtiyaçlarına cevap verecek şekilde açık tutulmakta; hazırlanan haftalık programlar doğrultusunda namaz öncesi ve sonrasında Kur’an-ı Kerim öğretimi, Kur’an meali ve tefsir okumaları, hadis, ilmihal, akaid ve siyer dersleri icra edilmektedir.¹⁸ Ayrıca fiziki imkânları uygun olan camilerde, dinî danışmanlık büroları kurulmakta; çocukların ve gençlerin zamanlarını değerlendirebileceği, din görevlisi gözetiminde kitap okuyabilecekleri, ödev ve araştırmalarını yapabilecekleri okuma salonları açılmaktadır. Bunun yanında gönüllülük esasıyla cami gençlik grupları oluşturularak çeşitli kültürel ve sosyal etkinlikler de düzenlenmektedir.

Son yıllarda Başkanlığımızın gençlere dinî değerlerin aktarımını artırmak amacıyla ülkemizin dört bir yanında açtığı cami gençlik merkezleri, çok mühim hizmetlerin icrasına vesile olmuştur. Caminin bitişiğinde veya yakınına kurulan bu merkezlerde gençlere değerler eğitimleri, kitap okuma grupları, sportif ve sanatsal faaliyetler ve sosyal sorumluluk projeleriyle dinî duygular ve değerler aşılamaktadır. Son derece faydalı olan

18 Diyanet İşleri Başkanlığı, 2025 Yılı Performans Programı, <https://stratejigelistirme.diyanet.gov.tr/sayfa/27/performans-programlari>, Erişim: 23.08.2025

bu merkezlerin gençlerin camiye olan aidiyetini artırmada etkili olduğu müşahade edilmiştir.

Öte yandan camilerde, özellikle kadın cemaat için ayrı gün ve saatlerde icra edilen ilmihal, tefsir, siyer ve Kur'an dersleri, kadın vaizelerimizce sunulan aile içi iletişim seminerleri, çocuk eğitimi programları, kadınlara özel bilgilendirme toplantıları, cami merkezli kadın eğitim programlarının önemli bir parçasıdır. Bu faaliyetler, camilerin Mescid-i Nebî'den miras kalan çok yönlü yapısının modern toplumun ihtiyaçlarına uyarlanması hedefiyle erişilen güzel neticelerdir. Bu noktada, Peygamber Efendimizin (sas) mirasçıları makamında, Ashab-ı Suffe'nin samimiyetini kuşanmış ve öncü âlimlerin izinden yürüyen din görevlilerimizin gayreti göz ardı edilemez. Hangi kademe ve unvanı olursa olsun üstlendikleri vazifeleri aşkla ve şevkle yerine getiren bu fedakâr gönül erlerinin gayret ve çabaları, her türlü övgünün ve takdirin ötesindedir.

Netice itibarıyla camilerin yeniden yaygın eğitim merkezine dönüşmesi, yalnızca dinî bilgi aktarımı değil aynı zamanda İslam medeniyetinin değerlerini, ahlaki ilkelerini ve toplumsal dayanışma ruhunu gelecek nesillere taşıyan bir misyonun yeniden inşası anlamına gelmektedir. Bu yönüyle camiler, hem manevi rehberlik hem de hayat boyu öğrenme vizyonunun merkezinde yer alan vazgeçilmez kurumlar olarak varlığını sürdürecektir. Ancak İslam dünyası için öncelikli meselemiz, son iki asırdır yaşanan değişimler içinde bütün boyutlarıyla bilgi ve ilim dünyası ile kurulan iletişim ve etkileşimin şekli, metodu ve niteliği hususunda ciddi ve kapsamlı bir tefekkür, muhasebe ve özeleştirisi yapma ihtiyacıdır. Dolayısıyla yaygın eğitim faaliyetlerinden akademik çalışmalara, ilmin tüm alanlarıyla ilgili camilerimiz ve eğitim müesseselerimiz arasında gaye, pratik ve ufuk bağlamında ortak bir bilincin inşa edilmesi oldukça mühimdir.

Camiler, sadece ibadet mekânı olmanın ötesine geçerek ilim ve irfanın üretildiği, toplumun farklı kesimlerinin bir araya gelip ortak bir gelecek tasavvuru geliştirdiği merkezler hâline gelmeye devam etmelidir. Bunun için camilerin eğitim kurumları, sivil toplum kuruluşları ve ilmi çevrelerle güçlü iş birlikleri kurması, çocuk ve gençlere yönelik dinamik ve çağın ihtiyaçlarına uygun programlar geliştirmesi elzemdir. Böylelikle camilerimiz, geçmiş mirasını koruyarak geleceğe yön veren, hem bireysel hem de toplumsal anlamda insanı ihya eden birer medeniyet okulu kimliğini sürdürebilecektir.

Kaynakça

Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh. *el-Müsned*. thk. Şuayb el-Arnaût. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2001.

Albayrak, Bünyamin. “Cami ve İlim: Yaratan Rabbinin Adıyla Oku!”. *Cami ve İlim*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2020.

Akaslan, Yaşar. “İslam İlim Geleneğinde Suffe Okulu ve Ashâb-ı Suffe”. *Cami ve İlim*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2020.

Argun, Selim. “Geçmişten Günümüze İlim ve Hikmet Yuvası Olan Camilerimiz”. *Cami ve İlim*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2020.

Baktır, Mustafa, “Suffe”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Ankara: TDV Yayınları, 2009.

Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail. *el-Câmi‘u’s-SaHiH*. nşr. Muhammed Züheyr b. Nasr. Dâru Tavki’n-Necât, 1422/2001.

Diyanet İşleri Başkanlığı, 2024-2028 Stratejik Planı.

Diyanet İşleri Başkanlığı, 2025 Yılı Performans Programı.

Hadislerle İslam. “Mescid ve Camiler; Rahman’ın Evleri”. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2014.

Hamidullah, Muhammed. *İslam Peygamberi*. İstanbul: Beyan Yayınları, 2014.

İbn Mâce, el-Kazvîni. *Sünen*. thk. Şuayb el-Arnaût. Beyrut: Dâ-rü'r-Risâle el-Âlemiyye, 1430/2009.

Muslim, b. el-Haccâc. *el-Câmi‘u’s-sahîh*. Kahire, 1374/1955.

Özdemir, Mehmet. *Endülüs*. İstanbul: İSAM Yayınları, 2016.

Turan, Osman. *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*. İstanbul: Ötüken, 2004.

Ünal, İsmail Hakkı. *Osmanlı Devletinde İlimiye Teşkilatı*. Ankara: TTK Yayınları, 1988.

MODERNİZM SARMALINDA CAMİLERE OLAN İHTİYAÇ

Prof. Dr. Mustafa ÜNVERDİ

Gaziantep Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Giriş: Eleştirel Bir Yaklaşımla Modernizm

Modern çağda insan yalnızdır, yalnızlaş(tırıl)mıştır. Modernizm insana konforlu bir dünya vadetmesine karşın o artık öz kültürüne ve inanç dünyasına yabancı bir bireydir. Mutsuzdur bu yüzden. Bir boşluk, tatminsizlik ve karmaşıklık içerisindedir. Böyle bir dönemde İslam medeniyetinin manevi ve ruhani merkezleri camilerimizi yeniden gündeme getirmek anlamlıdır. Cami, modern dünyada Müslüman için bu büyük sarmaldan çıkabilecek bir mekân olarak ışıltı vermektedir.

İçinde bulunduğumuz çağ, modernizmin veya modernizm ötesi (postmodernizm) dönem olarak kodlanmaktadır. Biz bu iki kavram ve olgu arasındaki tartışmalara girmeden, konumuzla ilgili olan modernizm üzerinde kısaca durmak istiyoruz. Modernizm genel olarak “gelenekten uzaklaşmak ve modern olana yönelmek”tir. Özelde ise Batı’da 19. yüzyılda ortaya çıkan ve akıl, bilim ve ilerlemeciliği esas alan, “insanmerkezli dünya görüşü”dür. Bir ideoloji olarak kabul edilen modernizmin Batı’da kiliseye karşı çıktığını söylersek yanlış olmaz. Modernizm Aydınlanma ve reform hareketlerinden doğmuş ve kilisenin dikte ettiği dünya

görüşünün yerine akıl ve bilim merkezli bir dünya görüşünü savunmuştur.¹

Modernizme yakın bir kavram modernitedir. Latince *modernus* kelimesinden türetilmiş olan modernite “(insanı köleleştirdiği iddia edilen) geleneksel toplumdan, dinin bağlayıcı hükümlerinden ve eskinin değer ve davranış kalıplarından bir kopuşu” ifade eder.² Modernizm ise bu düşünce biçiminin tarihî bir kesitine işaret eder ki son iki asra tekabül eder.

Modernizm döneminin konumuzla ilgili iki yönüne işaret etmek istiyoruz: Birincisi inanç ve değerler konusunda dinî otorite/kurumları yadsıma ve bireysel akli önceleme; ikincisi ise ümmet, cami cemaati, komşuluk ilişkileri vs. şeklinde somutlaşan Müslümanlar arasındaki “toplumsal biz” yerine “bireysel ben” duygusunun yayılmasıdır. Buna bir de dijitalizm sorununu ekleyebiliriz. Telefon ve bilgisayarlarımızdaki sanal dünya, özellikle sosyal medya uygulamaları aracılığıyla bizi içine çekmekte ve birbirimizden uzaklaştırmaktadır. Ev ziyaretleri ve aile buluşmaları artık birer nostalji oldu. Bunların yerine sosyal medya takipleri, beğenileri ve sohbetleri aldı ki böyle bir dünyada aile ve komşuluk ilişkilerini sürdürmek için ciddi bir irade gerekiyor. Aile saatinde aile üyeleri telefonlarında, “aynı mekânda ama farklı âlemlerde” olmayı tercih etmektedirler. Modernizmin insanı yalnızlaştırmada getirdiği nokta şimdilik burasıdır. Bu anlamda bireycilik hayatımızı ve ilişkilerimizi köklü biçimde etkileyen ve değiştiren bir olgudur.³

-
- 1 Ahmet Cevzici, *Felsefe Sözlüğü* (İstanbul: Paradigma Yayınları, 2002), 721.
 - 2 Pelin Önder Erol, “Modernite Projesinin Kökenleri, Dinamikleri ve Sonu”, *Sosyoloji Dergisi* 33 (2016), 52-53; İsmail Uğur Aksoy, “Modernite”, *Uluslararası Politika Akademisi* (Erişim: 28.08.2025).
 - 3 Gülden Şahin Hatipoğlu – Serdar Ünal, “Modern Sonrası Zamanlarda Kolektiviteden Kopuş: Gündelik Hayatta Bireyselleşmenin Tezahürleri Ve Değerlerin Yeniden İnşası”, *Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi* 8/3

1. Modern Olmak, “Daha Medeni Olmak” Değildir

Bu topraklarda dinine ve geleneğine sadık biçimde yaşayan insanlara Batılılığı özendirmek adına modernlik ile medeniyeti eşitleyenler oldu. Hâlbuki “modern olmak” ile “medenî olmak” arasında bir ilişki yoktur. Bu, Batı özentisinde olanlar tarafından topluma empoze edilmişti.⁴ Ne var ki bunu sadece basit bir dayatma olarak görmememiz gerektiği kanaatindeyiz. Batı’da on beşinci yüzyıldan itibaren ortaya çıkan sanayileşme ve endüstrileşmeye eşlik eden sömürgecilik ve misyonerlik hareketleri Batı’nın Doğu toplumlarına kültürel tahakkümü ile sonuçlandı. Böyle bir vasatta Doğu toplumlarının inanç, örf ve adetleri artık “geri”, “kötü”, “barbar” ve “çağdışı” görüldü. Bunlar terk edilmeli ve ilerlemek için Batı’ya ayak uydurmalı idi. Doğu insanının modernleşmesinin yegâne yolu Batılı değerleri örnek almak ve “hak-hukuk” meselesinde Batılı standartları yakalamaktı. Ancak uluslararası ilişkilerde işlerin ciddiye bindiği her tecrübede bu düşüncenin büyük bir safsata olduğu görüldü. En son Gazze’de yaşanan soykırım, Batılının “hak, hukuk ve değer anlayışı” konularında Kur’an’ın deyimiyle “kof kütük”⁵ gibi olduklarını bir kez daha gösterdi. Bu sebeple “medenî olmakla modern olmak” arasında “bir ilişki olmadığının” altını kalın çizgilerle çizmelidir. Ali Şeriatî’nin ifadesiyle medeniyet “her yeteneğin onda açılıp gelişebileceği elverişli bir ortam”dır. Medenî olmak zihnî ve fikrî bir şeydir. Üretim-tüketim, giyim-kuşam gibi dış görünüşle değil, manevî ve ulvî bir yücelmedir. Her toplumun kendisine

(Kasım 2024), 425; Şeyhmus Demir vd. “Türk Modernleşmesi: Eleştirel Bir Bakış”, *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi* 2, (2008), 78-79.

4 Ali Şeriatî, *Medeniyet ve Modernizm*, çev. Ahmet Yüksek (İstanbul: Birleşik Yayıncılık, 1995), 11-12.

5 “Onları gördüğün zaman kalıpları hoşuna gider, konuşurlarsa sözlerini dinlersin. Onlar sanki duvara dayanmış kütükler gibidir. Her gürültüyü kendi aleyhlerine sanırlar. Düşman onlardır. Onlardan sakın. Allah onların canlarını alsın. Nasıl bu hale geliyorlar.” Mûnâfikûn, 63/4.

göre bir medeniyet anlayışı vardır.⁶ Çağımızda öz kültürümüz ve inancımızla var olmak istiyorsak modernlik adına İslam medeniyetine sembol olmuş değerlerle çatışmak yerine, onları günümüz dünyasında etkin bir biçimde yaşatmanın yollarını aramalıyız.

Diğer taraftan insan, bilim ve teknolojiyi ancak Batılının izinde giderek mi elde edebilir? Şüphesiz ki hayır. Zira İslam doğuşundan itibaren insana akılcı davranmayı, ilmin peşinde gitmeyi, üretmeyi ve gelişmeyi öğütledi, bunları teşvik etti. Fakat Batı'nın aksine akli ve ilmi ilahi iradedden ve manevi gayelerden soyutlamadı. Bilakis bunları ilahi bir nimet olarak takdim etti. Müslümanlar bu şuurla ilmin zirvesine yükseldi. İslam bilim tarihiyle ilgili son dönemde yapılan araştırmalar bu konuda nasıl bir tarihî zenginliğe sahip olduğumuz göstermektedir.

İslam medeniyetinin altın çağında Endülüs'te, Kuzey Afrika'da, Bağdat'ta, Anadolu ve Semerkant'ta bilimin izlerini sürmek mümkündür. İslam her nerede medeniyete ilham kaynağı olmuşsa orada ilim, sanat, estetik ve mimari zenginlik görüldü. İslam özlü Doğu medeniyetinde maddi zenginlikle zihni gelişim ve manevi derinlik uyumlu bir şekilde tecelli etti.⁷ Batı kökenli modernizm düşüncesinde ise maddi zenginlik sadece gücü elinde bulunduranı mutlu etmiş, ancak diğerini ötekileştirmiştir. Şimdi yeniden insanlığa saadet dönemini yaşatmak için İslam medeniyetinin adalet ve hakkaniyet ölçekli terazisine, vahiyle eğitilmiş aklına ihtiyacımız vardır. Bu medeniyetin kalbi Kâbe ise camiler de kandilleridir. Özellikle genç nesillerin kalbini aydınlatacak bu kandiller, modernizmin insanlığı sürüklediği manevi karanlığı söndürebilecek ufka ve güce sahiptir.

6 Şeriati, *Medeniyet ve Modernizm*, 43.

7 İsmet Özel, *Üç Mesele: Teknik, Medeniyet, Yabancılaşma* (İstanbul: Düşünce Yayınları, 1978), 46.

2. Modernizmin Gölgesinde Dindarlığımız ve Dinî Hayatımız

Geçmişte İslam, bir toplumda kabul edildiğinde oradaki tüm hayat tarzını etkilemiştir. Ancak günümüzde küreselleşme, modernizm ve dijitalizmin etkisinde İslam farklı toplumlarda farklı anlayışlarla temsil edilebilmekte, Müslümanların dine bağlanış şekillerinde de farklılıklar görülmektedir. Dindarlığı ve iyi bir Müslüman olmayı sadece ibadetlere sıkı sıkıya bağlı kalmakla eşdeğer görenler olduğu gibi İslam'ı dış görünüşe indirgeyen Müslümanlar da vardır. Diğer taraftan Müslümanlığı ahlak ve hümanizmle özdeşleştiren ve (ibadet olmasa da) vicdan temizliğinin iyi bir Müslüman olmak için yeterli olduğuna inananlar vardır. İslam'ın helal-haram sınırına özen göstermeyen ve ibadet etmeyen ancak cami, ezan, Kâbe gibi mukaddesata saygıda kusur etmeyen ve asla Müslümanlıktan başka bir dinî kimlik kabul etmeyenler de vardır.⁸

Bu tür farklı dindarlık yaşantıları ile modernizm arasında bir ilişki kurulabilir. Zira modernizm vahyi bilgi kaynağı olmaktan çıkardığında, Kur'an ile sünnete dayalı dini otoriteyi zayıflatmış olmaktadır. Ayrıca modernizmin dinî sembol ve uygulamaları değersizleştirmesi ve insanları bireyselleştirmesi, dindarlık hayatında bireysel uygulamaların önünü açmış ve geleneksel ritüellere kayıtsızlığa sebep olmuş görünmektedir. Bu dönemde, geçmişte insanların sorgulamadan inandıkları şeyler tartışmaya açılmıştır. Akıl ve bilim ölçüsünde her şeyden şüphe eden insan, dini sorgulayıp tatminkâr cevaplar bulamadığında, klasik dinî kabullere güvensiz hâle gelmekte ve on dört asırdan bu yana uygulanagelen dinî ritüellere ilgisiz olmaktadır. Günümüzde sıklıkla gördüğümüz dini vicdan, dürüstlük ve ahlaka indirgeyen ve "ibadetsiz dindarlık" olarak adlandırılabilir olan bir profili

8 Seyyid Hüseyin Nasr, *Modern Dünyada Geleneksel İslâm*, çev. Sara Büyükduru (İstanbul: İnsan Yayınları, 2019), 79-80.

muhtemelen böyle bir zeminde oluşmaktadır. Kur'an, sünnet, Kâbe, cami, minare vs. değerlerin İslam'ın merkezî referansları olduğunu dikkate alırsak kutsalın buharlaştığı modernist dünya görüşünün Müslüman için "merkez yitimi" anlamına gelebilir.

Modernitenin değer ve inanç dünyamızdaki bu tahribatına karşın, İslam'ın sağlam bilgi kaynakları ve güçlü bir kültür mirası vardır. Camiler bu mirasın önemli parçalarından birisidir. İslam ibadet hayatının temel dinamiklerinden cami, Müslüman bilincin inşasında ve onun sahil bilgiyle buluşmasında vazgeçilmez bir role sahiptir. Elbette din-kültür ilişkisi gereği farklı dindarlık tipleri olabilir. İslam geleneğinde tüm dindarlık pratikleri camide birleşmiştir. Cami kültürü güçlü bir toplumda, farklı dindarlık tipleri sorun olmaktan çıkar. Çünkü Müslümanlar camide aynı safta aynı imamın arkasında namaza durduğunda artık farklılıkların bir önemi yoktur.

3. Bir Var Oluş Hareketi Olarak Cami

Kur'an-ı Kerim'de cami yapımı şöyle övülmüştür: "*Allah'ın mescidlerini, Allah'a ve ahiret gününe iman eden, namazı kılan, zekâtı veren ve Allah'tan başkasından korkmayan kimseler imar eder.*"⁹ Cami, İslam medeniyetinin sembol değerlerinden birisidir. Küresel çağda kültürlerin birbirine geçtiği, etkileşimin en üst düzeye çıktığı bir dönemde cami, İslam kültür ve medeniyetinin yaşatılması anlamına gelir. Tarihi kayıtlarda bunun ilk örneklerini Asr-ı Saadet döneminde görmekteyiz. Ammar b. Yâsir'in evinin bir bölümünü mescide çevirmesi, İslam tarihinde ilk mescit olarak kayda geçmiştir. Benzer şekilde Hz. Ebû Bekir de evinin avlusunda bir mescit edinmişti.¹⁰ Daha sonra Hz. Muhammed (sas) Medine'ye hicret ettiğinde Kubâ'da *Kubâ Mescidi*, Medine'de

9 Tevbe, 9/18.

10 Belâzûrî, *Ensâbü'l-eşraf*, ed. Adnan Demircan, çev. Mehmet Akbaş – M. Kazım Yılmaz (İstanbul: Yazma Eserler Daire Başkanlığı Yayınları, 2020),

ise *Mescid-i Nebevî*'yi inşa etmişti. İslam fetihlerinde sultanlar da fethettikleri şehirlerin artık İslam şehri olduğunu ilan edercesine “Ulu Cami”ler inşa etmişlerdir. Bütün bu örnekler caminin Müslümanlar için bir var oluş biçimi olduğu şeklinde okunabilir.

Burada Hz. Muhammed'in Medineli genç Müslümanlara gönderdiği bir mektubu anmak yerinde olacaktır. O, Akabe Biatlarında İslam'ı kabul ederek yurtlarına dönen Medinelilerin, kendisine nasıl ibadet edeceklerine dair sordukları sorular üzerine, onlara bir mektup göndermiştir. Bu mektupta şöyle yazıyordu: “Cuma günü, yani Yahudilerin “şabat”larına başladıkları gün, zeval vaktinden sonra güneş batıya doğru hareket etmeye başlayınca (öğle vakti) toplanınız ve iki rekât cemaatle namaz kılınız”¹¹. Allah Resûlü'nün Araplar arasında “Aruba” diye bilinen cuma gününe şabat günü üzerinden işaret etmesinin hikmeti nedir? Kanaatimizce bu sebebi, Medine'de yerleşik dinlere karşı Müslümanların “yeni/özgün bir topluluk” olduklarına işaret etmektir. Buradaki vurguyu “Yahudiler şabat gününe hazırlanırken siz de kendi ibadetinizi yapınız, siz onlardan farklısınız” şeklinde anlayabiliriz. Bu anlamda cami Müslümanlar için var oluş, bağımsızlık ve aidiyet mekânı/aracıdır.

Peygamber Efendimizin Medine'de inşa ettiği Mescid-i Nebvî, Müslümanların ibadet, eğitim, istişare ve yardımlaşma merkeziydi. Orası hayatın merkezi idi. Hz. Peygamberin cuma namazı kıldığı ilk mescitler arasında yer alan Cuvâsa Mescidi'nin olduğu yerde su vardı. Bedir Savaşı'nın olduğu yerde de bir cami inşa edilmişti. Ve orada da su vardı.¹² Su hayat merkezidir. İlk

1/195; Muhammed Hamidullah, *İslâm Müesseselerine Giriş*, çev. İhsan Süreyya Sirma (İstanbul: Beyan Yayınları, 2013), 48.

11 Hamidullah, *İslâm Müesseselerine Giriş*, 52-53. Bilindiği gibi Yahudilerin dini ibadet ve uygulamalarını düzenleyen takvim anlayışına göre gün, bir önceki günün güneş batmasıyla başlar. Dolayısıyla şabat da cuma günü güneş batmasıyla başlamaktadır.

12 Hamidullah, *İslâm Müesseselerine Giriş*, 57.

dönemden itibaren camiler yaşam alanlarına inşa edilmişti. Bu bizi şu sonuca götürebilir: Hayatın olduğu yerde cami; caminin olduğu her yerde de hayat vardır.

Günümüzde ulus devlet çağında Müslümanların siyasi birliğinin ve insani çabalarının güçlü bir biçimde kendisini göstermesi için camiler yeniden önemli hale gelmiştir. Nitekim Ayasofya Camii'nin yeniden ibadete açılması, modern çağda İslam toplumlarının Batı karşısında ekonomik ve teknolojik geri kalmışlığı ve siyasi bölünmüşlüğü karşısında Müslümanlar açısından gelecek adına büyük bir ümit ve moral olmuştur.

4. Yalnızlık Buhranından Kurtuluş: Camide Cemaat[le] Olmak

İnsan ünsiyet kurandır. Yani başkalarıyla iletişim kuran ve ilişkiler geliştirendir. Pandemi döneminde sosyal mesafe ve kapanma uygulamalarında ne kadar zorlandığımız hatıramızdadır. Pandemide yalnızlık geçici idi ama modernizmle birlikte gelen bireyselleşme güçlü bir şekilde devam etmektedir. Ne manevi değerlerden, samimiyetten yoksun insanlar mutluluk vermiştir ne de sanal dünyanın sahte kalabalıkları.

Peki, camilerimiz, beş vakit buluşma mekânlarımız olarak bizi bu krizden çıkarabilir mi? Şüphesiz hayatımızı şekillendiren modernizm sarmalından kurtulmak kolay değil. Ama cami kültürünü yaşatarak yalnızlığımızdan biraz olsun kurtulmamız da imkânsız değildir. Öyle ya İslam cemaatle namazı bireysel namazdan yirmi yedi kat daha değerli görmüştür.¹³ Bunun bir hikmeti bizleri dağılıp ayrılmaktan, yalnız düşmekten korumak değil midir? Gerçekten de insan camiye gidip orada mahalle arkadaşları ve komşularıyla selamlaşıp hasbihal ettiğinde büyük

13 Resûlullah (sas) şöyle müjdelemiştir: “Cemaatle kılınan namaz, ferdin yalnız başına kıldığı namazdan yirmi yedi derece daha faziletlidir.” Buhârî, Ezan, 30; Müslim, Mesâcid, 42.

bir rahatlama hissedecektir. İmam son duayı toplamak üzere mihrapta cemaate döner. Bu zımnen “Rabbimize farzı eda ettik, şimdi “biz” olma sorumluluğumuzu yerine getirelim.” demektir. Bu sebeple camide cemaatle namazı, sadece tekbir ve selamdan ibaret görmemeli; selamlaşma, musafahalaşma ve sohbeti bunun bir parçası olarak değerlendirmelidir.

Diğer taraftan İslam biz Müslümanlar arasında kardeşlik bağı tesis etmek ister. Bu birlik hem bizlere manevi destek hem de zulüm ve haksızlıklara ortak bir tepki ve duruş için kıymetlidir. Müslümanlar arasında iman esaslı birlik her türlü ırk, cinsiyet, yaş, mülkiyet, eğitim seviyesi gibi ölçütlerin dışında bir “din kardeşliği”dir. Ümmet bilinci olarak tezahür eden bu kardeşlik sayesinde Müslümanlar geçmişten günümüze yeryüzünde ortak bir iradenin parçası gibi hareket etmişlerdir.¹⁴ Ne zaman ki bu iradede gevşeme ve zayıflama olduysa Müslümanlar zulüm ve haksızlıkları engellemede aciz kalmışlardır. Bugün maalesef Gazze’de yaşanan soykırım ve saldırılar karşısındaki acziyetimiz buna canlı bir örnektir.

Camiler Müslümanların ümmet bilincini besleyen mekânlar olarak her zaman önemini koruyacaktır. Elbette ümmet bilinci sadece camilerde bir araya gelerek sağlanmaz. Bunun dinî olduğu kadar beşerî ve siyasi yönü vardır. Ancak camilerin bu hususta başat role sahip olduğunu söyleyebiliriz. Gerek Kâbe’de gerekse dünyanın dört bir yanındaki camilerde Müslümanlar, farklı kimliklerini bir tarafa bırakarak toplanırlar. Cami “toplayan”, yani “müminleri bir araya getiren mekân” demektir. Camide toplanan Müslümanlar, artık biri ötekinden bağımsız bir birey değildir; bilakis aynı dine mensup iki kardeşdir. Camide kardeşler arası suni farklılıklar erimiştir, herkes birer kul olarak Allah’ın karşısında izzetli birer mümindir.

14 İsmail Raci Faruki, *Tevhid*, çev. Ejder Okumuş (İstanbul: Mahya Yayıncılık, 2017), 191.

5. Cami: Ruhumuzu Bulduğumuz Mekân

Modern dönemde zamanın hızlı akmasından şikâyet etmeyen yok gibidir. İnsan artık yaşadığı ânın farkına bile varamamaktadır. Anlatıldığına göre şehre inen bir Kızılderi, şehrin kaldırımlarında hızla yürüyen bir grubun içinde aniden durmuş. Neden durduğu sorulduğunda ise şöyle demiş: “Ruhum geride kaldı, biraz bekleyelim!” Şimdilerde de hâlimiz böyle değil mi? Ruhlarımız âdeta gündemin hızına yetişemiyor. Peki, onu nerede bulacağız?

Cami, lahuti havasıyla insanın aradığı huzuru bulabileceği yerlerdir. Minaresinde okunan ezanıyla âdeta şehre bir musiki üfler. Şehrin kalabalık caddelerinde kendini arayan insan için, minareden gelen güzel bir ezan sesi ruhani bir dokunuş gibidir. İmamların, müezzinlerin ve Kur’an kârihlerinin tilavetleri insanın ruhunu dinlendirir. Elinde tesbihi, dilinde zikri ile insan sessiz, dingin bir cami atmosferinde dünya meşgalesinden kurtulur, bambaşka bir âleme gider. Orada ruhunu bulur. İç dünyasından gelen sesi dinler. Vicdanını tazeler, pişmanlıklarını, duasını arz eder Rabbine. Böylece camide manevi bir yenilenme yaşar ve psikolojik olarak daha iyi hisseder.

6. Değer Erozyonu Karşısında Yeniden Camiye Dönmek

Modernizm kendisini sadece üretim ve tüketim alışkanlıklarında değil, bilimsel, ahlaki ve toplumsal değerlerin bireyci, liberal ve faydacı biçimde oluşumuna yol açmıştır. Değer anlayışında bu değişim, gençlerimizde “öz değerlerine yabancılaşma” sorununa sebep olmuştur, diyebiliriz.¹⁵ Yukarıda modernizmin akılcı

15 2016 yılında SEKAM tarafından gençler üzerinde yapılan bir saha çalışması yeni nesilde değer anlayışının nasıl bir noktaya geldiğini göstermesi açısından çarpıcı veriler sunmaktadır. bk. SEKAM, “Türkiye’de Gençlik”, Proje Yön. Celalettin Vatandaş (İstanbul: SEKAM Yayınları, 2016), 53-68.

ve pozitivist olduğun işaret etmiştik. Tam zıttı İslam ise temelde vahye ve nebevi bilgiye dayanan bir dünya görüşü sunar. Bu görüş iman ve ahlak bütünlüğüdür. İnanç ve kültürü inşa eden temeller ortadan kalktığında veya onlardan uzaklaşıldığında hem iman ve ahlak sorunu kaçınılmaz olur.

Özellikle genç nesillerimizde görülen değer erozyonuna çare olacak gücümüzü var mıdır? Elbette bunun farklı yolları olabilir ama burada cami faktörünün altını çizebiliriz. Bu noktada yeniden cami kültürünü ihya etmemizin yararlı olduğunu düşünmekteyiz. Modern hayat hızlı ve yoğun olmakla birlikte, bazı vakitleri camide eda etmeye engel değildir. Camilerin de müminler üzerinde hakkı olduğu düşünüldüğünde camiye devam etmenin hem İslam ahlakını yeniden yaşatmaya vesile olacağını, hem de cami sevgisiyle değer bilincimizin yeniden güçleneceğine inanıyoruz.

Değer eğitimi bakımından okullar gibi camiler de birer eğitim merkezleridir. Vaazlar, dersler ve sohbetlerle dini bilinç tesis edilir. O bir yönüyle dayanışma alanıdır. Fakirlerin gözetildiği, yardımlaşmanın yaşandığı yerlerdir. Tüm bu yönleriyle camiler manevi rehberlik, toplumsal dayanışma, eğitim ve bilinçlenme yeridir. Caminin ruhani havasında insan kaybettiği değerleri hatırlar. Rabbine iltica eder, İslam'ın ahlak ilkelerine yeniden sarılır. Vaazda, hutbede ve cami derslerinde yeniden dinî değerleri öğrenir, onları kalbine işler. Bu yönüyle cami İslam medeniyetinin kültürel hafızası ve şehrin kalbidir.

Modern insan ruhsal ve zihinsel açıdan karmaşık bir dünyadadır. Böyle bir vasatta gönül dünyası çoraklaşmakta, akıl kararsızlıklar ve çatışmalar içinde yönünü kaybetmektedir. Hâlbuki İslam insan için sade bir dünya görüşü önermiştir. İnsan kendisine bahşedilmiş şu geçici hayatı yaşayacak ve neticede Rabbine kavuşacaktır. İslam kültüründe bu görüşün ete kemiğe

büründüğü yerlerden birisi camilerdir. Cami mimarisi hiçbir zaman Allah'a şirk anlamına gelecek nesneleri kabul etmez. Camiler duvar, kubbe, mihrap, minber, kürsü, mahfil ve avlu gibi yapısal bölümlerden oluşur. Süslemeler soyut motifler ve Kur'an ayetlerinden müteşekkildir. Yaprak ve çiçekler bile doğal halleriyle değil, stilize edilerek soyutlaştırılmış hâlde resmedilir.¹⁶ Ta ki insanın aklına Allah'tan başka bir şey gelmesin. Bu açıdan camiler, zihnimizi ve gönlümüzün parçalanmışlığı, çatışmaları ve karışıklıklarından uzaklaşarak düşünsel ve ruhsal dünyamıza nefes olan mekânlardır.

Sonuç

İslam'ın dünya görüşü insanı ve tabiatı vahiy merkezli okumaya dayalıdır. Modernizm ise insan ve tabiat merkezli bir düşünce biçimidir. Sekülerizm, hümanizm, hedonizm, natüralizm ve rasyonalizm gibi ideolojiler üreten bu yaklaşım hız, teknoloji ve konfor üretmede başarılı olmuştur. Ama insanın ruhsal ihtiyaçlarını karşılamada aynı başarıyı elde edememiş, bilakis insan eskiyi arayacak derecede mutsuz ve huzursuz durumdadır.

Esasen insan en baştan beri bu âlemin bir yaratıcısı ve yöneticisi olduğuna iman etmiş, bu konuda kendisine bilgi getiren elçilere ve onların öğretilerine saygı duymuş, yaratılanı yaratan- dan ötürü sevmiş, ölüsünü toprağa gömmüş ve ölümden sonra hesap olduğuna inanmıştır. Son kez İslam'la gelen bu mesaj, insanlık tarihine hükmetmiştir. Allah'ın halifesi makamıyla insan, yaratıcısını yüceltmiş, insan-insan ve insan-tabiat ilişkisi Allah'ın buyrukları ve hoşnutluğu ölçüsünde kurulmuştur. Tarihten günümüze insana hükmeden bu inanca meydan okuyan modernizmin hikâyesi dört beş asır öncesine dayanır ki bütün bir insanlık tarihine göre son derece kısa bir dönemdir. Müslümanlar hâlen

16 Faruki, *Tevhid*, 44.

içinde bulundukları bu dönemde ya yenilgi duygusuyla Batı'ya özenmekte ve öz değerlerinden uzaklaşmakta ya geçmişleriyle övünmektedir.¹⁷ Buna karşın ilmin ve hakikatin peşinde, günümüz dünyasında İslami değerlerle var olmaya çalışan ve insanı fitratına yabancılaştıran moderniteyle mücadele eden Müslümanlar da yok değildir. İşte bu mücadelenin terk edilmemesi gereken bayraklarından birisi camilerdir.

Modernizmin insanı sarmalayan etkileri karşısında, camilerin yalnızca ibadet mekânı değil, aynı zamanda manevi, kültürel ve toplumsal diriliş merkezleri olarak yeniden değerlendirilmesi zaruret hâlini almıştır. Camiler, modern çağda Müslüman toplumların hem bireysel huzuru hem de toplumsal dayanışmayı yeniden inşa edebileceği merkezler olabilir. Dolayısıyla camilere olan ihtiyacımız şimdilerde daha da artmıştır. Onlar birer “manevi yenilenme, toplumsal buluşma ve dinî kimliğimizi ihya merkezi” olarak önem kazanmaktadır.

Kaynakça

Aksoy, İsmail Uğur. “Modernite”. *Uluslararası Politika Akademisi*. Erişim: 28.08.2025 <https://politikaakademisi.org/2017/11/22/modernite/>

Belâzürî, Ebû'l-Hasen Ahmed b. Yahy'â b. Câbir. *Ensâbü'l-eşrâf*. ed. Adnan Demircan. çev. Mehmet Akbaş – M. Kazım Yılmaz. İstanbul: Yazma Eserler Daire Başkanlığı Yayınları, 2020.

Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail. *Sahihu'l-Buhârî*. Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 2002.

Cevizci, Ahmet. *Felsefe Sözlüğü*. İstanbul: Paradigma Yayınları, 2002.

Demir, Şeyhmus - Sesli, Mutlu - Yılmaz Veysel. “Türk Modernleşmesi: Eleştirel Bir Bakış”. *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*. 2, 2008, 77-99.

17 Nasr, *Modern Dünyada Geleneksel İslâm*, 98-99.

Erol, Pelin Önder. “Modernite Projesinin Kökenleri, Dinamikleri ve Sonu”. *Sosyoloji Dergisi* 33 (2016), 49-66.

Faruki, İsmail Raci. *Tevhid*, çev. Ejder Okumuş, İstanbul: Mahya Yayıncılık, 2017.

Hamidullah, Muhammed. *İslâm Müesseselerine Giriş*. çev. İhsan Süreyya Sırma. İstanbul: Beyan Yayınları, 2013.

Hatipoğlu, Gülten Şahin – Ünal, Serdar. “Modern Sonrası Zamanlarda Kolektiviteden Kopuş: Gündelik Hayatta Bireyselleşmenin Tezahürleri Ve Değerlerin Yeniden İnşası”. *Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8/3 (Kasım 2024), 423-459. DOI: 10.30692/sisad.1542280

Nasr, Seyyid Hüseyin. *Modern Dünyada Geleneksel İslâm*. çev. Sara Büyükduru. 10. Baskı. İstanbul: İnsan Yayınları, 2019.

Müslim, Ebû'l-Hüseyin Müslim b. el-Haccâc. *Sahihu'l-Müslim*. Riyad: Beytü Efkârî'd-Devliyye, 1998.

Özel, İsmet. *Üç Mesele: Teknik, Medeniyet, Yabancılaşma*. İstanbul: Düşünce Yayınları, 1978.

Sosyal Ekonomik ve Kültürel Araştırmalar Merkezi (SEKAM). “Türkiye’de Gençlik: Gençliğin Özellikleri, Sorunları, Kimlikleri ve Beklentileri”. Proje Yön. Celalettin Vatandaş. İstanbul: SEKAM Yayınları, 2016.

Şeriati, Ali. *Medeniyet ve Modernizm*. çev. Ahmet Yüksek. 3. Baskı. İstanbul: Birleşik Yayıncılık, 1995.

TÜRK DİN MÜSİKİSİ VE CAMİ İLİŞKİSİ

Doç. Dr. Tacetdin BIYIK

İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Camiler, bizzat Hz. Peygamber tarafından yaptırılan Mescid-i Nebevî'den (Mescid-i Nebî) günümüze kadar her dönemde başta namaz ibadetinin cemaatle ifası olmak üzere eğitimden yardımlaşmaya, uluslararası toplantılardan devlet işlerinin görülmesine kadar çok farklı işlevler yerine getirmiştir. Çok yönlü fonksiyonları ile camiler, İslam kültür ve medeniyetini oluşturan en önemli yapı taşlarından birisi olmuştur. Camiler, mimari, çini, mozaik, hat, tezhip, oyma, kakma, fresk gibi birçok sanatın oluşması ve gelişmesine de büyük katkılar sağlamışlardır. Camilerin oluşum ve gelişimine katkı sağladığı sanatlardan birisi de müsikîdir. Şöyle ki öncelikle bazı ibadetlerin bazı hareketlere ilaveten bazen kısık bazen yüksek olmak üzere tamamen insan sesi ile icra edilmesi, doğrudan veya dolaylı olarak Hz. Peygamber'in Kur'an ve ezanın nağme ile okunmasını teşvik etmesi gibi hususlar, cami-müsikî ilişkisini göstermekle beraber dinî müsikînin kaynağı ve temeli olarak bu müsikî türünün teşekkülündeki en önemli unsurlar olmuştur. Müsikî açısından incelendiğinde İslâm öncesinde mevcut olmayan cami/namaz merkezli yeni yeni türlerin teşekkül ettiği görülecektir.

Günümüz Türk din müsikîsi cami ve tekke (tasavvuf) müsikîsi olarak iki ana gruba ayrılmaktadır. Cami müsikîsi, namaz

ibadetinin cemaatle icrası öncesi, esnası ve sonrasında, söze dayalı, zahidâne bir üslup arz eden, genellikle Arapça güftelerden oluşup herhangi bir besteye bağlı kalmaksızın irticalen ve serbest (ritimsiz) olarak icra edilen uygulamalara ilaveten daha sonraları ortaya çıkan cami merkezli icraları da ihtiva etmektedir. Çalgı olmadan, sadece insan sesi ile gerçekleştirilen bu icralarda esas maksat, cami mûsikîsini oluşturan türlerin sözlerinin dinleyici tarafından daha iyi anlaşılmasını temin etmek, bunun neticesi olarak da ibadetlerden elde edilmesi umulan manevi hazzın ve duyguların, ilahi zevk ve coşkunun, dinî his ve heyecanın oluşumuna, harekete geçmesine, artmasına katkı sağlamaktır.

Müslümanların bütün mûsikî türlerinin şekillenmesinde Kur'an kıraatinin etkili olduğu söylenebilir. *“Allah, güzel sesiyle açıktan ve teganni ile Kur'an okuyan bir peygambere kulak verdiği gibi hiçbir şeye kulak vermemiştir.”*¹ buyuran Hz. Peygamber'in bizzat kendisi Kur'an'ı nağme ile okumuş, *“Kur'an'ı nağme/teganni ile okumayan bizden değildir.”* ve *“Kur'an'ı seslerinizle süsleyiniz.”*² hadisleriyle de bu yüce kitabı, hüznle indiği o yirmi üç yıl hatırlatırcasına, diğer sözlerden ayırt edici bir üslup ve tarzla, yoğun bir duygu, güzel ses ve nağmelerle okumanın gerekliliğine işaret etmiştir. İlk nazil olduğu zamanlardan günümüze kadar Kur'an kıraati mûsikîden bağımsız düşünülmemiş, onsuz icra edilmemiştir. Hz. Peygamber'in bu konuda ümmetini teşvik etmesi, Müslümanların Kur'an'ı güzel ses ve hoş nağme ile okumalarına ve böyle okunan kıraatlere ilgi göstermelerine sebep olmuştur. Müslümanlar hem nazmı hem de manası güzel olan Kur'an'ı ona layık bir ses, nağme ve üslupla okumayı kendileri

1 Buhârî, Kitabû't-Tevhid, 32.

2 Buhârî, Kitabû't-Tevhid, 44.

için dinî bir vazife bilmişler ve bu vazifeyi ifa etmek için bütün gayretlerini sarf etmişlerdir.³

Beş vakit farz ve cuma namazı vaktinin geldiğini müminlerle duyurmak ve onları namaza davet etmek için belirli sözlerle cami minarelerinden müezzinler tarafından okunan ezan ilk defa Hz. Peygamber'in emri ile Hz. Bilâl-i Habeşî (öl. 20/641) okumuştur. İslam'ın ilk dönemlerinden itibaren müezzinlerin güzel ve gür sesli, Kur'an'ı iyi okuyan, müsikîye vâkıf kimseler arasından seçildiği görülmektedir. Bir seferinde Hz. Peygamber yirmi kadar kişiye ezan okutup dinlemiş ve onlar arasından Ebû Mahzûre'nin (öl. 59/678-679) sesini beğenerek ona ezan cümlelerini öğretmiştir.⁴ Hz. Peygamber'in ezanı sadece belirli kimselere okutturmasından, bu kutsal çağrıyı icra edecek kişinin sesinin güzelliğini ve onu kullanabilme kabiliyetini gözettiği anlaşılmaktadır. Ezanlar hicretin ilk yıllarından günümüze kadar müsikî ile içli dışlı olmuş, zamanla ezan, Müslümanların kulak zevki imbiğinden süzülerek belirli vakitlerde belirli makamlarda müsikîşinas müezzinler tarafından icra edilip Müslümanlar tarafından da zevkle dinlenir olmuştur.

Cami merkezli müsikî, dinî müsikînin temelini oluşturup ona kaynaklık eden Kur'an ve ezanla sınırlı kalmamış bu iki türden esinlenerek zamanla çeşitlenmiştir. Bu türlerden birisi de sala(t)dır. Müslüman Türkler, “Şüphesiz Allah ve melekleri Peygamber'e salât ediyorlar. Ey iman edenler! Siz de ona salât edin, selâm edin.”⁵ ayetinden yola çıkarak düğünlerden cenazelere, bayramlardan darbelere kadar her zaman ve her yerde, türlü vesilelerle Hz. Peygamber'e salatüselam okumayı bir görev bilmişlerdir. Cami müsikîsinde önemli bir yere sahip olan sala for-

3 Süleyman Uludağ, *İslam Açısından Müzik ve Semâ* (İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2005), 157.

4 Dârimî, Salât, 7.

5 Ahzâb, 33/56.

munun birçok türü olup farklı güfte ve bestelerle, kimi zaman da irticalen ve serbest usullü, çeşitli makamlarla, solo olarak bazen de cumhur ile okunmuştur. Zengin nağme ve güftelerle icra edilen bu salalarla insanlar, Hz. Peygamber'e Allah'tan rahmet ve selam temenni etmiş, onu övmüş, onun şefaatinin dilemiş, onun ailesine ve yakınlarına dua etmiş böylelikle ona salat ve selam etme vazifesini yerine getirmiş oluyorlardı. Buhârîzâde Mustafa İtrî Efendi'nin (öl. 1712) segâh makamındaki “*Salat-ı Ümmiyye*”-si bu türün en güzel örneklerinden biri olarak camilerde hâlen coşku ile okunmaya devam etmektedir.

Allah'ı yüceltmenin, O'nun en büyük olduğunun fiilî ve kavli olarak gösterilmesinin lüzumuna işaret eden “*Rabbini yücelt/tekbir et.*”⁶ ve “... ve O'nu tekbir ile yücelt.”⁷ mealindeki ayetlerin ışığıyla yazılıp bestelenen İtrî'nin segâh makamındaki serbest usullü “*Tekbîr*” adlı eseri cami ve cami dışında, başta teşrik tek-birlerinin getirileceği zamanlar olmak üzere, icra edilen dinî ve millî içerikli programlarda yoğun manevi duygularla seslendirilmektedir.

Cami müsikîsi türlerinden birisi de tesbihtir. “*O hâlde, O yüce Rabbinin adını tesbih et.*”⁸ ayetinin emriyle Müslümanlar Rablerini her türlü noksan sıfattan tenzih/tesbih etmişlerdir. Günümüzde “müezzinlik” olarak bilinen beş vakit namazdan sonra otuz üçer defa söylenen tesbih cümlelerinin cemaat tarafından zikredilmesinden önce bir veya birkaç müezzin tarafından irticalen, çeşitli makamlarda, yüksek sesle ve serbest olarak, her bir tesbih cümlesini veya bunlara ilave edilen bazı zikir ve dua cümlelerini seslendirmeleri; ayrıca bazı namazlardan sonra (sabah namazı tesbihatı vb.), üç aylarda ve bazı kutsal gecelerde imsak öncesi müezzinlerin minarelerde okudukları “sübhan” şeklindeki tesbih

6 Müddessir, 74/3.

7 İsrâ, 17/111.

8 Vâkıa, 56/74.

ifadeleriyle başlayan cümleleri seslendirmelerine de tesbih tabiri kullanılmıştır.

Camiler beş vakit farz ve cuma namazlarıyla “imar” edilmiş ancak bununla yetinilmeyip “mübarek” olarak vasıflanan bazı gün ve gecelerde gerçekleştirilen çeşitli icralarla imarları daha da güzelleştirilmiştir. Bu tür zamanlarda icra edilen en önemli müzikal formlardan birisi de mevlidlerdir. Mevlid programlarında Süleyman Çelebi’nin (öl. 825/1422) *Vesiletü’n-Necât* adlı eseri mevlidhanlar tarafından belirli makamlara göre kendine has bir şekilde irticalen ve serbest olarak okunmaktadır. Çok çeşitli vesilelerle gerçekleştirilen mevlid programları, camilerin manevi atmosferinin canlanmasına, dinleyicilerin Hz. Peygamber’i daha iyi tanımalarına, ona olan sevgilerinin izharına ve artmasına, bu münasebetle insanların birbirleriyle tanışıp kaynaşmalarına, hediyeleşmelerine vesile olmuştur, olmaktadır. Mevlid merasimlerinde sadece mevlid okunmaz. Bu merasimlerin olmazsa olmazı, programa başlarken ve bahir aralarında okunan aşr-ı şeriflerdir. Ayrıca yine bahir aralarında okunması âdet olmuş salatüselamlar; tevhid, münacaat, naat gibi dinî içerikli şiirlerin mevlithan veya kasidehan tarafından belli makamlar dâhilinde irticalen ve serbest olarak okunan kasideler; yine dinî içerikli şiirlerin genellikle usullü (ritimli) ve besteli şekilde bir ya da daha fazla kişi tarafından seslendirildiği ilahiler ve bu ilahilerin konusunu Hz. Peygamber’in doğumu ve bazı özelliklerinin teşkil ettiği daha sanatlı olanları için kullanılan tevşihler de yer alır.

Camilerde, kutsal gecelerden birisi olan Miraç Kandili’nde Hz. Peygamber’in miracını konu edinen “mi’râciyye” adlı eserler aynen mevlid gibi okunmuştur. Bunların en meşhuru Nâyî Osman Dede’nin (öl. 1142/1729) yazıp bestelediği yedi bölümden (hane) oluşan eseridir. Bu eserin haneleri arasında okunmak üzere yine Osman Dede’nin bestelediği beş adet de tevşih bulunmaktadır. Mi’raciyye icrasına başlamadan önce ve bitiminde

de aşr-ı şerifler okunur, merasim esnasında dinleyicilere gül suyu serpilir, şerbet, süt ve şeker ikram edilir.

Eskiden camilerde, cuma ve bayram namazları kılınmazdan önce bir aşr-ı şerif okunur peşinden de Hz. Peygamber'in vasıflarını konu edinen, onu öven, ondan şefaet isteyen müstakil eserler olan naatlar okunurdu. Naatlar naathanlar tarafından genellikle irticalen (az da olsa besteli naatlar da mevcuttur) ve serbest olarak icra edilirdi.

Bazı zaman dilimlerinde camiler sair zamanlara göre daha aktif görevler ifa etmektedirler. Özellikle ramazan ayı, Müslümanların manevi coşkularının en çok hissedilip yaşandığı vakitlerdendir. Bu ayda, gündüzleri oruç, namaz, Kur'an okuma, yardımlaşma vb. faaliyetlerde bulunan Müslümanların iftar sonrasında camileri doldurmasıyla âdeti manevi bir şenlik yaşanmaktadır. Bu ayda camilerde daha yoğun, daha canlı bir dinî mûsikî icraatı gerçekleştirilmektedir.

Müslüman Türk toplumlarında ramazan ayı ve bu aya mahsus bir ibadet olan teravih namazı farklı bir öneme sahiptir. Teravih namazı, kadın-erkek, büyük-küçük her kesimin iştirakiyle mevsim farkı gözetilmeksizin her zaman büyük bir katılımı, çoğunlukla camilerde cemaatle ifa edilmektedir. Bu ibadetin ifasıyla elde edilmesi beklenen manevi kazançların artırılmasını sağlamak için zamanla farklı uygulamalar meydana gelmiştir.

Teravih namazı her dört rekâtta bir ara verilerek kılınmaktadır. Bu aralarda müezzinler tarafından icra edilen zikir, tesbih, tehlil ve salavatlara ilaveten ilahiler de okunmaktadır. Aynı makamlarda kılınan dört rekâtlar; bu rekâtlar arasında, kılınan ya da kılınacak olan namazın makamına uygun olarak okunan ilahiler, tesbih, tehlil ve zikirlerin okunduğu yeni bir usul benimsenmişti. Bu şekilde icra edilen namaza "enderun usulü teravih" veya "teravih tertibi" denmektedir. Aralarda okunan ilahiler

ramazan ayının gelişiyile duyulan sevincin, ramazan ayının güzel-liklerinin dile getirildiği güftelerden oluşmakta olup bu eserlerin nakaratlarında ilk on beş gecede “merhaba” son on beş gecede de “elveda” ifadeleri kullanılmaktadır. Camilerde her teravihte en az beş adet ilahi cumhur müezzinliği yapılırken okunmaktadır. Ramazan ilahilerinin her gece farklı ilahilerden oluşmasına da özen gösterilirdi.

Bu usul ile kılınan teravih namazıyla, imam ve müezzinlerin ses, makam ve tavır açısından birbirleriyle uyumunun cemaat üzerinde olumlu bir tesiri olmaktadır. Aralarda cemaatin de iş-tirak edebileceği ilahilerin okunmasıyla uzun bir namazın yoru-culuğu unutulmakta, manevi neşe ve coşku zirveye çıkmaktadır. Özellikle son dörtlüklerde kullanılan evc/eviç ve acem-aşiran makamlarının veya teravih sonunda okunan “*Allahümme salli ‘ale’l-Mustafa, Bedi’u’l-cemâli ve bahrü’l-vefâ*” cümleleriyle başla-yan mahur makamındaki şuşulün coşkun etkisi sahur vaktine kadar devam etmektedir.

Cami içerisindeki bu muhteşem icralardan başka cami dışı-na, sokağa, evlere hitap eden bir uygulama daha vardı. Toplumu-muzda üç aylar olarak bilinen recep, şaban ve ramazan aylarında cami minarelerinde -ezan ve salalardan ayrı olarak- icra edilen ve günümüzde çok fazla bilinmeyen bu türe “temcid” denmekteydi. Recebin ilk gecesi başlayıp ramazanın son teravih gecesine kadar devam eden bu tür ilk gece tek müezzin sonraki gecelerde cum-hur ile okunurdu. Herhangi bir besteye bağlı kalmadan, genel-likle yaygın olarak kullanılan makamlardan, irticalen ve serbest olarak icra edilirdi. Kökeni, Bilâl-i Habeşî’nin oruç tutacakları sahura kaldırmak için okuduğu ezana dayanan temcidlerin muh-tevası başta Hz. Allah’a yapılan dua ve münacaatlar olmak üzere

tesbih ve salalardan oluşmakta, Allah'a hamd ve övgü (hamdele) Peygamberin'e salat ve selam (salve/salatüselam) içermektedir.⁹

Bütün bunlardan başka, cemaatle namazdan önce müezzin/lerin İhlas suresini okumaları, kâmet getirmeleri, imamın namaz kıldırması esnasındaki hem kıraati hem de intikal tekbirleri ve diğer lafızları seslendirmesi, selamdan sonra yine müezzin tarafından okunan bazı cümleler, istiğfar, tesbihat, mahfel sürmesi, tardiye, Muhammediye, feraciye, tarîf, mukabele vb. gibi camiye bağlı olarak üretilip icra edilmiş/edilen türler de vardır.

Sonuç olarak Hz. Allah'ın insana bahşetmiş olduğu ses çıkarma, konuşma, nağme yapma arzusunun ve işitme duyusunun güzel ses ve nağmeye olan açlığının, meşru yollarla tatmin edilmesi bu uygulamalarla gerçekleşmiş olmaktadır. Kur'an'ın ve ezanın nağme ile icrası mûsikînin diğer alanlarının da oluşma ve gelişmesine kaynaklık etmiştir. Bu uygulamalarda süflî arzu ve hazlara yer verilmeyip ulvî duyguların yeşermesi ve gelişmesi amaçlanmıştır. Kur'an-ı Kerim'in hem lafzının hem de manasının kalplerde oluşturduğu tesire bir de nağme yani güzel sesin/mûsikînin tesiri eklenince cezbediciliği en üst seviyeye çıkmıştır. Burada dikkat edilmesi gereken en önemli hususlardan birisi mûsikînin bu amaçlara ulaşmada sadece bir araç olduğunun unutulmaması, onun ön plana çıkarılarak amaç edinilmemesidir.

Cami/namaz merkezli mûsikînin nasıl gerçekleştirildiği incelendiğinde bunların, erkekler tarafından, çalgısız, irticalen ve serbest olarak icra edildiği görülecektir. Bu durum şu açıdan önemlidir. İcracının o an içinde bulunduğu hâlet-i ruhiyesinin/manevi duygu ve düşüncelerinin herhangi bir zorlama/sınırlama olmadan icrasına aktarılması, sanat kaygısından uzaklaşarak

9 Mehmet Görmez vd., *Hadislerle İslam* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2013), 2/429.

daha doğal, samimi ve içten icralara imza atması demektir. Böyle bir icra da dinleyenler üzerinde daha tesirli olacaktır.

Camilerin kadın erkek, büyük küçük herkese açık olması, bu icralardan toplumun her kesiminin rahatlıkla istifade etmesi anlamına gelmektedir. Özellikle teknolojik gelişmelerin olmadığı dönemlerdeki güzel ses, hoş nağme ve düzgün olarak yapılan cami uygulamalarından cemaatin ne denli haz aldığı inkâr edilemez.

Kaynakça

Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-. *Sahihu Buhârî*. 8 Cilt. İstanbul: Matbaa-yı Âmire, 1899.

Dârimî, Abdullah b. Abdurrahman ed-. *Sünenü'd-Dârimî*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.

Görmez, Mehmet vd. *Hadislerle İslam*. 7 Cilt. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2013.

Kurân-ı Kerîm Meâli. Çev. Altuntaş, Halil - Şahin, Muzaffer. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 3. Basım, 2009.

Uludağ, Süleyman. *İslam Açısından Müzik ve Semâ*. İstanbul: Kalcı Yayınevi, 2005.

DÜNDEN BUGÜNE ALMANYA'DA DİN HİZMETLERİ VE CAMİLER

Dr. Abdullah KUŞLU

Almanya Din Hizmetleri Müşaviri

1960'lı yıllarda Anadolu'da başlayan göç yurt dışı camilerinin inşa edilmesinde merkezi bir rol oynamıştır. O günden bugüne Almanya başta olmak üzere yurt dışındaki camilerin çok boyutlu işlevselliği ve yaşadıkları topluma katkıları dinî, kültürel, sosyal açılardan ve farklı perspektiflerden irdelenerek pek çok makalenin ve araştırmanın konusu olmuştur. O yıllarda Türkiye'den Almanya'ya göç eden Türkler misafir işçi (Gastarbeiter) olarak gelmişlerdi ve savaş sonrası bir ülkenin sanayisine ve kalkınmasına ciddi katkıda bulunacaklardı. Nihayetinde misafirdiler ve çok uzun kalmayı düşünmüyorlardı. Biraz para biriktirerek memleketlerine geri dönmeyi amaçlıyorlardı.

Misafirlik uzayınca akrabaya, konu komşuya duyulan hasret ve muhabbet de gün yüzüne çıkmaya başladı. Gurbet en çok da bayramlarda hissediliyordu. Artık eski bayramlar uzaktaydı. Ancak uzak kalmak her zaman uzaklaşmak anlamına gelmezdi. Belki de uzak kalmadan yakın olduğumuzu hissedemezdik; bilemezdik neyi aradığımızı, neyi kaybettiğimizi ve neyi, nasıl aramız gerektiğini.

Katedralde Bayram Namazı Kılmak İçin Dağıtılan Bir İlanın Satır Aralarını Okumak

1965 yılının Ramazan Bayramı Almanya'da yaşayan göçmenler için camilerin bir ihtiyaç olduğunu hatırlatan önemli bir adım

olarak yorumlanabilir. Türk işçiler Köln Dom Katedrali'nde bayram namazı kılmak için Katedral yönetiminden izin almışlar, namazlarını eda ettikten sonra teşekkür mahiyetinde kilisenin bağış kutusuna para bırakmışlardı. O gün özel bir gün, güzel bir anı olmuştu.¹

Bayram namazının hazırlık aşaması ise Anadolu'dan yurt dışına göçün bugüne uzanan hikâyesi hakkında bazı izler taşımaktadır. Bayram namazı öncesi üç kişilik bir heyet tarafından "Aziz Gurbetçi Kardeşimin Nazar-ı Dikkatine" diye başlayan bir el ilanı ile Köln ve çevresinde ikamet edenlere bayram namazı kılınacağı duyuruldu. "Gurbetçi" tabiri Anadolu insanındaki güçlü bir vatan düşüncesinin ve hissiyatın dışı vurumu olan bir kavramdır. Aynı zamanda "gurbetçi" ifadesi Anadolu'dan ilk gelenler için vatan ve gurbet kavramları ekseninde misafir olmak, yolcu olmak ve gariplik hissetmek kavramlarını da içeren; ayrılığı, vuslatı, uzaklığın getirdiği yalnızlığı andıran oldukça içten ve sade bir tanımlamadır.

İlanın ikinci cümlesi bayram namazı için gelen herkesin "mümkün mertebe namazlık, battaniye ya da seccade olarak kullanılabilecek bir gazete ile birlikte tedarikli gelmeleri" gerektiğini ifade etmektedir. Köln'ün büyük katedralinde namaz kılma girişimi farklı bölgelerden ve şehirlerden gelen Anadolu insanının ibadetini ve dinî ihtiyaçlarını temin etmek hususundaki kararlı refleksini göstermektedir. Kişi kendi vatanında da olsa gurbette de olsa namaz kılmak tedarikli olunarak ikame edilmesi gereken bir ibadettir. O gün sadece bayram namazı için tedarikli gelmiş olsa da atılan bu adım belki de sonraki zamanlarda beş vakit namaz için de tedarikli olmak gerektiğini hatırlatmıştı. Dolayısıyla camiler inşa etmek elzemdi.

1 <https://avrupaninsesi.com/koln-dom-katedrali-nde-56-yil-once-bayram-namazi-kilininin-yildonumu-12497/>

Bir katedralde namaz kılma kararı aynı zamanda ulemanın değil-se de dinî-kültürel mirasın kendine tevarüs ettiği Anadolu insanının fikrî açıdan bir içtihadıdır. Katedralde kılınan namaz bir cemaat olmak, dinî ve millî duygular ortak paydasında birleşebilmek istidadını ortaya koymuştur. Bu girişim tarihten tevarüs eden bir tecrübe ve öğrenilen bir davranıştır. Ayrıca katedralde namaz kılma girişimi dinî yaşantının var olabilmesinin ve dinî düşüncenin pratik kazanarak canlı kalabilmesinin toplulukla birlikte kardeşlik ve dayanışmayla mümkün olabileceğini de ispat etmiştir.

İlanın sonraki cümlesi namaza gelirken “Taşkınlığa mahal vermeden, izdiham yaratmadan yüce dinimize ve milletimize yakışır bir şekilde görevimizi ifa etmeliyiz.” şeklinde devam etmektedir. Bu cümleyi iki farklı cümle olarak kabul edersek “yüce dinimiz ve milletimize yakışır şekilde” ifadesi bir “mensubiyet ve temsiliyet” ifadesidir. Almanya’ya göç eden insanımız mensup olduğu dinin ve temsil ettiği milletin elçisi olduğunun farkındadır. Birbiri ardına kullanılan bu ifadeler aynı zamanda Anadolu insanının İslam’a mensubiyeti ile millet olma vasfının bütünleştiğini ve pekiştiğini gösteren ifadelerdir. “Taşkınlığa mahal vermeden ve izdiham yaratmadan” ifadesi farklı din ve kültürlerle ev sahipliği yapan, onlarla birlikte yaşamanın kodlarını barındıran bir tecrübeyi ve düşüncüyü yansıtmaktadır. Dolayısıyla Anadolu insanı yaşadığı ülkede dinî değerleriyle ve kültürüyle kendi kimliğini oluştururken içinde bulunduğu toplumun bireylerine de güven ve emniyet vadetmektedir.

Almanya’da camilerin inşaat sürecini konu edinirken doğrudan ya da dolaylı olarak cami cemaatini buluşturan, teşvik eden, sembolik ve tarihi bazı olaylar bulunmaktadır. Bu olaylar küçük birer “anı”, bir gurbetçi hikâyesidir. Camilerin fonksiyonunu daha geniş bir perspektiften aktarabilmek ve anlatabilmek için tarihî bir belge niteliğindedir. Çünkü anılar dönemin dinî, siyasi, sosyo-kültürel şartlarını gösteren hatırat gibidir ve bir hafıza oluşturur. Bazen belki de küçük bir hatıra, gerçekliği meselenin idealize edilerek ya da

teorik bir biçimde ele alınmasından daha keskin ve yalın bir şekilde işaret edebilir. Yazıda konu edilen el ilanı da bir anı olarak tarihî ve sembolik bir anlam yüklenerek yorumlanmıştır. Burada maksat bağlamını kaybetmeksizin tarihi-sembolik adımların hikâyesini analiz ederken bir yandan cami hizmetlerine daha geniş bir perspektiften bakabilmek bir yandan da Allah'ın lütfu ve ihsanıyla birlikte samimiyet, iyi niyet, birliktelik ve gayretle atılan adımların, yapılan hayır hasenatın nasıl da büyük bir berekete dönüşebileceğini hatırlamaktır.

DUYURU

AZİZ MUHTERENGURBETÇİ
HARCESLERİNİN
NAZARI DİKKATİNE

3 Şubat 1965
Mübarek Ramazan Bayram
namazi Dom klisesinde
kılınacaktır. Mümkün mertebe
herkes Gazete Namazlık ve
Battaniyelerinizle Tedarikli
Gelmeyiz Rica olunur.
Taşkınlığa meal vermeden
izdiham yaratmadan Yüce Dinimiz
ve milletimize yakışır şekilde
Görevimizi ifa etmeliyiz
Çevrenizde duyurulması
Rica olunur En derin Sevgi ve
Saygılarımla (Tertip Komitesi)
İhmet Uygunye Yusuf Toparslan

(Merhum İbrahim Toparslan'nın kaleme aldığı mektup)²

2 <https://avrupaninsesi.com/koln-dom-katedrali-nde-56-yil-once-bayram-namazi-kilinisinin-yildonumu-12497/>

İbadethane ve Kimlik Edinme Mekânı Olarak Camiler

Dil, ırk, tarih gibi aidiyetler içinde bireyin kimliğinin teşek-
külünde ve aidiyet duygusunun oluşmasında din en belirleyici
ve kuşatıcı unsurdur.³ Özellikle kültürel farklılıkların olduğu
toplumlarda din sadece kimlik krizinin oluşmasını engellemekle
kalmaz aynı zamanda bireyin kendi kimliğini oluşturmaya da
katkıda bulunur.⁴ Günümüzde artık dinin toplumda ve bireyin
hayatında belirleyici olmadığı söylene de sanayileşme sonrası
bireyselleşmeyle birlikte kişilerin yalnızlaşmaması, kimlik buh-
ranına kapılarak dış dünyaya karşı savunmasız kalmaması açı-
sından din varlığını ve gücünü her zaman devam ettirmektedir.⁵
Nitekim yurt dışında cami inşaatlarına cuma namazını ya da
bayram namazlarını eda edebilmek gibi asgari bir gaye ile başlan-
mışsa da camiler aslında bir kimlik inşasıydı ve kültürü koruma
ve aktarma mekânıydı. Geline nokta Avrupa'daki camiler
ilk olarak ibadethane ise de gençlik lokalleri, kütüphaneleri,
cami içinde küçük kantinleri ve dershaneleriyle Türk kültürü-
nün aktarıldığı ve Müslüman kimliğinin inşa edildiği yerlerdir.⁶
Dolayısıyla Avrupa'da camiler kültür ve kimliğin inşa edildiği
mekânlar olarak anayurdun kokusunu taşıırken bir yandan farklı
kültür ve din mensuplarına da kendi kültürlerini tanıtmaktadır.

-
- 3 Ahmet Aslan, "Almanya'daki Türkiye Kökenli Üçüncü Kuşak Gençlerin Kimlik Algısı ve Din (Köln Örneği)", *Journal of Turkish Studies* Volume 14 Issue 3 (2019), 1117.
 - 4 Aslan, "Almanya'daki Türkiye Kökenli Üçüncü Kuşak Gençlerin Kimlik Algısı ve Din (Köln Örneği)", 1118.
 - 5 Aslan, "Almanya'daki Türkiye Kökenli Üçüncü Kuşak Gençlerin Kimlik Algısı ve Din (Köln Örneği)", 1118.
 - 6 Ahmed Faruk Ergün, "Almanya'daki Cami Mimarisinin Azınlık Kimliği Üzerindeki Ektisi" 2/(1) (2024), 27.

Dijital Dünyada Camiden Üniversiteye

Almanya başta olmak üzere Avrupa’da ilk nesil ile sonraki nesillerin şartları, imkânları, beklentileri, hayatı anlama ve anlamlandırma biçimleri zaman içinde değiştiği için camiler kurulduğu zamandan beri hizmet alanını sadece din odaklı yürütmemiş ve cami hizmetleri de hem yatay hem dikey düzlemde ve dijital alanda büyümesini ve genişlemesini sürdürmüştür.⁷ Bununla birlikte dijitalleşme ile bir yandan bilginin yayılması kolaylaşırken bir yandan da sahih bilginin izini sürmek zorlaşabilmektedir. Günümüzde birey sadece tashih edilmeye muhtaç bilgiyle aynı anda ve sürekli bir şekilde yüzleşmekle kalmıyor, değer ve düşüncenin istatistik ve rasyonalite kıskacında zayıflatılmasına da şahit oluyor. Fıkhi bir tabir olarak ayırt etmek ve idrak etmek anlamına gelen “temyiz” kavramı bilinen anlamına ilaveten günümüzde retorik ve istatistik bir yaklaşımla sahih bilginin geride bırakılmasına, ilahi bilginin manipüle edilmesine karşı teyakkuzda olmak anlamında belki de daha geniş anlamıyla da düşünülmelidir. Dijital ve hızlı bilgi aktarımıyla tedrisattan geçmenin tecrübesi ötelenebilmekte, nitelik ve nicelik dengesi kaybolmakta, salim bilginin, mutedil düşüncenin, bilgeliğin ve irfanın seyrini takip etmek zorlaşmaktadır.⁸ Çoğalan beklentiler ve ihtiyaçlar içerisinde, bireylerin hayatı anlamlandırma çabası, din ve dünya tasavvurları da tahrif olabilmektedir. Bütün bu bahsedilenler dijital kaynakların imkânlarını ve ihtimallerini bir bütün içerisinde değerlendirmenin önemini göstermekte, dijital üretimlerin titizlik ve bilinçli üretilmesinin gerekliliğini hatırlatmaktadır. Almanya’da camiler şartları, imkânları ve beklentileri göz önünde bulundurarak, kendini yenilemekte; değişen

7 Ömer Yılmaz, “Almanya’da DİTİB Camilerinde Hafta Sonu Uygulanan Kur’an Kurslarının Kısa Bir Analizi ‘Hamburg Örneği’”, *Diyanet İlmî Dergi* 49/1 (Mart 2013), 126.

8 Bu konularda geniş bilgi için bk. Kemal Sayar - Berna Yalaz, *Dijital Yorgunluk* (İstanbul: Kapı Yayınları, 2022).

dünyada dijital imkânlardan faydalanırken plan ve program dâhilinde bir vizyon takip etme çabasını sürdürmektedir. Bu vizyon gereği bir yandan cami etkinliklerinin ve eğitim programlarının sosyal medya hesapları üzerinden paylaşımıyla genç bireylere ulaşılmakta bir yandan da dijital platformlar üzerinden onların güncel sorularına cevap verilmektedir. “DİTİB Antwortet” “DİTİB Cevaplıyor” mottosuyla yapılan paylaşımlar bu minvalde zikredilebilir. Diğer yandan dijital dönemde bilgiye erişim her ne kadar hızlı olsa da din eğitiminin sadece bilgi erişimi olmadığı unutulmamalıdır. Din eğitiminde bilgiye ilaveten sevgi, duygu, davranış, anlam arayışı gibi birbirini tamamlayan unsurlardan her birisinin göz önünde bulundurularak bütüncül yaklaşımın kaçırılmaması önem arz etmektedir. Çünkü insan mekanik bir varlık değildir ve insanın insanla hemhâl olması davranış, değer ve duygu aktarımını kolaylaştırdığı gibi tecrübeye dayalı bir hafıza da oluşturur. “Çocuk camisi” ve “değerler eğitimi” bireylerin farklı yaş ortalamaları göz önünde bulundurularak bu minvalde planlanmıştır. “Çocuk camisi” projesiyle okul öncesi çocukların karakter ve kişiliğinin oluşmasına katkıda bulunulurken ilköğretim çocukları ve lise dönemi yetişkin öğrenciler için hafta sonu kursları tertip edilmekte ve e-DİTİB projesiyle öğrencilerin ders durumları takip edilmektedir. Lise sonrası dönem ya da üniversite dönemi gençlerin bilgiden ziyade anlam arayışının çoğaldığı, hayata ve anlama dair soruların yoğunlaştığı bir dönemdir. Dolayısıyla üniversite öğrencileri için camilerde bir arayışın neticesinde güncel meselelerin tartışıldığı ve konuşulduğu sohbet-seminer programları hedeflenmekte, bir yandan da “değerler eğitimi” kapsamında İslam medeniyetinin geçmişine uzanan dinî ya da tarihî mekânlara yönelik kültürel geziler düzenlenmektedir. Camilerde planlanan umre ziyaretleri, Türkiye’nin farklı şehirlerine ve bölgelerine yönelik ziyaretler, Balkanlar, Özbekistan, Kazakistan, Bosna ve Endülüs gezileri bu minvalde zikredilebilir. Bugün 60 merkezde açılan “Erdemli

Öğrenci Evleri” öğrencilerin barınma ihtiyacını karşılarken bir yandan da haftalık programlarla onların dinî açıdan kendilerini yetiştirmeleri amaçlanmaktadır. Lisans, yüksek lisans ve doktora bursları, aile danışmanlık büroları, dinî ilimlerde derinleşmek isteyen öğrencilere yönelik programlar, cezaevi ve hastane rehberlik hizmetleri de ayrıca zikredilebilir. Diğer yandan DİTİB Verlag tarafından Almanca ve Türkçe yayınlar ve tercümelerle Almanya’da yaşayan Müslüman toplumun kendini geliştirmesine katkıda bulunulmakta dinî-İslami terminoloji açısından bir kültür havzası oluşması hedeflenmektedir.⁹

Almanya’da camilerin topluma etkilerini genel olarak yatay düzlemde yani mescitten camiye doğru evrilen yapılanma ve sonrasında topluma yayılan eğitim ve sosyal hizmetler açısından konu edindik. Eğitim ve sosyal hizmetlere ilaveten din hizmetlerinin en önemli kısımlarından birisi de bir yakını kaybettiği zor zamanlarda vatandaşımızı yalnız bırakmamak ve onların hüznünü paylaşmaktır. DİTİB-ZSU da bu minvalde cenaze defin işlemlerini takip etmekte ve hizmet sunmaktadır.¹⁰

Son olarak camilerin Müslüman toplumun günlük hayatının akışında bu kadar hızlı bir ivme kazanması ve belirleyici olmasında dönüm noktası diyebileceğimiz tarihî olaylardan belki de en önemlisi 5 Temmuz 1984’te, 134 Türk-İslam Derneğinin DİTİB çatısı altında buluşması ve Diyanet İşleri Başkanı Dr. Tayyar Altıkulaç’ın DİTİB’in kuruluş törenine katılarak destek vermesidir. Bu süreç kurumsallaşmayı hızlandıran önemli bir süreç olmuş ve başlı başına müstakil bir yazı konusudur. Çünkü hem yurt içindeki hem yurt dışındaki vatandaşlara hizmet verirken onlara yalnız ve kimsesiz olmadıklarını hissettiren Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından takip eden zamanlarda Din Hizmetleri

9 Geniş bilgi için bk. *40 Jahre DITIB (DİTİB’in 40 Yılı)* (Köln: DİTİB VERLAG, 2024).

10 *40 Jahre DITIB (DİTİB’in 40 Yılı)*, 24.

Müşavirliği ve Din Hizmetleri Ataşelikleri nezdinde din gönüllülerinin görevlendirilmesi hizmetlerin derneklerle, eyalet birlikleriyle bir bütünlük içinde ve koordine ile yürütülebilmesinde belirleyici rol oynamıştır.¹¹

Gelinen noktada Almanya'da camiler evveleminde bir yandan Kur'an ve sünnet çizgisinde ve kendini bilen, ilim sahibi ve özgüveni yerinde bir yandan da milletine, Müslümanlara, içinde yaşadığı topluma ve insanlığa faydalı olan donanımlı bireyler yetiştirmeyi hedeflemektedir.

Almanya'da camilerin fonksiyonlarını aktardığımız bu yazıdan zaman zaman meseleler idealize edilerek anlatılmış olsa da geçmişten günümüze kadar tevarüs eden mirasın ve o mirası geleceğe taşımanın önemi ancak bu şekilde aktarılabilirdi.

Büyük Aile Üyelerinin Sığındığı Bir Çatı Olarak Cami

İnsanın dünyada başlayıp ahirete uzanan yolculuğunu sade ve güçlü bir şekilde ifade eden hadislerden birisi belki de Hz. Peygamber'in (sas) bu hadisidir. Hadiste garip kavramı ile yolcu olmak birbiri ardına zikredilirken insana düşünme ve tefekkür alanı da açılmaktadır. Yolculuk her zaman biraz gariplik barındırır. Her yolcu biraz yolda olmanın tedirginliğini hissederken aynı zamanda eve dönecek olmanın mutluluğunu da yaşar. İnsan umut ile beklenti arasında hep teyakkuzdadır ve teyakkuzda olmak yolun sorumluluğunu unutmamaktır. Bu durum insanın dünya-ahiret dengesini kurmasını kolaylaştırır. İnsanı yol masrafını karşılamaya ve eyleme sevk eder.

Almanya'da camilerin inşa edilmesinde uzak olmak ve gurbet hissiyatı zamanla bir çabaya dönüşmüştür. İlk zamanlar bodrum katlarda veya apartman katlarında başlayan mescit arayışları

11 40 Jahre DITIB (DİTİB'in 40 Yılı), 19.

meveddet ve kardeşlik duygusunun pekişmesini de beraberinde getirmiştir. Belki de o ilk mescitlerin samimi insan ilişkileri ve kısıtlı imkânlarının eski zamanlarda cami müstemilatında yer alan ihtiyar odalarını hatırlattığı söylenebilir. İhtiyar odaları sadece toplanma ve namaz vaktini beklemek için değildi aynı zamanda hatıraların yâd edildiği, varsılın, yoksulun, yetimin, dertleştiği, hâlleştiği herkesin bir parça kendini bulduğu mekânlardı. Orada beklemek bir idrak sürecine evrilir vakit ezana, insan insana kavuşurdu. İçlerinde okumuş yazmış olanların ve tecrübesi olanların sözü dinlenirdi. Bugün Almanya’da camilerde bulunan lokaller Anadolu’nun farklı şehirlerinden gelen yaşlıların buluşarak hasbihal ettiği mekânlardır. “Zorlukla beraber bir kolaylık vardır.”¹² düsturunca zahmet rahmeti çağırır ve bugün geline nokta avlusu mavi göğ ve güneş bakan camiler inşa edilmektedir. Böylece camiler şehrin işlek caddelerine bakarken yüzünü insana döner ve bekler ki insan da ona dönsün.

Geline nokta camiler bulundukları şehrin silüeti olup Müslümanlar için hem ibadet ve eğitim merkezi, hem sosyalleşme alanı, iyi günde kötü günde yediden yetmiş insanı Yaradan ile ve insanı insanla buluşturan bir çatıdır. Arayanlar da oraya geliyor bulanlar da ara sıra gelen de mevcut beş vakit gelen de. Güçlüler, zayıflar, yaşlılar, gençler... Nefsiyle henüz yüzleşen taibler de orada; camiye mekân edinen talipler de.

Kaynakça

Aslan-Ahmet. “Almanya’daki Türkiye Kökenli Üçüncü Kuşak Gençlerin Kimlik Algısı ve Din (Köln Örneği)”. *Journal of Turkish Studies* Volume 14 Issue 3 (2019), 1105-1145. <https://doi.org/10.29228/TurkishStudies.22685>

Ergün, Ahmed Faruk. “Almanya’daki Cami Mimarisinin Azınlık Kimliği Üzerindeki Ektisi” 2/(1) (2024).

12 İnşirâh, 94/5.

<https://avrupaninsesi.com/koln-dom-katedrali-nde-56-yil-on-ce-bayram-namazi-kilinisinin-yildonumu-12497/>

Sayar, Kemal - Yalaz, Berna. *Dijital Yorgunluk*. İstanbul: Kapı Yayınları, 2022.

Yılmaz, Ömer. "Almanya'da DİTİB Camilerinde Hafta Sonu Uygulanan Kur'an Kurslarının Kısa Bir Analizi 'Hamburg Örneği'". *Diyanet İlmî Dergi* 49/1 (Mart 2013), 123-144.

40 Jahre DITIB (DİTİB'in 40 Yılı). Köln: DITIB VERLAG, 2024.

Kur'ân-ı Kerim Meâli. Diyanet İşleri Başkanlığı: Ankara, 2011.

KURTUBA'DAN GRANADA'YA İKİ CAMİNİN YANKISI: ENDÜLÜS'TE HAFIZA VE KİMLİĞİN SEMBOLİK YOLCULUĞU

Arş. Gör. Ahmet Zahid ÖZCAN

Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

İslam medeniyetinin tarihinde cami, taş ve harçtan oluşan salt mimari bir form veya statik bir ibadet mekânı olmanın ötesinde, Müslüman toplumun inancını, kimliğini ve dünyevi düzenini şekillendiren dinamik bir müessesedir. Maneviyatla mimariyi toplumsal hafızayla bütünleştirerek Müslümanların inanç dünyasını, kimlik bilincini ve kamusal düzenini hem besleyen hem de somutlaştıran canlı bir merkez olarak tezahür eder. Hz. Peygamber'in mescidi, Medine'deki Mescid-i Nebevî, tam manası ile yaşayan bir müessesenin, çok yönlü rolünün ilk ve en saf örneğini teşkil eder. Zira bu mescit yalnızca bir ibadet alanı değil; aynı zamanda bir okul (Suffe), meclis, mahkeme ve toplumsal hayatın nabzının attığı bir merkezdi.¹ Bu kurucu model, mimarisi, taşı ve toprağı ile İslam'ın yayıldığı her coğrafyada, yerel kültürlerle etkileşime girerek zenginleşse de, caminin toplumun kalbi olma vasfı hiç değişmemiştir. Caminin bu vasfı baki kalırken İslam Devleti'nin Medine'deki mütevazı başlangıcından sonra takip eden büyük

1 Ahmet Önkâl - Nebi Bozkurt, "Cami", *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7/49-53.

devletlere evrilmesi, caminin kurucu rolüne siyasi ve anıtsal bir veçhe kazandırmıştır. İslam medeniyetinin genişleyen sınırları içinde siyasi bir gücün mimari diline dönüşmüştür. İslam'ın siyasi ve kültürel hâkimiyet alanının genişlemesiyle birlikte cami mimarisi, yeni kurulan iktidarın meşruiyetini ve medeniyet iddiasını tecessüm ettiren anıtsal bir dil hüviyetine bürünmüştür. Şam'daki Emeviyye Camii'nden Bağdat'ın görkemli yapıtlarına, Kahire'nin zarif minarelerinden İstanbul'un azametli selatin camilerine kadar her bir anıtsal yapı, inşa edildiği dönemin siyasi otoritesinin, ekonomik gücünün ve estetik anlayışının bir yansımasıdır. Hükümdarlar, meşruiyetlerini ve medeniyet iddialarını mermere, mozaığe ve çiniye işleyerek ölümsüzleştirmişlerdir. Dolayısıyla camilerin tarihi, bir bakıma İslam tarihinin mimari üzerinden yazılmış kayıtlardır; her bir sütun, her bir kemer ve her bir kubbe, kendi döneminin hikâyesini fısıldar. Bu hikâyelerden birisini İslam'ın Batı'daki en uç sınırlarını muhtevi Endülüs'te bulmaktayız. I. Abdurrahman'ın Kurtuba'nın (Cordoba) kalbine inşa ettirdiği Ulu Cami; kök salma arzusunun, yeni medeniyet ilan etme iradesinin en somut ifadesidir.

Kurtuba Ulu Camii: Endülüs'ün Kalbinden Hafızasına

Hicri 2. / miladi 8. yüzyılın ortası, İslam tarihi ve medeniyeti açısından yeni bir dönemin başlangıcını ifade etmektedir. Emevî hanedanından olan I. Abdurrahman (756-788), İber Yarımadası'na geçerek 756 yılında Endülüs Emevî Devleti'ni kurmuştur. Böylece İslam'ın batıdaki sınırları Atlantik Okyanusu'na dayanmış, Avrupa ve Katolik Hristiyan dünyası ile karşılaşma sahası Endülüs olmuştur. Kurtuba şehrini başkent yapan I. Abdurrahman, devletin sağlam temellere oturması için gerekli adımları atmaya gayret etmiştir. “Bir nüanslar, incelikler, zariflikler

medeniyeti”² olan Endülüs’ün tarihteki yolcuğu başlarken bu medeniyetin nişanesi, Müslümanların mabedi ve devletin azametinin, meşruiyetinin sembolü için bir yapı inşasına başlanmıştır. Bu yapı, Kurtuba’da el-Mescidü’l-kebîr olarak da zikredilen Kurtuba Ulu Camii’dir. Cami Endülüs dinî mimarisinin en tanınmış ve en büyük abidesidir. 785 yılına kadar San Vicente Kilisesi’nin yarısı mescit olarak kullanılmıştır. Ancak zamanla Müslüman nüfusun hızla artması, devletin temellerinin oturması, çok daha büyük ve simgesel bir cami ihtiyacını ortaya çıkarmıştır. Bunun üzerine mezkûr tarihte I. Abdurrahman uzun uğraşlar neticesinde Hristiyan tebaanın rızasını almayı başarmış ve kilisenin diğer yarısını da camiye büyütmek için devralmıştır.³ Çok geçmeden caminin inşasına başlanmış, inşaatta devşirme malzemeler de değerlendirilmiştir. Vizigot ve Roma yapılarından alınan sütun ve sütun başlıkları, taşlar vs. kullanılmıştır.⁴ Özellikle sütun başlıklarında Roma tesiri, geri kalan kısımlarda ise Endülüs İslam mimarisine yön veren özellikler öne çıkmaktadır.⁵ Bu durum, bir yandan pragmatik bir şekilde kaliteli ve hazır malzeme sağlarken diğer yandan çok daha derin bir anlamı ihtiva etmektedir: Yeni kurulmuş bir devletin, eski düzenin kalıntıları üzerinde ve

2 Sezai Karakoç, *İslamın Şiir Anıtlarından* (İstanbul: Diriliş Yayınları, 2000), 18.

3 Leopoldo Torres Balbás, *La Mezquita de Córdoba y las ruinas de Madinat Al-zahra* (Madrid: Editorial Plus-Ultra, 1952), 18; Jerrilynn D. Dodds, “The Grate Mosque of Cordoba”, *Al-Andalus: the Art of Islamic Spain*, ed. Jerrilynn D. Dodds (New York: The Metropolitan Museum of Art, 1992), 12; Mehmet Özdemir, *Endülüs Müslümanları Kültür ve Medeniyet* (Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 2017), 302 Konuyla ilgili farklı görüşler için bk. Özdemir, *Endülüs Müslümanları Kültür ve Medeniyet*, 302-305; Tracy Hildebrand, “Architectural Origins of the Mosque of Cordoba”, *Nebraska Anthropologist* 27 (2012), 7-9.

4 Torres Balbás, *La Mezquita de Córdoba y las ruinas de Madinat Al-zahra*, 24.

5 Juan Aranda Doncel, “La Mezquita de Córdoba a través de los viajeros extranjeros de los siglos XVII y XVIII”, *Homenaje a Manuel Ocaña Jiménez* (Córdoba: Diputación provincial de Córdoba, 1990), 35.

ondan daha üstün bir şekilde yükseldiğinin sembolik bir ilanıdır. Kurtuba Ulu Camii'nin harcına, fethin ve hâkimiyetin simgesi olma vizyonu katılmıştır.

Kurtuba Ulu Camii'nin yapım süreci I. Abdurrahman döneminde kısa sürede tamamlanmış olsa da cami, sonra gelen emirlerin ve halifelerin de eklemeleri ile uzun bir süre boyunca gelişip büyümeye devam etmiştir. II. Abdurrahman (822-852), III. Abdurrahman (912-961), II. Hakem (961-976) ve Hâcib el-Mansur (öl. 392/1002) zamanlarında genişletilen cami⁶, daha sonra inşa edilen camiler üzerinde de doğrudan müessir olmuştur. Cami, banisi I. Abdurrahman tarafından Emevîlerin yitirilmiş anavatanı Şam'a ve hanedanın geçmişine duyulan özlemin ve o hafızayı yeni topraklarda yeniden canlandırma arzusunun bir ifadesi olarak görülmüştür.⁷ Dolayısıyla Kurtuba Ulu Camii, Şam Emeviyye Camii'nden ilham alınarak inşa edilmeye başlansa da⁸ Endülüs mimari kimliğinin de oturması ile özgün bir mimari şaheser ortaya çıkmıştır.

Kurtuba Ulu Camii'nin asıl ihtişamı, heybetli dış duvarlarından veya kubbesinin görkeminden ziyade, kapısından içeri adım atanları kuşatan benzersiz atmosferinde mündemiçtir. Göz alabildiğine uzanan yüzlerce sütun, âdeta ışık ve gölge oyunu yaratarak bir derinlik hissi uyandırmaktadır. Bu sütunlar, yüzlerce ağaçtan müteşekkil bir ormanı andırmaktadır. Sıradan bir tavanı taşımak yerine, havada süzülürcesine görünen, kırmızı ve beyaz renklerle bezenmiş çift katlı kemer sistemlerini desteklemektedir. Bu özgün ve ritmik tekrar, iç mekâna hem görsel bir düzen hem de sonsuzluk hissi katar. Yapının kendine özgü loş

6 Cumhur Ersin Adıgüzel, “Kurtuba (Córdoba)”, *İslam Düşünce Atlası* (İstanbul: İlem İlmi Etüdler Derneği, 2022), 2/683.

7 Dodds, “The Grate Mosque of Cordoba”, 15.

8 Engin Beksaç, “Kurtuba Ulucamii”, *DİA* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 26/453.

aydınlatmasıyla birleşen bu mimari düzen, bir sükûnete davettir. Cami, heybetini ve ihtişamını yüksek yapılarla göğe uzanmaktan ziyade sonsuzluğa doğru uzanan bir genişleme perspektifiyle inşa eder. Bu eşsiz mimari anlayış, en yalın biçimlerin (sütun ve kemer) dâhiyane bir uyum içinde yinelenmesiyle, nasıl baş döndürücü ve bütünüyle yeni bir güzellik anlayışı yaratılabileceğinin en sarsıcı kanıtıdır. Sonsuzluk hissi, aynı zamanda cemaatin ruhunda birliğin ve eşitliğin sessiz bir tezahürüdür. Her bir sütun, kendi başına bir bireyken, kemerlerle oluşturduğu bağ, bir bütünün parçası oluşu simgeler. Makamların, mevkinin ve dünyevi rütbelerin eridiği bu alanda herkesin eşitlendiği ilkesi, mimarinin kendisinde mühürlenmiştir. Caminin eşsiz iç düzenlemesi, dış dünyanın karmaşasından azade, bireyin kendi maneviyatına odaklanmasını sağlayan, derin bir huzur ve tefekkür atmosferi sunar. Kurtuba Ulu Camii, sadece anıtsal bir yapı değil, aynı zamanda Endülüs'ün altın çağının canlı bir şahididir. Her bir sütununda, her bir kemerinde, ince işçilikle bezenmiş her bir mozaikte, bu topraklarda yeşeren ilmin, sanatın ve kültürün izlerini taşır. Yüzyıllar boyunca âlimlerin ilim halkaları kurduğu, şairlerin ilham bulduğu, sanatkârların ustalıklarını sergilediği bu mekân, bir üniversite, bir kütüphane ve bir meclis niteliğini bir arada barındırmıştır. Burada atılan her adım, Endülüs medeniyetinin zirvesine doğru atılmış bir adımdır.

Kurtuba Ulu Camii'nin duvarları, mimari bir şaheser olmanın ötesinde, Endülüs'ün değişen kaderinin sessiz bir tanığıdır. XI. yüzyılda Endülüs Emevî Devleti'nin yıkılması, ardından taife devletleri ile siyasi bütünlüğün parçalanması ve kaos ortamıyla birlikte Hristiyan Krallıklar güçlenmiş, yeniden fetih adını verdikleri *reconquista* güdüsüyle Müslüman şehirleri teker teker ele geçirmişlerdir. Yüzyıllara yayılan bu süreçten görkemli başkent,

dünyanın incisi⁹ Kurtuba da nasibini almıştır. 1236 yılında Kastilya orduları tarafından zapt edilen şehrin sembolü olan Kurtuba Ulu Camii, kiliseye çevrilmiş, minaresi de çan kulesine dönüştürülmüştür. XIV. yüzyılda da ortasına bir katedral inşa edilerek estetik ve bütünlüğüne ağır bir darbe vurulmuştur.¹⁰ Caminin minarelerine çanların asılması ve haçın dikilmesi, Hristiyanlar nezdinde şehrin ve orada yaşayan toplumun kimliğinin kökten dönüştürüldüğünün, yeni bir düzenin ilan edildiğinin göstergesidir. Kurtuba Ulu Camii, İslam'ın batı hudutlarında Müslümanlar için yalnızca bir ibadethane değil, aynı zamanda bir kimlik, bir medeniyet ve bir hafıza sembolüdür. Onu bir katedrale dönüştürmek de sadece fiziksel bir yapıyı değil, o yapının temsil ettiği bütün bir tarihi, kültürel mirası, kolektif hafızayı ve kimliği değiştirme anlamına gelmektedir. Camilerin kiliselere dönüştürülmesi, Endülüs'te Hristiyan yönetimi altında yaşamlarını sürdürmek zorunda kalan Müslümanlar (Müdeccenler/Mudéjares ve 1492 sonrasında Moriskolar)¹¹ için kimlik, kolektif hafıza ve aidiyet duygusu üzerinde derin etkiler bırakmıştır. Atalarının secde ettiği topraklarda bugün çan seslerinin yankılanması, Müslümanların ruhunda kayıp, yenilgi ve derin bir hüznün his-sine neden olmuştur. Endülüs Müslümanlarının kendi kadim şehirlerinde “yabancı”, “öteki” gibi hissetmelerine yol açmıştır. XVI. yüzyılın başından itibaren her açıdan kısıtlanan, dinlerini gizlemek zorunda kalan, pek çok zulme maruz kalıp Engizisyon mahkemelerinde yargılanan Endülüs Müslümanları karanlık

9 Maria Rosa Menocal, *Dünyanın İncisi: Endülüs Orta Çağ İspanyası'nda Örnek Bir Medeniyet*, çev. Sinan Coşkun (İstanbul: Ketebe Yayınevi, 2020), 24; Robert Hillenbrand, “The Ornament of the World’: Medieval Córdoba as a Cultural Centre”, *The Legacy of Muslim Spain*, ed. Salmá al-Hadrâ’ al-Jayyûsî, 12 (Leiden: E. J. Brill, 1992), 112-135.

10 Özdemir, *Endülüs Müslümanları Kültür ve Medeniyet*, 306.

11 Kavramlarla ilgili detaylı malumat için bk. Mehmet Özdemir, “Müdeccenler”, *DİA* (Ankara: TDV Yayınları, 2020); Mehmet Özdemir, “Moriskolar”, *DİA* (Ankara: TDV Yayınları, 2020).

zamanlar yaşamıştır. Lakin bugün Granada'dan yükselen ezan sesleri, yitip giden hatıraların yeniden nefes buluşunun ve ruhun ait olduğu köklere, kadim kimliğine dönüşünün asil bir müjdecisidir. Yüzyıllar süren sessizliğin ardından, tarihin sayfalarına yeniden yazılan bir dirilişin, bir aidiyetin, umudun en berrak yankısıdır.

Granada Ulu Camii (Mezquita Mayor de Granada): Umudun Yükselişi

2020 yılı istatistiklerine göre İspanya'da yaşayan Müslümanların sayısı 2.1 milyon civarındadır.¹² Bunların büyük bir kısmını göçmen Müslümanlar oluşturmaktaysa da İspanyol asıllı Müslümanların sayısı da azımsanmayacak orandadır. 1980'li yıllardan itibaren İspanya'da Müslümanların sayısındaki artışla paralel olarak İslami vakıflar, dernekler, merkezler kurulmaya başlanmış, Müslümanlar sosyal hayatta çok daha görünür ve etkili olmaya başlamıştır. İspanya'nın çeşitli şehirlerinde camilerin açılması da bunun en açık göstergelerindendir. Bunlardan en dikkat çeken ve tarihî bakımdan özel bir anlam taşıyanı Granada'nın kadim Beyyâzin (Albaicin) Mahallesinde, İslam mimarisinin zirve eserlerinden Elhamra Sarayı'nın karşısında yer alan Granada Ulu Camii'dir.

Sosyal hayatta ibadet, eğitim, kültürel faaliyetler, cenaze merasimleri gibi pek çok hususta eksikleri kapatmak için kurulan kuruluşlardan birisi de İspanya İslam Topluluğu'dur (Comunidad Islámica de España). İskoç asıllı Ian Dallas'ın (Abdülkadir es-Sûfî)¹³ etkisiyle İslam'ı kabul etmiş İspanyol mühtediler tarafından kurulan bu oluşum, hızla artan Müslümanlar için bir

12 Cumhur Ersin Adıgüzel, "İspanya Krallığı", *Günümüz Avrupasında Müslüman Azınlıklar*, ed. İrfan Aycan (Ankara: Otto, 2021), 398.

13 Dallas'ın otobiyografisi için bkz. Ian Dallas, *Gariplerin Kitabı*, çev. İsmet Özel (İstanbul: Yeryüzü Yayınları, 1979).

ibadet yeri ihtiyacına çözüm bulmak amacıyla önce Granada Ulu Camii Vakfı'nı (Fundación Mezquita de Granada) kurmuştur. Akabinde 1990'lı yıllarda caminin inşasına başlanmıştır. Çeşitli ülkelerin ve kuruluşların yardımlarıyla nihayet 2003 yılında cami ibadete açılmıştır.¹⁴ Yapı üç ana bölümden oluşmaktadır: Bunlar ibadet alanı, bahçe ve İslami Çalışmalar Merkezi'dir. İslam dünyasının muhteşem örneklerinden ilham alınarak tasarlanan caminin mihrabı Kurtuba Ulu Camii'ndekine benzerliğiyle dikkat çekmektedir. Renklerin dansını yansıtan mermer paneller Mescid-i Aksa'dan; kıblenin büyük pencereleri Sultanahmet Camii'nden; minare, çeşme ve mozaikler ise Endülüs'ün müşahhas tekniklerinden kopyalanmıştır. İslami Çalışmalar Merkezi, Arapça, İspanyolca ve diğer dillerde İslam üzerine metinlerin yanı sıra görsel-işitsel araçların bulunduğu bir kütüphane içermektedir. 140 kişilik bir konferans salonu ile sergi salonu da kompleksin içindeki diğer unsurlardır. Girişte resepsiyon alanı ile kitap, el sanatları ve camiye ait hediyelik eşyaların satıldığı bir dükkân bulunmaktadır. Camide vakit namazları, cuma ve bayram namazları kılınmakta, çeşitli ulusal ve uluslararası konferanslar düzenlenmekte, çocuk ve yetişkinler için çeşitli eğitim programları ve kursları organize edilmektedir.¹⁵

Granada Ulu Camii, işlevselliği ve sembolizmiyle mimarî bir yapının ötesine geçer. O, Endülüs'te kök salan bir medeniyetin, dirilişin ve bir kimliğin yaşayan anıtıdır. Geçmişin acılarından sıyrılarak, günümüz İspanya'sının çok kültürlü yapısında kendine özgü bir yer edinen bu mabed, İslami mirasın durağan bir müze objesi olmadığını, aksine geleceğe uzanan dinamik bir varlık olduğunu ilan eder. Elhamra'nın ihtişamına nazır yükselen

14 Adıgüzel, "İspanya Krallığı", 395.

15 "https://mezquitadegranada.com/la-mezquita/", *Mezquita Mayor de Granada* (21 Ağustos 2025).

bu yeni yapı, sessizliğe bürünen topraklardan yükselen ezan sesleriyle geçmişi gelecekle birleştiren bir köprüdür.

Sonuç

Kurtuba'dan Granada'ya uzanan bu sembolik yolculuk, Endülüs'ün ruhuna kazınmış iki temel eksen aydınlatır: Hafıza ve umut. Kurtuba Ulu Camii, geçmişin görkemli ama hüznü hatırasını bir katedralin gölgesinde yansıtan hafızadır. Bir medeniyetin zirvesinin ve ardından gelen trajedinin sessiz tanığı, yitirilmiş bir altın çağın taş dönmüş nostaljisidir. Granada Ulu Camii ise, Elhamra'nın eşsiz yapısına nazır yükselen, o uzun sessizliğe son veren ve kök salan İslam'ın geleceğe bakan yüzünü temsil eden bir diriliş anıdır. O, atalarının secde ettiği topraklarda çan sesleriyle büyüyen nesillerin ruhunda biriken hüznün ve hasretin, yeniden yükselen bir ezan sesiyle umuda dönüşmesidir. En derin sessizliklerin ardından bile yeni bir sesin yükselebileceğini kanıtlar. Bu yönüyle Granada Ulu Camii, sadece İspanya Müslümanları için değil, tüm dünya için tarihin acılarının üzerine yeni bir geleceğin inşa edilebileceğine dair canlı bir mesajdır. Geçmişin mirasına saygı duyarak farklılıkların bir arada barış içinde yaşayabileceği bir dünya idealinin, yeryüzündeki en berrak ve en cesur örneklerinden biri, İslam medeniyetinin birlikte yaşama kültürünü var kılma gücünün numune-i imtisalidir.

Kaynakça

Adıgüzel, Cumhur Ersin. "İspanya Krallığı". *Günümüz Avrupasında Müslüman Azınlıklar*. ed. İrfan Aycan. 386-399. Ankara: Otto, 2021.

Adıgüzel, Cumhur Ersin. "Kurtuba (Córdoba)". *İslam Düşünce Atlası*. 2/683-685. İstanbul: İlem İlmi Etüdler Derneği, 2022.

Aranda Doncel, Juan. "La Mezquita de Córdoba a través de los viajeros extranjeros de los siglos XVII y XVIII". *Homenaje a Manuel Ocaña Jiménez*. 33-39. Córdoba: Diputación provincial de Córdoba, 1990.

Beksaç, Engin. “Kurtuba Ulucamii”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 26/453-454. Ankara: TDV Yayınları, 2002.

Dallas, Ian. *Gariplerin Kitabı*. çev. İsmet Özel. İstanbul: Yeryüzü Yayınları, 1979.

Dodds, Jerrilynn D. “The Grate Mosque of Cordoba”. *Al-Andalus: the Art of Islamic Spain*. ed. Jerrilynn D. Dodds. 11-25. New York: The Metropolitan Museum of Art, 1992.

Hildebrand, Tracy. “Architectural Origins of the Mosque of Cordoba”. *Nebraska Anthropologist* 27 (2012), 6-14.

Hillenbrand, Robert. “The Ornament of the World’: Medieval Córdoba as a Cultural Centre”. *The Legacy of Muslim Spain*. ed. Salmá al-Hadrá’ al-Jayyûsî. 112-135. 12. Leiden: E. J. Brill, 1992.

Karakoç, Sezai. *İslamın Şiir Anıtlarından*. İstanbul: Diriliş Yayınları, 5. Basım, 2000.

Menocal, Maria Rosa. *Dünyanın İncisi: Endülüs Orta Çağ İspanyası’nda Örnek Bir Medeniyet*. çev. Sinan Coşkun. İstanbul: Ketebe Yayınevi, 2020.

Önkal, Ahmet - Bozkurt, Nebi. “Cami”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 7/46-56. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.

Özdemir, Mehmet. *Endülüs Müslümanları Kültür ve Medeniyet*. Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 4. Basım, 2017.

Özdemir, Mehmet. “Moriskolar”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 30/286-289. Ankara: TDV Yayınları, 2020.

Özdemir, Mehmet. “Müdeccenler”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 31/463-465. Ankara: TDV Yayınları, 2020.

Torres Balbás, Leopoldo. *La Mezquita de Córdoba y las ruinas de Madinat Al-zahra*. Madrid: Editorial Plus-Ultra, 1952.

Mezquita Mayor de Granada. “<https://mezquitadegranada.com/la-mezquita/>”. 21 Ağustos 2025. <https://mezquitadegranada.com/la-mezquita/>